

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

TSIRI: PADINYANA YA MADIBA

THOBEJANE M.M

2009

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Tsiri: Padinyana ya Madiba

ka

Thobejane Mamphofore Mack

E neelwa go ya ka dinyakwa tša dikrui

ya

Magister Artium

ka

Kgorong ya Maleme a Babaso

mo

YUNIBESITHI YA PRETORIA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROFESA M.J. MOJALEFA

Aprele 2009

DITEBOGO

Koko!

Pelo ya ka e runyarunya lethabo bjalo ka maswi a dithatha ge ke hlaba tsetsetse ya ka godimo ga matolo, ke leboga Prof. M.J. Mojalefa yo a ntirilego nthethi mo lengwalonyakišišong le. Lehono ga ke sa abula ke kgona go sepela ka noši. Mogale 'a Ngwaketse, o yena mogale ka lešika le tšhita. Botho, go se fele pelo, tlhohleletšo le tlhahlo ya gago ke di tiela legoswi ke re pšhapšha ka ge di nkgontšhitše go hwetša mamapo a a dinose. Le lehono ke sa itatswa menwana. Mphelele, o fete tlou ka bogolo gobane ke sa botile gore o tlo ntataiša tseleng ya go thwasa bongaka.

Ke tia kati, mekgolokwane le meduduetšo ge ke leboga ba bokgobapuku ba Yunibesithi ya Pretoria ka thekgo le tlhahlo ya bona ya go tsenelela. Le ka moso.

Badirišane kanna, Chiloane, E.T le Malope S.E ba sekolo se se phagamego sa Makata, ke reta tutuetšo le thekgo ya lena banna ba gešo. Le ka moso. Ke nnete go šila ke go šidišana. Nka lebala bjang Mna Malapane, A.E, hlogo ya sekolo sa Keledi, yo e bilego makhura a lefehlo go nna. '*Chief*', ke a go leboga gobane lehono ke nna yo, ke tlotše letsoku ke sealogane.

Go mohumagadi C.M. Lepota, ke leboga kudu ge o ile wa tia mešomo ya gago ka ntahle, gomme wa binabiniša menwana ya matsogo ka bokgwari bjo bogolo godimo ga khumphutha gore lengwalonyakišišo le, le thelele bjalo ka kgarebe e tlotše thagane.

Bana ba ka, Mamotshwane Rebotile (Meladi) le Kaledi (Modipadi) Sepone, ge le be le sa mpone ka maikhutšo a dikolo, le bolawa ke phefo ya go hloka lerato le borutho la botswadi, ke be ke ile go epa

magaba le go tsoma mogoto wa go goromana. Lehono pego ya tatagolena še.

Molamo wa ka, Kahludi Abram Moela, ke leboga botho le thekgo ya gago ya tlou. Ge ke be ke gopola go kgeloga o be o ntia sentsokela ka mogwane wa dikeletšo. O sediba seo se sa pšhego ke rego ge ke gagarwa ke lenyora ke hwetše se tonya too! Moruswana ge o tshela lefago o eletša wo mongwe. O lehlotlo la ka la bophelo, Mogwake!

Ke leboga gape Morena B. Lepota le Prof Groenewald, P.S, go lekola le go fetolela dikakaretšo tša lengwalonyakišišo le, malemeng a Seisimane le Seafrikaanse. Ke be ke le meetsemagakwa ke gakanegile ke hloka boelelo, la nthulela tsela, ka ela bjalo ka Lepelle. Ke a lepelela ke fihla gona fasefase Taung mo go gahlanago lona Lepelle le Tlhapitsi beng ba ka.

Bana ba legoga lešo, dikgaetšedi tša ka, Kaledi, Makgwale, Magolengwa le Mokgadi (Mokonesa) wa Matsiokwane yo ba rego mohlang a nyalwa dikgomo go tlo tla tša dimemeru. Bana bešo, ke leboga thekgo ya lena. Tau tša hloka seboka di šitwa ke nare e hlotša.

Ke hlaeelwa mantšu a go leboga bahu batswadi ba ka, Mamotshwane Rebotile (Meladi) le Mabule Jim (Seleme). Thuto yeo le mphelego yona e bile motheo wo o mphihlišitšego maemong a ke lego go ona lehono. Ke mphago wa ka wa bophelo. Ga ke sa le letswiane la go tšewa ke sepekwa, aowaowaa, ke kgogo ke kgona go sediša le go itshelela. Modimo a le boloke difarong tša Abrahama, Tatawešo, Amen.

A go retwe, Ramasedi, Jehofa, Modimo wa ka, ge a ile a mpabalela go fihlela ke phetha lengwalonyakišišo le. Mong wa ka, o mphuthetše ka diphego tša phološo le tšhireletšo tseleng ye telele ya go ya le go boa Tshwane (Yunibesithi ya Pretoria). Ke a leboga, Morena wa Mašaba!

UNIVERSITEIT VAN PRETORIA
UNIVERSITY OF PRETORIA
YUNIBESITHI YA PRETORIA

Molete sekuba bakgalabje!

DITENG

LETLAKALA

1.	KGAOLO YA MATHOMO	1
1.1	MATSENO.....	1
1.2	MAIKEMIŠETŠO.....	2
1.3	BANYAKIŠIŠI BAO BA SEKASEKILEGO TSIRI.....	2
1.4	MOKGWANYAKIŠIŠO.....	4
1.4.1	Go hlaloša.....	5
1.4.2	Go hlatholla.....	7
1.5	TAETŠONYAKIŠIŠO.....	8
1.5.1	Diteng.....	8
1.5.2	Thulaganyo.....	10
1.5.3	Mongwalelo.....	13
1.6	TSHEPEDIŠO YA DITABA.....	14
2.	KGAOLO YA BOBEDI	15
2.1	DITENG.....	15
2.1.1	Matseno.....	15
2.1.2	Kakaretšo ya Tsiri.....	15
2.1.3	Sererwa sa Tsiri.....	16
2.1.4	Dielemente tša Tsiri.....	16
2.1.4.1	Baanegwa.....	16
2.1.4.2	Ditiragalo.....	18
2.1.4.3	Tikologo.....	19
2.1.5	Tlhalošo ya dielemente tša Tsiri.....	22
2.1.5.1	Baanegwa.....	22
2.1.5.2	Ditiragalo.....	43
2.1.5.3	Tikologo.....	48
2.1.6	Kakaretšo.....	54
3.	KGAOLO YA BORARO	56
3.1	THULAGANYO I.....	56

3.1.1	Matseno.....	56
3.1.2	Moko wa ditaba.....	56
3.1.3	Moakanyetšo ('design').....	58
3.1.3.1	Motho wa maemo a godimo.....	60
3.1.3.2	Motho wa bofokodi.....	61
3.1.3.3	Motho wa go kokobetšwa.....	62
3.1.3.4	Motho wa go amogelwa.....	63
3.1.4	Thaetlele ya puku (Leina la puku).....	63
3.1.4.1	Matseno.....	63
3.1.4.2	Mohola wa thaetlele.....	65
3.1.4.3	Mehuta ya thaetlele.....	66
3.1.4.4	Dikokwane tša thulaganyo.....	67
3.1.5	Kakaretšo.....	79
4.	KGAOLO YA BONE.....	81
4.1	THULAGANYO II.....	81
4.1.1	Matseno.....	81
4.1.2	Baanegwathwadi.....	81
4.1.3	Baanegwathuši.....	85
4.1.4	Semelo.....	86
4.1.4.1	Diphapantšhotshwanelo.....	88
4.1.4.2	Diphapantšhotlaleletšo.....	88
4.1.5	Tlhalošo ya semelo sa moanegwa.....	88
4.1.5.1	Moko wa ditaba.....	89
4.1.5.2	Moakanyetšo.....	89
4.1.6	Kakaretšo.....	154
5.	KGAOLO YA BOHLANO.....	156
5.1	TIKOLOGO YA THULAGANYO III.....	156
5.1.1	Matseno.....	156
5.1.2	Tshepedišo ya ditaba.....	156
5.1.3	Nako.....	156
5.1.3.1	Nako ya tshwanelo.....	157
5.1.3.2	Nako ya atmosfere.....	158

5.1.3.3	Nako ya seka/seswantšho.....	161
5.1.3.4	Kakaretšo.....	162
5.1.4	Lefelo.....	163
5.1.4.1	Lefelo la tshwanelo.....	163
5.1.4.2	Lefelo la atmosfere.....	165
5.1.4.3	Lefelo la seka/seswantšho.....	166
5.1.5	Kakaretšomoka.....	168
6.	KGAOLO YA BOSELELA.....	169
6.1	THULAGANYO IV.....	169
6.1.1	Matseno.....	169
6.1.2	Ditiragalo tša kalotaba ya Tsiri.....	169
6.1.3	Kakaretšo ya diteng tša Tsiri.....	170
6.1.4	Tšwetšopele.....	175
6.1.4.1	Matseno.....	175
6.1.4.2	Kakaretšo ya diteng tša tšwetšopele.....	177
6.1.5	Thumo.....	202
6.1.6	Sehloa.....	203
6.1.6.1	Kakaretšo ya diteng tša sehloa.....	204
6.1.7	Tlemollahuto.....	207
6.1.7.1	Kakaretšo ya diteng tša tlemollahuto.....	208
6.1.8	Kakaretšo.....	212
7.	KGAOLO YA BOŠUPA.....	214
7.1	THUMO.....	214
7.1.1	Matseno.....	214
7.1.2	Kgaolo ya pele.....	214
7.1.3	Kgaolo ya bobedi.....	215
7.1.4	Kgaolo ya boraro.....	216
7.1.5	Kgaolo ya bone.....	217
7.1.6	Kgaolo ya bohloano.....	218
7.1.7	Kgaolo ya boselela.....	219
7.1.8	Kgaolo ya bošupa.....	219

8.	METHOPO	221
	8.1 SENGWALO SA MATHOMO.....	221
	8.2 DINGWALO TŠA TLALELETŠO.....	221
9.	SUMMARY	231
	9.1 KEY CONCEPTS.....	233
10.	OPSOMMING	234
	10.1 SLEUTELWOORDE.....	236

KGAOLO YA MATHOMO

1.1 MATSENO

Groenewald (1993:19) o hlaloša Moses Josiah Madiba bjalo ka yo mongwe wa bangwadi ba mathomo ba dikanegelo tša pulamadibogo tša thuto goba boitshwaro tša Sepedi. O iša pele ka go re:

Dikanegelo tša mathomo tša Sesotho sa Leboa ke tša thuto, ke dipadinyana bjalo ka: *Molato* (sa) (Serote), *Moelwa* (1958) (SehloDIMELA), *Tsiri* (1953) le *Nkotsana* (1958) (Madiba), *Noto ya masogana* (1961) (Tsebe), *bj.bj.* le dikanegelokopana bjalo ka tše di ngwadilwego ke Ramaila (*Molomatsebe*) (1951): 'Ba laotše kobo ya morwedi 'a gwe' 'Tswetši e se go yeno ke nama' bj.bj.

Se se gatelelwago ke Groenewald ke gore Madiba ke yo bohlokwa mo bongwading bja Sepedi. Ka go realo ke mongwadi yo bohlokwa. Bohlokwa bjo bja Madiba bo gatelelwa gape le ke mehuta ye mengwe ya direto le dipadišo tše a di ngwadilego, e lego:

- *Direto tša Sesotho Mphato wa I le II* (1962)
- *Direto tša Sesotho sekolong sa tlase, A le B* (1964)
- *Direto tša Sesotho Mphato V le VI* (1964)
- *Mahlontebe: Mphatwana wa A* (1955)
- *Mahlontebe: Dipadišo tša Sesotho sa Leboa* (1981)
- *Mahlontebe: Sediba sa thuto* (1985)
- *Mahlontebe: Dipadišo tša Sesotho sa Leboa* (1985)
- *Mahlontebe: Mphatwana wa B, Mphato wa 1, 2 le 4* (1987)
- *Mahlontebe: Mphato wa 3* (1989)
- *Mahlontebe: Mphato wa A* (1970)

- *Mahlontebe III: Dipadišo tša Sesotho sa Leboa* (1970)
- *Mahlontebe I: Dipadišo tša Sesotho sa Leboa* (1970)
- *Mahlontebe: Mphato wa 4* (1996)

Godimo ga moo Boto ya kgale ya Sesotho sa Leboa e hlomphele Madiba ka go reela tše dingwe tša difoka tša yona leina la go bitšwa 'Difoka tša dingwalo tša bana' (*M.J. Madiba Children's Literature*).

Go ka akaretšwa ka go gatelela gore Madiba o bohlokwa mo historing ya dingwalo tša Sepedi. Godimo ga fao, ke yo mongwe wa bangwadi ba mathomothomo ba go ngwala dipadišo tša Sepedi tšeo go ka thwego ke motheo wo bohlokwa wa mathomo thutong ya go bala ka sekolong.

Bjale go yo tsongwa kgonthe ya bohlokwa bja Madiba dingwalong tša Sepedi ka go lekola padinyana e tee ya gagwe, e lego, *Tsiri* (1953) bjalo ka ye nngwe ya dikanegelo tša mathomo tša thuto goba boitshwaro tša Sepedi.

1.2 MAIKEMIŠETŠO

Bjalo ka ge go šetše go hlalošitšwe gore Moses Josiah Madiba o ngwadile dikanegelo tša mathomo tša thuto goba tša boitshwaro tša Sepedi, maikemišetšo a lengwalonyakišišo le ke go tšweletša bokgoni goba bohlokwa bja Madiba ka go sekaseka diteng le thulaganyo tša sebopego sa padinyana e tee fela, e lego, *Tsiri* (1953) ka tsenelelo. Fela pele ga nyakišišo yeo go yo hlokomelwa (a) mokgwanyakišišo le (b) basekaseki bao ba šetšego ba nyakišišitše padinyana ye ya Madiba.

1.3 BANYAKIŠIŠI BAO BA SEKASEKILEGO *TSIRI*

Groenewald (1993:19) o swayaswaya ka *Tsiri* le *Nkotsana* ka go re:

Dikanegelo tša mathomo tša Sesotho sa Leboa ke tša thuto, ke dipadinyana bjalo ka: *Molato* (sa) (Serote), *Moelelwa* (1958) (SehloDIMELA), *Tsiri* (1953) *le Nkotsana* (1958) (Madiba), *Noto ya masogana* (1961) (Tsebe), *bj.bj.* le dikanegelokopana bjalo ka tše di ngwadilwego ke Ramaila (*Molomatsebe*) (1951): 'Ba laotše kobo ya morwedi 'a gwe,' 'Tswetši e se go yeno ke nama', bj. bj.

Groenewald o tšwela pele ka go re dipadi tša thuto goba boitshwaro tša mathomo (Serote) *Molato*, Madiba, *Tsiri* le *Nkotsana*, SehloDIMELA, *Moelelwa*, bj.bj. ga di na thulaganyo ye e raranego. Ka go realo o gatelela gore Madiba ke yo mongwe wa bangwadi ba dikanegelo tša mathomo tša thuto tša Sepedi tša thulaganyo ye bonolo. Gérard (1981:94) o iša pele ka go re:

Most of the stories were based on the experiences of Black Youths in industrialized areas. After exposure to urban life, which in most cases took them by storm, they returned to their homes, having become human wrecks. This then is the period popularly known as that of the Makgoweng motif. Writers such as Phalane in his book Motangtang, Madiba in his books Tsiri and Nkotsana and SehloDIMELA in Moelelwa and Tša Maabane made the Makgoweng motif a popular theme during this period.

Gérard le yena o sa gatelela bohlokwa bja bangwadi ba mathomo ba dikanegelo thuto magareng ga bona go lego Madiba. Taba ye e

tšweletša Madiba bjalo ka yo mongwe wa bangwadi ba bohlokwa ba dikanegelo tša mathomo tša thuto goba tša boitshwaro.

Serudu (1981:95) o gata ka mošito o tee le Gérard ge a re:

Of the many works which have been produced to date, only a handful can survive a strict literary test. Writers such as Madiba in his books Tsiri and Nkotsana, Phalane in his book Motangtang and Sehlodimela in Moelelwa tended to be superficial in their treatment of theme, the weaving of their plots and their character delineation. In other words there was very little attempt to probe beneath the surface of life. Most of the works were written for pupils and students in our primary and secondary schools.

Serudu le yena o tiiša gore Madiba ke yo mongwe wa bangwadi ba mathomo ba go ngwala dipadišo tša Sepedi tšeo di bilego motheo wa mathomo thutong ya go balwa ka dikolong. Go lemogwa gore basekaseki ba ka godimo ga se ba sekaseka Tsiri ka tsenelelo ka gobane ba file ditshwaotshwao fela ka ga mediro ya bokgabo bja Madiba. Ka go realo nyakišišo e yo tsinkela padinyana ye ka tsenelelo go hlokometšwe diteng le thulaganyo fela.

1.4 MOKGWANYAKIŠIŠO

Lengwalonyakišišo le, le kgethile mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, e lego mokgwa wa:

- go hlaloša le
- go hlatholla

Go yo hlalošwa mekgwa yeo ka boripana ka ge e nyalelana ka tlhalošo ya diteng le thulaganyo tša sebopego sa *Tsiri*.

1.4.1 Go hlaloša

Kgatla (2000:17) o re go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo se se rilego, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se šale se ikanegile molaleng. Kgopolo ye e kgonthišišwa ke Phala (1999:27) ka go bolela gore go hlaloša ke go bea ditaba tše di amanago le sengwalo nyanyeng. Ka go realo, go hlaloša ke go utolla selo seo se bego se utamile, sa bewa molaleng, sa bonwa, sa tsebja, sa ba sa kwešišega gabonolo. Ke ka moo Mojalefa (1995:3) a rego go hlaloša go lebane le ge ditaba di alwa ka tsinkelo ka go di šitlela ka mabaka.

Shipley (1970:93) o oketša ka go re selo se ka hlalošwa ka tsela ya go se dikadike, goba ka tsela ya go rarela. O fo re:

The general method in any extended passage of description, either of place or person, may be thus indicated:

- (a) To fix upon the dominant impression (unity) to be conveyed.*
- (b) To choose the most advantage – point of view, physical or mental (or both).*
- (c) To choose the characterizing details that will most effectively create the dominant impression.*
- (d) To appeal to as many as feasible of the senses.*

- (e) *To link these details in special, chronological, rhetorical, or associational order.*
- (f) *To end the passage with the dominant tone, either by statement or by suggestion.*

Shipley o utolla gore go hlaloša go bopilwe ka dikarolwana tše di seelago, e lego:

- kgatelelo ya molaetša,
- kgetho ya lehlakore goba mahlakore a tebelelo,
- kgetho ya dikokwane go tšweletša molaetša,
- tlhohlo ya megopolo ya babadi,
- peakanyo ya dikgopolo ka tatelano, le
- go ruma ka tshwanelo.

Tlhalošo ye e katološwa ke Liberman le Foster (1968:35) ka go bolela go re:

Expository details, whereby the characteristics of a fictional setting and the characters who inhabit it are portrayed.

O hlaloša gore go hlaloša ke ponagalo ye bohlokwa mo kanegelong ya tikologo le baanegwa.

Ge a akaretša ditaba Howard (1962:179) o re go hlaloša ke go fa polelo ye e tseneletšego ya selo, gwa utollwa diphapantšho tša sona gore sebopego sa sona se bonagale gabonolo.

1.4.2 Go hlatholla

Abrams (1991:91) le Hirsch (1967:86) ba re go hlatholla go lebane le tsinkelo ye e tebilego ya sengwalo ka botlalo, go utolla tabataba ye e se rwelego. Ke go re motho o ba le kgopolo ye e tebilego ka selo seo a se hlathollago ka go tonkulla mako le moko wa sona.

Peck le Coyle (1986:134) ba tliša seo ka go re go hlatholla go amana kudu le go beakanya dikgopolo tša mongwadi gomme mosekaseki a ntšha sa mafahleng a gagwe godimo ga polelo yeo ya mongwadi.

Lekganyane (2002:8) o lebanya go hlatholla le mešomo ya dipharologantšho tša sehlalošwa. Borateori ba Wales (1989:256), Serudu (1989:25), Hawthorn (2000:179) le Culler (1972:5) ba ema ka lentšu le tee leo le rego kgopolo ye ya go hlatholla e amana le kwešišo. Kwešišo yeo e ka ba ya polelo, tlhalošo goba moko wa ditaba. Taba ye e gatelelwa ke Wales (1995:256) ge a re go hlatholla ke:

The interpretation of the language derived from the analysis of the formal and semantic patterns which lead to the assessment of the significance of findings for the interpretation of the text's overall meaning.

Go hlatholla go lebane le tsinkelo, tekanyetšo, tekolo le nyakišišo ya thulaganyo ya polelo go hlagiša molaetša wa sengwalo molaleng.

Go ka rungwa ka go re motho o hlatholla selo seo a nago le kwešišo ka sona ka go tšweletša dipharologantšho tša selo seo se hlathollwago. Ka fao ge, go hlaloša le go hlatholla ga se mahlalošetšagotee mo nyakišišong ye ka gobane ke dikgopolo tše pedi tše di fapanego. Dikgopolo tše di bohlokwa mo nyakišišong ya sebopego sa *Tsiri* ka gobane go yo hlalošwa go hlaloša le go hlatholla, diteng le thulaganyo tša sebopego sa padinyana ye ya Madiba.

1.5 TAETŠONYAKIŠIŠO

Taetšonyakišišo ye e tlogo latelwa mo ke ya naratholotši. Naratholotši e bolela ka sebopego sa sengwalo. Borateori ba bantši bjalo ka boHarris (1992:258) ba re naratholotši ke mokgwa wo go tsinkelwago sebopego sa sengwalo ka wona. Ka mantšu a mangwe naratholotši ke seipone seo go bonegwago sebopego sa sengwalo ka sona.

Lebaka (1999:08) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re naratholotši e hlaloša sebopego sa sengwalo ge se na le matlalo a mararo. Matlalo ao Strachan (1988:2) le Genette (1980:27) ba a hlaloša ka go re ke *'geskiedenis' / 'story', verhaal' / 'narrative' le 'teks' / 'narration'* mola ka lehlakoreng le lengwe Groenewald (1993:14) le Mojalefa (1996:1) ba fapana le boStrachan ka go bitša matlalo ao go re ke diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Bjale go yo hlalošwa matlalo ao a sebopego sa sengwalo, e lego (a) diteng, (b) thulaganyo le (c) mongwalelo ka boripana ka gobane a amana le nyakišišo ye thwi. Mongwalelo o tlo hlalošwa ka boripana ka gobane ga o lebane le nyakišišo ye, o hlalošwa fela ka ge e le karolo ya sebopego sa sengwalo ka kakaretšo fela e sego sa padinyana ya Madiba, *Tsiri*.

1.5.1 Diteng

Peck le Cole (1986:132) ba re diteng ke seo se bolelwago sengwalong mola Sklouskij (1921:297) a re diteng e no ba ditaba tšeo di dirišwago go bopa thulaganyo. Ditlhalošo tša borateori ba di a hlotša. Ke ka moo Maila (1997:18) le Kgatla (2000:21) ba tšwelago pele ka go re diteng ke letlalo la mathomo, la ka garegare, le gona le bohlokwa ge go tsinkelwa sebopego sa sengwalo.

Chatman (1978:19-20) o gata ka mošito o tee le seo se bolelwago ke boKgatla ge a re:

The 'fable' (fibula), or basic story stuff, is the sum total of events to be related in the narrative... Fable is the set of events tied together that are communicated to us in the course of the work.

Rateori yo o gatelela gore letlalo le la sengwalo le amana le ditaba/ditiragalo tšeo di lemogwago sengwalong. Ke ka fao Strachan (1988:6) a rego:

Die geskiedenis is die oorspronklike vlak van die verhalende teks voordat die gegewens vanuit 'n bepaalde gesigspunt bekyk is, en voordat dit deur die vertelinstansie meegedeel is.

Se se tiiša gore diteng di bopilwe ke melatswana ya ditaba/ditiragalo tšeo di fapanego tša go latelana tšeo di tswalago sebopego sa taba goba tiragalo yeo go bolelwago ka yona. Van Luxemburg (1981:48) o šitlela taba yeo ka go re diteng ke letlalo leo di-'*formalists*' di le hlalošago bjalo ka ditiragalo tšeo di kgokaganago go bopa tatelano ye e rilego ya ditiragalo. Ge a kgonthišiša tatelano yeo, Groenewald (1991:18) o re diteng ke ditaba tšeo di sego tša beakanywa ke mongwadi, tšeo di nago le tatelano ye e rilego.

Kenen (1983:3) le yena o rutha ka gare ga bodiba bo tee le Luxemburg ka tlhalošo ya tatelano ya ditiragalo tša diteng. O re:

Story designates the narrated events, abstracted from their disposition in the text and reconstructed in their chronological order, together with the participants in these events.

Ka mantšu a mangwe, ge ditiragalo di hlokega, kanegelo e ka se be gona. Ge go se na le kanegelo, gona kgwekgwe ya molaetša e ka se be gona. Taba ye ya tatelano ya ditiragalo e tiišetšwa ke Groenewald (1993:8) le Mojalefa (1995:19) ka go re ge mongwadi a ngwala ditiragalo tša diteng o ikgethela mo ditaba di thomago le mo di felelago gona. Go ya ka Lebaka (1999:10) tšona ditaba goba ditiragalo tšeo di swaragantšwe ke sererwa.

Sererwa ke taba yeo e rerwago sengwalong. Ka gona sererwa ke modu/moko wa ditaba tša sengwalo. Marggraff (1994:61) o hlaloša gore sererwa ke kgopolokgolo ya mafelelo yeo mmadi a e fihleletšego mo sengwalong, ke go re mmadi o fihlile magomong a mafelelo ao a ka se sa kgonago go tšwela pele go akaretša ditaba tšeo a ratago go di akaretša. Sererwa se bohlokwa ka gore se laola dielemente tše nne tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo. Ke ka fao Mojalefa (1995:20) a akaretšago bohlokwa bja sererwa ka go re:

- Se kgokagantšha ditiragalo.
- Se laola ditiragalo le tikologo (nako le lefelo).
- Se lemoša mmadi ditiragalokgolo le moanegwathwadi.
- Mongwadi o phetha mo ditiragalo/ditaba di thomago gona le mo di felelago gona, gomme sephetho seo se laolwa ke sererwa.

Go ka rungwa ka go re diteng ke ditaba tšeo mongwadi a ratago go ngwala sengwalo ka tšona, gomme ditaba tšeo di kgokaganywa ke sererwa go ba taba e tee.

1.5.2 Thulaganyo

Borateori ba go swana le Perrine (1983:41), Serudu (1989:48), Brooks (1975:25) le Heese le Lawton (1988:105) ba gata ka mošito o tee gore thulaganyo ke peakanyo ya ditiragalo. Ka moka ba gatelela dintlha tše

pedi fela, e lego (a) mokgwa wo ditiragalo di laodišwago ka gona le (b) mabaka ao a hlolago ditiragalo tšeo.

Go katološa polelo ye, Serudu (1989:48) o re thulaganyo ke freimi goba motheo wo mongwadi a hlama taba ya gagwe godimo ga wona. Ke ka lebaka leo Potter (1967:24) a rego:

The plot begins when the continuing cause begins and the cause carries the sequence forward.

Rateori yo o bolela gore thulaganyo e bonala ge mongwadi a thoma go diriša ditiragalo, ka mokgwa wa motheo woo mongwadi a o šomišago go hlama taba ya gagwe godimo ga wona. Taba ye e tiišwa ke Tennyson (1967:24) ge a re:

Plot is the arrangement made by the playwright of events of the story of a play, an arrangement designed to show not only sequence but also cause and effects. Plot in its entirety is the pattern of interlocking events that propel a story forward from conflict to resolution.

O gatelela gore ke peakanyo ya ditiragalo godimo ga motheo wo mongwadi a o šomišitšego, gomme ditiragalo tše, di latelana go tšweletša tharollo ya bothata.

Groenewald (1993:3) yena o re thulaganyo ke tlhopho ya dithekniki ge di amana seng sa tšona; ge ye nngwe le ye nngwe e lebane le moko wa ditaba. Ka gona Groenewald o gatelela dikokwane tše bohlokwa ge go ahlaahlwa thulaganyo ya sengwalo ka go nepiša moko wa ditaba le dithekniki.

Mojalefa (1991:45), Serudu (1989:33) le boMaibelo (1991:1) ba hlaloša moko wa ditaba ka go re ke kgwekgwe goba tabakgolo ya sengwalo ka gore ge mongwadi a šala a ngwala puku o nyaka go kgala se sengwe bophelong.

Heese le Lawton (1988:35) ba re moko wa ditaba ke kgopolokgolo ya sengwalo yeo e tšweletšwago ke mongwadi go mmadi ka go rarela goba ka go otlologa. Ke go re kanegelo ka moka ga yona e akaretšwa ke moko wa ditaba.

Culler (1972:224) o re:

Theme is not the results of specific set of elements but rather the name we give to forms of unity we give discern in the text or to ways we succeed in making various codes together and coheres.

O tiiša gore moko wa ditaba ke thuto yeo mmadi a e hwetšago sengwalong. Ke go re moko wa ditaba ke kokwane ye sengwalo se ithekgilego ka yona ka ge o rwele molaetša wa sengwalo. Ka gona moko wa ditaba o bohlokwa sengwalong.

Groenewald (1993:4) o tšweletša bohlokwa bja wona ka go re moko wa ditaba:

- o tlemaganya ditaba tša thulaganyo gore di be tše kopana, le
- go swaraganya goba go tlemaganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane.

Ge a re molete sekuba ka tlhalošo ya thulaganyo, Mojalefa (1994:21) o re thulaganyo e ama:

- tlhologo le kanego ya ditiragalo go ya ka nako ye e itšego,
- tšhomišo ya baanegwa ba ba fapafapanego,
- tswakatswakano ya mediro ya bona (baanegwa) gore go hlolege thulano, le
- thulano yeo e hlolago maatlakgogedi.

1.5.3 Mongwalelo

Cuddon (1977:663) ge a hlaloša se mongwalelo o lego sona o re:

Style is the characteristic manner of expression in prose or verse, how a particular writer says things.

Mantšu a a hlaloša gore mongwalelo o lebane le polelo ya mongwadi.

Murray (1996:65) gammogo le Makena (1995:38) ba re mongwalelo o tšweletša dikgopolo ka go kgetha mantšu le go beakanya mafoko ao a tanyago sedi ya mmadi, a nago le mošito. Ka fao, ge go tsinkelwa mongwalelo wa mongwadi go hlokomelwa kgetho le tirišo ya mantšu, diema le dika, dikapolelo, tlhamego ya mafoko le tshwantšhokgopolo. Go feta fao mongwalelo o lebane le polelo yeo e bontšhago maikutlo le go tšweletša moko wa ditaba. Thobakgale (1996:95) o tiiša gore atmosfere ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moya wa lethabo, wa manyami, wa bonaba le wa segwera.

Lengwalonyakišišong le mongwalelo ga o bohlokwa, o hlalošwa fela ge e le karolo ya sebopego sa sengwalo. Ka gona re ka se be le tlhalošo ya go lepelela bjalo ka Lepelle.

1.6 TSHEPEDIŠO YA DITABA

Kgaolong ya mathomo go lekotšwe bohlokwa bja M.J. Madiba bjalo ka yo mongwe wa bangwadi ba mathomo ba dikanegelo tša mathomo tša thuto tša Sepedi. Morago ga fao go nyakišišitšwe taetšonyakišišo ya naratholotši. Gape go lemogilwe gore maikemišetšo a basekaseki bao ba šetšego ba sekasekile padinyana ya Madiba a fapane le a nyakišišo ye. Go tloga fao go lebeletšwe mekgwanyakišišo ya go hlaloša le go hlatholla.

Kgaolo ya bobedi e yo hlaloša diteng bjalo ka letlalo la sengwalo go lebeletšwe *Tsiri* gomme gagolo go hlokometšwe dielemente tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo.

Kgaolo ya boraro e lebane le thulaganyo ge e nepiša moko wa ditaba, thaetlele le semelo sa baanegwa ba *Tsiri*.

Kgaolong ya bone go yo hlokomelwa dithekniki tša thulaganyo ya *Tsiri* go tšweletša molaetša wa Madiba.

Kgaolo ya bohlogo e tlo nepiša tikologo ya thulaganyo ya padinyana ye.

Kgaolo ya bošupa e tlo hlalošwa ditiragalo tša thulaganyo gammogo le thekniki, tšeo di godišago thulano mo go *Tsiri*.

Kgaolo ya bošupa e nepiša kakaretšo ya dikgaolo tša nyakišišo ye.

KGAOLO YA BOBEDI

2.1 DITENG

2.1.1 Matseno

Bjalo ka ge kgopolo ya diteng e šetše e hlalošitšwe mo kgaolong ya pele, diteng di yo lekolwa go hlokometšwe:

- Kakaretšo ya *Tsiri*
- Sererwa sa *Tsiri*
- Dielemente tša diteng tša *Tsiri*

2.1.1.2 Kakaretšo ya *Tsiri*

Malehu ke mosadi wa Madubaduba. Ba phela nako ye telele ba hloka thari, ka morago Malehu a akgola ka go itšibula ka ngwana wa mošemanyana, e lego *Tsiri*. Batswadi ba mo fepela diatleng ka ge e le thoro e nnoši ka lapeng. *Tsiri* ga a kgalwe ebile ga a šome selo.

Tsiri o tšhaba sekolo. Ge go na le maru o a itwatša, o hlwa ka lepaing, ge sekolo se etšwa o a fola 'o tshela kganthu le basetsana'. *Tsiri* o ya gae ka nako yeo e ratwago ke yena. Sekolo se thoma go mo galakela le go mo palela. O tšhabela Makgoweng go yo nyaka mošomo.

Ge a le Makgoweng, *Tsiri* o a swarwa. Ka morago ba mo lokolla ka ge a swere pasa. *Tsiri* o hwetša mošomo wa go diša dinku polaseng. O nwa mabjala, o hlagaletšwe ebile o a babja. Ge a se na le selo (tšhelete) o phaphela basadi dikgong gore a kgone go reka bjala. Godimo ga moo ke lefamolele.

O utollwa ke motswala wa gagwe, Makxakwe. Ge a fihla gae o hwetša dithaka tša gagwe ka moka di feletše ka go nyala. Batswadi ba mo

emaemela le yena a nyala mosadi. Batswadi ba Tsiri ba a hlokofala ba mo tlogelela lehumo la dikgomo, dinku le dipudi. Tsiri o thunkanya lehumo la batswadi ba gagwe le bagwera. Mosadi wa Tsiri o thulana le boitshwaro bja Tsiri. Tsiri o a hlaka, lapa la gagwe le oma bagwera. Go yena go šetše fela go itshola. O itshola ka gore o sentše lehumo la batswadi ba gagwe.

Go bohlokwa go akaretša padinyana ye ka gobane kakaretšo ye e tlo thuša mo tshekatshekong ya diteng le thulaganyo.

2..1.3 Sererwa sa Tsiri

Sererwa sa *Tsiri* se lebane le gore mathata a tlišwa ke bobodu.

Tsiri o na le mekgwa ya go se loke, go tloga bjaneng go fihla bonneng bja gagwe. Ga a obamele melao ya sekolo. Ge a šoma o šomiša tšhelete bošaedi. O thunkanya dikgomo tša batswadi ba gagwe le bagwera. Mosadi ge a mo eletša o a ngangabala. Ge a le mathateng o a itshola.

2.1.4 Dielemente tša diteng tša Tsiri

Mojalefa (1995:3) o re diteng di theilwe godimo ga dielemente tše nne, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo. Bjale go tlo hlalošwa dielemente tše nne ka botlalo ka gobane di lebane le tshekatsheko ya *Tsiri*, gagolo ge go nepišwa diteng le thulaganyo.

2.1.4.1 Baanegwa

Mampuru (1986:116) ge a hlaloša kgopolo ye, o re baanegwa ke batho. Mojalefa (1995:23) o tlaleletša kgopolo ye ka gore ke batho ba sengwalo, le ge e le gore le dilo (kgomo, mpša, tau, bjalobjalo) e ka ba baanegwa. Ge a tšwela pele o re go kaone gore ba bitšwe baraloki go

phala gore ke batho, ka gobane ge go bolelwa ka baraloki go bolelwa le ka dilo, e sego batho fela.

Serudu (1989:31) yena o re:

Moanegwa ke motho yo a dirišwago ke mongwadi go kanegelokopana, papading goba pading ya gagwe. Ke seakanywa sa mongwadi seo se nago le boitswharo, maikutlo, bomotho tšeo di tšweletšwago ka poledišano le tiro. Moanegwa ga se motho wa nama le madi eupša ke kemedi ya motho tsoko yo a phelago goba yo a ka phelago. Gape mongwadi a ka diriša le diphoofolo go ba baanegwa ba gagwe. Diphoofolo tšeo di emela batho.

Serudu o bontšha gore baanegwa ke batho ba maitirelo bao ba phelago lefaseng la sengwalo, e lego la maitirelo.

Bal (1980:15) yena o bitša baanegwa baraloki. Ge a tlaleletša taba ye Strachah (1988:11) o fo re:

Akteurs word beskou as instansies wat handelinge verrig. Hulle is nie noodwendig menslike nie want n hond, masjien...kan by voorbeeld as akteur optree.

Go kaone go bitša baanegwa baraloki goba babapadi ka gobane mo sengwalong ga se batho fela bao ba phethagatšago ditiragalo tše di rilego, go bjalo le go dilo tše dingwe tšeo e sego batho.

Ke ka fao Groenewald (1993:9) a rego baanegwa e ka ba batho goba dilo tše di itšego bjalo ka letlapa, sebata se sengwe goba phoofolo, le dilo tše dingwe, gagolo ge go boletwa ka dinonwane.

Go ka rungwa ka go re baanegwa ga se batho fela, le dilo di fetoga go ba baanegwa. Ka gona go kaone ba bitšwe baraloki go ba bakgathi ba tema sengwalong.

Ge ba tšwelela sengwalong go na le ka tsela yeo ba amanago ka gona. Kamano ya baanegwa e tlo tsinkelwa ge go hlalošwa dielemente tša diteng ka tsenelelo.

2.1.4.2 Ditiragalo

Marggraff (1994:62) o hlaloša tiragalo ya diteng ka go re:

An event can be defined as a manifestation of something taking place, the length of which can differ, having a beginning and an end ranging from concrete physical actions to abstracts thoughts feelings or speculations.

Rateori yo o ra gore ditiragalo di na le mathomo le mafelelo. Mojalefa (1995:4) o katološa tlhalošo ye ka go re ke mongwadi wa sengwalo yo a phethago mathomo le mafelelo a ditiragalo. Sona sephetho seo se laolwa ke sererwa. Ke go re sererwa ke sona se phethago mo ditiragalo di thomago le mo di felelago gona.

Strachan (1988:7) o tlaletšša kgopolo ya ditiragalo ka go re ditiragalo tšeo di diragalela baanegwa, ebile di dirwa ke bona baanegwa bao, gomme di lemogwa ka phetogo. O iša pele ka go tšweletšša kgopolo ye nngwe gape ye bohlokwa ge a re:

*Die gebeurtenisse in die geskiedenis volg
uiteraard chronologies op mekaar.*

Strachan o tiiša gore ditiragalo tša diteng di a latelana. Mojalefa (1997:8) o thekga kgopolo ye ka go re ditiragalo tše tša diteng di tlo lemogwa ge di latelana, gomme di kgethologanywa ka lebaka la gore di a fetoga. O gatelela tatelano ya ditiragalo gore di tle di bope tabataba.

Grobler le ba bangwe (1987:246) ba oketša kgopolo ya tiragalo ka go re ke tšohle tše di diragalelago baanegwa le maemo ao ba ikhwetšago ba le go ona. Fela Groenewald (1993:9) o gatelela gore ditiragalo di lebane le ditaba, gomme ditaba tše di a fetoga.

Go ka rungwa ka mantšu a Kekana (2000:41) ge a re ditiragalo tša sengwalo di swanetše go latelana gore diteng di tle di lemogege. Bjale go yo hlokomelwa elemente ya tikologo.

2.1.4.3 Tikologo

Serudu (1989:49) le Potter (1967: 57) ba re tikologo e lebane le dinako le mafelo ao ditiragalo tša sengwalo sefe goba sefe di phethagalago go tšona. Borateori ba ba tšwela pele go hlaloša gore tikologo e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le lefelo. Go tlo hlokomelwa teori yeo e lebanego le dikarolo tše pedi tše, go thongwa ka nako.

- **Nako**

Nako ke elemente ya boraro ya diteng. Marggraff (1994:63) o hlaloša nako ka go re:

*The time of the story relates to the time which
is occupied by the events (narratological time)*

and the epoch period in which the events take place (historical time).

Marggraff o bolela gore nako e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako ya kanegelo (*narratological time*) le nako ya histori (*historical time*).

Strachan (1988:14) o kwana le Marggraff gomme o tlaletša kgopolo ya nako ya diteng ka go re:

Tyd soos dit in die geskiedenislaag hanteer word, net uit die aard van die saak nie te maak met die hoeveelheid tyd wat aan die vertelproses bestee word nie. Gevolglik word dit dan ook nie in term van byvoorbeeld aantal bladsye gemeet nie. Die tyd van die geskiedenis hou alleenlik verband met die tyd wat deur die gebeurtenisse hulle afspeel (die historiese tyd).

Strachan o tšweletša kgopolo ya go re nako ga e elwe ka bontši bja matlakala sengwalong. Ka go realo nako ya histori e lekanyetšwa le nako ya ditiragalo yeo e bitšwago nako ya kanegelo. Ke ka fao Mojalefa (1993:64) a rego nako ke lebaka leo ditiragolo di diregago go lona ka go latelana go tloga nakong ya bjale, le go ya nakong ye e latelago.

Ge a hlagiša ponagalo ye nngwe ya nako, Harvey (1965:104) yena o re:

Time is not measured by the calendar but by the events that occupy it.

Mošomo wo mogolo wa nako ke go ela mabaka go swana le motsotso, iri, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo.

Go ka wetšwa ka go re nako e na le mahlakore a mabedi. Mahlakore ao a nako ya diteng, ke nako ye itšego le nako ya ditiragalo. Go aroganya nako go tla thuša kudu mo tlhalošong ya lengwalonyakišišo le. Ke ka fao bjale go tlogo lekolwa mehuta yeo ya nako.

•• Nako ye e itšego

Thobakgale (1996:64) o re mohuta wo wa nako, ga go tsebje fao o thomago le moo e felelago gona. Mojalefa (1995:8) o re nako ye e itšego ke nako ya go se be le mathomo le mafelelo, go swana le bošego, marega, selemo, bjalobjalo. Selemo ke nako ye e itšego ka gore ga go tsebje gore e thoma ka iri, letšatši goba kgwedi efe sa felela ka iri, letšatši goba kgwedi efe. Magapa (1997:40) o hlatsetša kgopolo ye ka go re ke nako ya go se be le mathomo le mafelelo.

•• Nako ya ditiragalo

Ge a hlaloša nako ya ditiragalo, Mojalefa (1995:8) o re nako ye ya ditiragalo ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo, bjalo ka iri, letšatši, beke, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. Ge go bolelwa ka letšetši go tsebja gore le thoma ka motsotso ofe la felela ka motsotso ofe. Thobakgale (1996:54), Maila (1997:32) le Lekganyane (1997:46) ba kgonthišiša ka go re nako ya ditiragalo ke nako ya go akanywa.

• Lefelo

Mahole (2002:35) o re lefelo ke fao baanegwa ba dirago ditiragalo gona. O oketša tlhalošo ye ka go re lefelo ke elemente yeo e laolago phetogo ya ditiragalo. Strachan (1988:16) yena o fo re:

Wanneer dit om die geskiedenis gaan, word die term “plek” gebruik.

O hlaloša gore histori e tswalana le lefelo, bobedi ke ntepa le lešago. Kgopolo ye e thekgwa ke Mojalefa (1995:26) ge a re mafelelo ke ao a laetšago histori.

Aichile (1985:25) le Marggraff (1994:64) ba katološa kgopolo ya lefelo ka go re ke fao baanegwa ba phelago, ba dirago ditiragalo gona. Ke ka fao Marggraff mo letlakaleng la 64 a rego:

Place is the physical sport at which events take place and at which characters are positioned.

Go ka rungwa ka go re lefelo le nyalelana le histori ka gobane ke fao baanegwa ba phelago gona, fao ba bilego ba diragalelwa ke ditiragalo gona.

2.1.5 Tlhalošo ya dielemente tša diteng tša Tsiri

2.1.5.1 Baanegwa

Dielemente tše tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo di hlalošitšwe ka botlalo. Fela go ya ka Magapa (1997:25) go na le baanegwagolo le baanegwanyana. Baanegwagolo bao ke mongangiši le mongangišwa. Bona ba amanywa ke sererwa. Kamano gare ga mongangiši le mongangišwa e lebane le bongangiši le bongangišwa.

- **Mongangiši wa padi ya Tsiri ke Tsiri**

Magapa (1997:25) le Mojalefa (1995:6) ba re mongangiši ke moanegwa yo a ganetšanago le ditiro tša mongangišwa. Mongangiši ga a obje molala, ga a rate go latela nnete le ge a e bona e phaphametše godimo.

O ngangišana le ditiro tše botse tša mongagišwa. Mongangiši ga a ratege. Mongangiši o hloya ke mmadi ka lebaka la ditiro tša gagwe tša go se kgahliše. Tsiri o ruthula lehumo la batswadi ba gagwe le bakgotse bošaedi. Ge mosadi a mo kgala, o a ngangabala gomme mafelelong o a hlaka.

- **Mongangišwa ke Madubaduba**

Mojalefa (1995:6) o re mongangišwa ke moanegwa yo mogolo. Bogolo bja ditiragalo tša sengwalo di theilwe godimo ga gagwe. O lokile. Ditiragalo tša gagwe tša go loka di dira gore mmadi a mo rate, a ikgweranye le yena.

Madubaduba o rata ge ngwana wa gagwe Tsiri e eba motho yo botho, a sepele tseleng ka mehla, eupša Tsiri yena o phela bophelo bja go se loke. Bjalo ka ge baanegwagolo ba ba hlalošitšwe, bjale go yo hlokomelwa ka fao ba amanago ka gona le baanegwa ba bangwe padinyaneng ye.

- **Kamano ya baanegwagolo le baanegwanyana**

Mo nyakišišong ye ga go yo šalwa morago tlhalošo ya kamano ya baanegwanyana ka botlalo, eupša ya baanegwagolo fela. Ge go nyakišišwa kamano gare ga baanegwagolo le baanegwanyana, go yo šomišwa lenaneo leo le hlalošwago ke Groenawald (1993:11) le Mojalefa (1997:19) ka tsela ye:

- Tebanyo
- Bokgontšhi
- Bothuši
- Boganetši
- Bothušegi

Go tlo hlalošwa kgopolo ka kgopolo lenaneong la ka godimo gomme tlhalošo yeo e tlo tlaleletšwa ka kamano ya baanegwa go ya ka padinyana ya *Tsiri*.

- **Tebanyo ya mongangiši: Tsiri**

Mojalefa (1995:7) o re ka tebanyo:

Go šupša gore baanegwa ba babedi ba diteng, e lego mongangiši le mongangišwa ba a lebanywa. Gona tebanyong yeo, mongangiši o kgahlanong le mongašišwa.

Thabekutu tabeng ye ke go re tebanyo e hlaloša maikemišetšo a moanegwa. Ge go sekasekwa tebanyo ya *Tsiri* go lemogwa gore e nepiša go hlaka ga gagwe ka lebaka la go se hlokomele. Taba ye e šimoga ka medu ge Tsiri a tšhaba go diša le go ya sekolong:

Tsiri o hlephiša mmôkô xa a kxanyoxe selô ka xa sekolo. Dithutô le tšonâ ka xo se nyakane le motho wa sebody tša mo palêla, tša dira xore a hlôêlê sekolo sa mmaruri (letl.13).

Tsiri o tšhabela Makgoweng. O gopola gore Makgoweng o tla ipshina ka go phela bophelo bja go phala bja gae. O nwa bjala:

Xe a šetše a bo tladiše dimpa, o' be a bolêla kudu, o anêxa tša mehleng ya xe a sa tsêna sekolo, le tša xola a kile a šoma xa-Radikamase. Xapê o be a sa lebale xo kxanthša leruô la rr'axwê la dikxomo tše dintši le ka fao le tloxo lewa ke yêna xola rr'axwe a hwile (letl. 37).

Tsiri ke lefamolele. O fetša dikgomo tša batswadi le bagwera gomme ka morago o tsena mathateng.

Go ka akaretšwa ka go re ditsopolwa tše di amana le go tšhaba sekolo le botagwa bja Tsiri. Bobedi bja ditsopolwa tše, bo gatelela maitshwaro a mabe a gagwe (Tsiri).

- **Bokgontšhi**

Ge a hlaloša bokgontšhi Magapa (1997:28) o re:

Ke seo se kgontšhago goba se hlohleletšago mongangišwa go phegelela seo e lego nepo goba tebanyo ya gagwe. Bokgontšhi bo lebane le senaganwa (lerato, lehloyo, bobbe, bogale, bjalobjalo).

Senaganwa seo e lego bokgontšhi mo go padinyana ya *Tsiri* ke bobodu. Tsiri o tšwafa go ya madišong le sekolong. Ge pula e ena, o a itwatša. Go iša pele Tsiri ga a ngwale mešomo ya sekolo. O ikgapa a ikgoroša, ka ge a sa rate sekolo:

... a lapišwa ke xo dula fase a theeletša morutiši wa xaxwe, le ditlhaka tše di balwaxo a humana, moxopolô wa xaxwe wa lapa xe a naxana ka mo a sa kwešišexo sekolo ka xôna (letl.14).

Bobodu bja Tsiri bo ile bja hloga, a gane le ge batho ba mo roma. Le ka gae, ga a šome selo ebile ga a dumele go rongwa. Ka go realo bobodu bo mo thuša go hlaka le go se hlokomele bophelo bja gagwe.

- **Bothuši**

Mojalefa (1997:21) o re bothuši ke se sengwe le se sengwe seo se thušago mongangiši goba mongangišwa maikemišetšong a gagwe. Ke gore e ka ba selo seo motho a se naganago goba selo seo se ka bonwago ka mahlo gomme sona se thuša moanegwa go fihlelela nepo ya gagwe. Ka gona go ka thwe bothuši bo lebane le (a) motho, (b) senaganwa le (c) selo.

- **Batho: Bagwera ba Tsiri (Dithaka tša gagwe)**

Tsiri o thušwa ke bagwera ba gagwe go tšhaba sekolo le go tšhabela Makgoweng. Ba dula mmogo ka nokeng le maopeng ba tšhaba go ya sekolong. Bagwera ba gagwe ba mo thuša go phutha magobe a mefago bošego. Ba tšhaba le Tsiri bošego mola batho ba robetše:

Xo rile mola xo rile 'khwatha' xo se sa bolêla motho, xo šetše xo kwaxala xo boxola xa mpya fêla, morôlê 'a thšimane wa tsoxa, ba phuthaphutha dikobyana tša bôna le mefaxwana ya maxôbê ba wêla tsela xo bolêlêlwa fase xore ba se kwewe (letl.27).

Bašemane ba, ba thuša Tsiri go robala mohlareng wa morokolo. Ba kgitla mollo wa poo go beša mafela ao ba a utswitšego tseleng le go ja mefago ya bona. Seboka sa bašemane ba, se bohlokwa go Tsiri ka gore se kgonne go thuša katlego ya Tsiri mafelelong, a be a kgona go tšhabela Makgoweng le thaka tša gagwe.

- **Dilo: Bjala le ntlo**

Bjale go yo hlokomelwa ka fao bjala le ntlo di thušago Tsiri ka gona.

••• Bjala

Bjala bo thušitše Tsiri go se atlege bophelong. Ge a le Makgoweng, o nwa bjala kudu, ga a boe gae, o a famola. Ge a swere tšhelete o reka bjala ga a reke diaparo mola a tšhonne goba a hlagaletšwe:

Diaparwana tša Tsiri byale tša thôma xo mo lahla, a šala a ikapere, a be a nyaka mokôtla a o phula mašobana a matsôxô le a hlôxô a tsêna ka xare (letl.36).

Ge Tsiri a se na selo o remela batho dikgong, tšhelete yeo ba mo lefago ka yona o reka bjala. Ka go realo bjala bo mo thušitše gore a se atlege bophelong ka ge a fetogile letagwa.

••• Ntlo

Tsiri o khukhuna gore a se bonwe ke batho. O utama ka ntlong ya malome wa gagwe:

A tšwa ka moo sehlašaneng a khukhuna a lebile motse ka mafuri, a fihla a khuta ka mathuding a ntlo ya xa maolome'xwe (letl.17).

Ntlo ya malome wa gagwe e thuša Tsiri gore a se bonwe ka gore o utamile ka sešegong. Ka go realo a ka se ye sekolong le madišong. Ntlong, Tsiri o ipshina ka dijo le maswi ge batho ka moka ba ile mašemong le madišong. Ntlo ya malome wa gagwe ke bothuši bja Tsiri ka ge a thaba kudu ge a utamile a sa bonwe ke motho.

•• Dinaganwa: Botagwa le boroko

Bjale go šetšwa ka fao botagwa le boroko di thušago Tsiri bjalo ka dinaganwa.

••• Botagwa

Ge Tsiri a tagilwe o hlaba kgomo ya tswetše ka lerumo bošego, o ja le bagwera:

A se sa botšiša, a hlaba kxomo yeo a hlakanaxo ka yôna. Ya itahla fase ye phaswana ya tswetši (letl.39).

Tsiri o dira tše ka moka ka lebaka la botagwa. Ka morago ga matšatši a mararo namane ya yona e hwa, ka go hloka maswi. Ka go realo botagwa bo thuša Tsiri go fetša lehumo la leruo la batswadi ba gagwe. Go iša pele ge Tsiri a tagilwe o reka bjala ka pudi:

Mošemanyana wa xa-Ntiedi o' be a šetše a tsorame fale banneng, a swere mobya wa xo tlo tlêma pudi yeo ya xo lala e rekile byalwa ka Tsiri (letl.40).

Ka fao botagwa bo kgatha tema ye bohlokwa ya go pataganya Tsiri le bophelo.

••• Boroko

Boroko bo thuša Tsiri go palelwa ke mošomo. Ge a le mošomong, o a robala gomme ditswetši di amuša mamane mola di swanetše go tlo gangwa. Ge a robala mošomong o ra gore mongmošomo a mo rake ka gore o hloka maikarabelo le maikemišetšo mošomong. Boroko bo thuša gore go be le kgwagwa ya ditseno ka gobane boroko bo mo thuša go lwa le Lekgowa la gagwe ka gore maswi ga a gona. Go nyatša kgoši ke go tloga. Boroko bo kgatha tema ye bohlokwa ya go

thuša Tsiri go se atlege mošomong. Ntle le fao, boroko bo thuša Tsiri go se atlege gape morerong wa gagwe wa go tšhaba mošomong ga Radikamase, ka ge a hwetšwa ka nokeng a robetše:

Xona fao a wêla Tsiri a sa ile le borôkô
(letl.31).

Ka go realo boroko bo thuša Tsiri go palelwa ke mošomo le morero wa gagwe wa go tšhaba.

- **Boganetši**

Ge a hlaloša kgopolo ye, Magapa (1997:28) o re ke se sengwe le se sengwe seo mongangiši goba mongangišwa a ka thulanago le sona. Ka go realo pelo, letswalo (senaganwa) goba moanegwa di ka ganetša mongangiši goba mongangišwa dinepong tša gagwe. Magapa o gatelela thulano ye e tšwelelago ditirong tša mongangiši goba mongangišwa. Bjale ge, boganetši le bjona, bjalo ka bothuši ge go tsinkelwa *Tsiri*, go lemogwa gore, bo arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego (a) batho, (b) selo le (c) senaganwa.

- **Batho: Malehu (MmagoTsiri), Radikamase, Makhina, Makxakwe.**

- **Malehu (MmagoTsiri)**

Tsiri o tšhaba diphefo le letšatši madišong, gammogo le go ya sekolong. Malehu, mmagwe ga a rate Tsiri a fo itaola a sa ye madišong ebile a sa ngwale mešomo ya sekolo:

Xa-xolo xe xo na le maru o a itwatša, a iphothabotho ka lepae a hlwe a pompetše ka bolwetši bja mainyakêlô (letl.14).

Malehu ga a rate boitshwaro bja Tsiri. O thulana le mekgwa ya go se loke ya morwa wa gagwe, ya go itlholela bolwetši, go tšhaba go diša le go gagola matlakala a dipuku tša sekolo. Godimo ga fao, ga a hlokomele letlapa leo a ngwalelago godimo ga lona. Tšeo ka moka di hlohleletša Malehu gore a kgaleme Tsiri gore a tlogele mekgwa ya gagwe ya go se loke gore e tle e be ngwana wa go laolega.

••• Radikamase (Lekgowa la Tsiri)

Radikamase, Lekgowa leo Tsiri a le šomelago, o thulana le mekgwa ya Tsiri ya go se loke. Tsiri o robala mošomong. Radikamase o mo tia ka mobja (lerala). O mo kgala ka ge a se na le boikarabelo. O thulana le go robala mošomong ga Tsiri ka ge go mo apeiša potsa. Dikgomo tša ditswetši di amuša mamane 'maswi a kofi' a hlokega:

Taba yeo ya mo hlakanya byaša ka xe xo tla
hlôkwa mafsi a kofi ka xae, le xe xo ka se
karwê selo mohlang woo (letl.29).

Radikamase o thulana le go itaola ga Tsiri mošomong. O kgahlanong le bobodu le go hloka maikarabelo ga Tsiri. Ntle le fao, Radikamase, ga a rate ge Tsiri a tšhaba mošomo polaseng ya gagwe. O tiiša seo ka go bega Tsiri maphodiseng. Ka go realo o ganetša mešomo ye mebe ya Tsiri.

••• Makhina (Lephodisa)

Makhina ke lephodisa leo le romilwego go yo nyaka Tsiri. Bjalo ka Radikamase, Makhina le yena o thulana le boitshwaro bja Tsiri bja go tšhaba mošomo polaseng. O phakiša ka lebelo la mpšhe go yo tsoma Tsiri. O rata ge Tsiri a boa polaseng go tlo šoma. Go tiiša gore Makhina o thulana le boitshwaro bja Tsiri, mohlang a mo hwetšago ga a mo fe le sebaka sa go hema, o mo tlema ka lerala:

Makhina o êta a mo tshwetshwethiša ka moraxo xa leotwana a mo swere ka thapô yeo a mo tlemilexo letsôxô ka yôna xore a se kxone xo thšaba (letl.31).

Se se gatelela gore Makhina ga a rate boitshwaro bja go se loke (boitshwaro bjo bobé) bja Tsiri. O rata ge Tiri a theeletša ditaello tša Makgowa le go hlokomela dithoto tša bona gabotse. Ka go realo Makhina o thulana le mekgwa ya Tsiri.

••• **Makxakwe**

Makxakwe le yena o thulana le mekgwa ye mebe ya Tsiri. O rata ge Tsiri a hlalana le bokgolwa a boela gae go thuša batswadi. O kgahlanong le go šomela fase ga Tsiri, ka gobane o a šoma eupša o tšhonne. Ka fao o duma ge Tsiri a ka ya gae.

••• **Dilo: Dikgomo (Dihuswana)**

Dihuswana tša Madubaduba ke dilo tšeo di šitišago Tsiri go atlega morerong wa gagwe ka gobane o gapeletšega go di hlokomela. Ge a se na selo (Madubaduba) o rekiša dikgomo gore di mo thuše. Thušo ya dikgomo go Madubaduba ke boganetši bja tebanyo ya Tsiri ya bokgolwa. Madubaduba o rekiša dikgomo, o fa Makxakwe tšhelete gore a boe le Tsiri gae. Ka go realo dikgomo ke boganetši bja Tsiri ka ge di thuša gore a boe gae.

•• **Dinaganwa: Bolwetši le koša**

••• **Bolwetši**

Bolwetši ke boganetši bja Tsiri ka gore ga a sa kgona go ipshina ka menate Makgoweng. Ga a sa kgona go ikgapa a ikgoroša ka ge a babja kudu:

Bolwetši bya mo swara le yêna Tsiri, bya mo šoxašoxa, a lwala a be a hlobexa morithšana, xo se na le yoo a holofelaxo xore o' tla phela (letl.36).

Bolwetši bo ganetša Tsiri go šoma le go ipshina ka bjala. Ka gona tebanyo ya Tsiri ya go nwa bjala ga e sa phethega. Ka lehlakoreng le lengwe bolwetši bo šitiša Tsiri go tšwela pele ka mediro ye mebe bophelong ka kakaretšo.

••• Koša

Koša le yona e gana mediro ya go se loke ya Tsiri. Koša e opelwa Tsiri gore a ye madišong. E goroša molaetša wa go re Tsiri a phethe dilo ka moka tšeo di phethwago ke bašemane ba bangwe. Koša e thulana le matšhabagodiša bjalo ka Tsiri. Ge e opelwa Tsiri o lewa ke dihlong:

Kota-kota mmotwaneng,
Se-šika-le-banenyana,
Lešilo o' šilofetše,
Xo diša xo xo lebane (letl.12).

Koša e gatelela gore ditiro tša bašemane ke go ya madišong. Bao ba tšwago madišong ba opela bao ba tšhabago go diša (mašolopudi) ka dikoša:

Ma-šia-xo-diša, a-bo kxomo,
A bolaya nôxa, a-bo kxomo,
A re ke mmutla, a-bo kxomo,
A fa kok'axwe, a-bo kxomo... (letl. 12).

Ka fao koša ke boganetši bja Tsiri ka ge e le sebetša sa go lahliša Tsiri go tšhaba go diša. Ka gona ge, koša ye, e thulana le boitshwaro bja Tsiri bja go se loke.

- **Bothušegi**

Ge a hlaloša bothušegi, Mojalefa (1997:7) o re:

Bo lebane le mongangiši goba mongangišwa
yoo a atlegago mafelelong.

Go padinyana ya *Tsiri*, ga go na le katlego yeo e fihleletšwego mafelelong. Ka go realo, Tsiri ga a thušega le gatee, o sa hlaka ka lebaka la go se hlokomele ga gagwe.

- **Mongangišwa: Madubaduba**

Mongwadi ga a atlega go hlaloša mongangišwa wa gagwe ka gobane mongangišwa, Madubaduba, go letetšwe gore a hlalošwe go ba moanegwa yo mogolo. Thulaganyo ya ditiragalo tša padi ye e dira gore mongangišwa a tšwelele fela mathomong a yona. Bogolo bja ditiragalo tša kanegelo ga di bolele ka yena. Ka go realo Madubaduba ga se mongangišwa wa mmakgonthe ka gore o hlalošwa ka boripana fela. Ka tshwanelo ditiragalo tša mongangišwa di swanetše go tšwelela mathomong, gare le mafelelong a kanegelo. Le ge Madubaduba a se na le dinyakwa ka moka tša baanegwagolo tša go lebana le bongangišwa, ka lebaka la mafokodi ao a mongwadi, o yo hlalošwa bjalo ka go re ka tshwanelo ke yena mongangišwa wa kanegelo ye. Ke go re tlhalošo yeo e ka se šitišwe ke mafokodi ao a mongwadi.

- **Tebanyo ya mongangišwa: Madubaduba**

Tebanyo ya Madubaduba e lebane le bophelo bja go se loke bja bobodu, bja Tsiri. Maikemišetšo a Madubaduba ke a go re Tsiri e be ngwana wa tsebe, wa go rata go šoma, a tlogele go ikgapa a ikgoroša gore mafelelong a atlege mo bophelong. Ka fao, Madubaduba o rata go bona a fihleletše tebanyo ya gagwe ya go re Tsiri mafelelong a hlokomele bophelo bja gagwe gomme a phele bophelo bja setho. Madubaduba o rata ge Tsiri a hlokomela diruiwa tša gagwe le gore a kgotlelele sekolo gore bophelo bja gagwe bo tle bo phadime:

Tataxwe a mo xapeletša xo ya sekolong
(letl.16).

Se se tiiša gore Madubaduba o rata ge Tsiri a atlega bophelong.

- **Bokgontšhi**
- • **Senaganwa: Lerato**

Lerato la Madubaduba go Tsiri ke la botswadi. O gapeletša Tsiri gore a ye sekolong gore a rue bohlale a tle a kgone go itshelela ka moso. Lerato le kgontšha Madubaduba go amogela morwa wa gagwe ge a boa bokgolwa. Go katološa lerato la Madubaduba go Tsiri, o mo nyalela le mosadi gore a kgone go aga motse wa go tia:

Madubaduba le Malehu ba mo êma-êmela le ma-xa-xabô ba ba ba mo humanêla motho wa kxobe. Tsiri o xoroša le wona ngwaxa woo
(letl.38).

Lerato le kgontšha Madubaduba go abela Tsiri lehumo la leruo la gagwe la dikgomo le dipudi le ge Tsiri a ganne go di diša goba gona go di hlokomela. Ka go realo lerato le mo kgontšha go tšwetša tebanyo ya gagwe pele ya go re e be mothokgomo mo bophelong.

- **Bothuši**
- **Batho: Malehu (MmagoTsiri), Radikamase, Makhina le Makxakwe**
- **Malehu (MmagoTsiri)**

MmagoTsiri ke mothuši yo mogolo wa Madubaduba. Bothuši bja gagwe bo lemogwa ge a thulana le mekgwa ya Tsiri ya go tšhaba go ya madišong, go nwa bjala le go tšhaba sekolo. Malehu o thuša Madibadiba go aga Tsiri gore a be le maitshwaro a mabotse ka gore seo se tlo thuša go tšweletša tebanyo ya Madubaduba. Nepo ya Malehu ke go re Tsiri a tšwelele bophelong. Ka go realo, Malehu o thuša Madubaduba:

Batswadi ba xaxwe ba bile ba tshwenyêxa kudu ka xo mo rêkêla dipuku, ba mo rekela puku ye mphsa bekeng ye gomme bekeng yê, e latêlaxo xo be xo šetše xo nyakêxa ye nngwe xapê, yela Tsiri a šetše a e xaxotše (letl.14).

Se se hlatsetša gore ga se Madubaduba fela yo a tshwenyegago ka mekgwa ya Tsiri ya go se loke, le go Malehu go bjalo.

- **Radikamase (Lekgowa la Tsiri)**

Radikamase o thuša Madubaduba gore Tsiri a sepele tseleng ya go loka ka mehla. Ga a rate boitshwaro bja Tsiri bja bobodu. O rata ge Tsiri e e ba seroto, a e ba le tlhokomelo. Radikamase o thuša Madubaduba go ruta Tsiri molao. Ge Tsiri a sentše o a otlwa gore a be le tlhokomelo bophelong, a se tlogele dilo di tšitlana. O thuša Madubaduba ka go swariša Tsiri ge a tšhaba go diša dinku tša gagwe polaseng. Tsiri o tla tseba gore go se hlokomele ke phošo ye kgolo. Se se kgonthišišwa ke kgoro ya tsheko ge e mmona molato ebile e mo ahlola gabohlolo ka dikgati tše tlhano. Radikamase o thuša

Madubaduba ka ge Tsiri bjale a šoma ka mafolofolo, botshepegi le šedi ye kgolo. Ka go realo, Radikamase o thuša Madubaduba go betla bophelo bja Tsiri.

••• **Makhina (Lephodisa)**

Bothuši bja Makhina go Madubaduba bo tšwelela ge Makhina a sa rate boitshwaro bja Tsiri bja go itaola mošomong le go tšhaba polaseng. Makhina o gatelela gore ngwana o godišwa ka molao. Makhina o swara Tsiri a mo iša kgorong ya tsheko, gomme o feleletša a mo iša polaseng gore a yo šoma, a kgaogane le bobodu. Makhina o thuša Madubaduba ka go otlala le go swara Tsiri gampe. O mo tlema ka thapo, a mo gogoiša ka paesekela. Ka gona Makhina o thuša Madubaduba ka ge Tsiri a tla lemoga gore boitshwaro bja go se loke bo wetša motho mathatheng goba kotsing. Taba ye bjalo e ka hlohleletša Tsiri go gomela gae, fao go lokilego.

••• **Makxakwe**

Makxakwe ke mothuši yo mogolo wa Madubaduba ka ge a mo hlabela mokgoši wa go re Tsiri o kae ga naga. Makxakwe ke yena a utolotšego Tsiri sekhutlwaneng sa bokgolwa. Makxakwe o filwe tšhelete gomme a goroga le Tsiri gae, e bile o reketše Tsiri diaparo.

Dikobyana tše dimphanyana tše a bexo a pharile mmeleng mohlang woo ke tše a reketšwexo ke Makxakwe ka thšêlêtiana ya xo šala xe ba lefêla setimêla (letl. 38).

Ka go realo Makxakwe o thuša Madubaduba ka ge Tsiri a tla lemoga gore bophelo bja Makgoweng bo phalwa ke bophelo bja gae. Ka gona Tsiri o tla tlogela bokgolwa a gopola gae.

•• **Selo: Dikgomo (Dihuswane)**

Madubaduba o thušwa ke dikgomo go tšweletša tebanyo ya gagwe. O rekiša dikgomo o fa Makxakwe (motswala wa Tsiri) tšhelete gore a fe Tsiri a namele a boe gae:

Madubaduba a rekiša matholêxatse a mabedi,
a fa Makxakwe thšelêtê xore a yê xo bitša Tsiri
(letl. 37).

Ka go realo dihuswana ke bothuši bja Madubaduba ka ge di mo thuša gore Tsiri a boe gae. Thušo ya dihuswane e bohlokwa kudu ka ge e bontšha lerato la nnete la botswadi bja gagwe. Mafelelong tebanyo ya Madubaduba e a atlega ka gore Tsiri o boa gae:

Mohlang a xôrôxang xae a na le Tsiri, motse
ka moka wa tlala lapa la xa Madubaduba xo
tliilwe xo bôna Tsiri (letl.38).

•• Dinaganwa: Bolwetši le Koša

••• Bolwetši

Bolwetši bja sethokwane bjo bo hlasetšego Tsiri ke bothuši bja Madubaduba ka ge Tsiri a gopola gae ge a le diphateng tša bolwetši. Tsiri o re:

“Nna nka ikêla xae nna, nka dio hlaka ka tsela
yé, etšwe ke tlozetše boxôbe ka xešu (letl.32).

Ka fao bolwetši bo mo šušumetša go ya gae ka ge bjale a hloka mmoni le mohlokamedi. Ka go realo, bolwetši ke bothuši bja Madubaduba ka ge bjale Tsiri a gopola go ya gae.

••• Koša

Koša ke bothuši bja Madubaduba ka gore molaetša wa yona o thulana le bobodu le mekgwa ye mebe ya Tsiri ya go tšhaba go diša. Koša e a laya, e a kgalemela. E thuša Madubaduba gore Tsiri a lemoge diphošo tša gagwe. Bothuši bja yona bo tšwelela ge Tsiri a lewa ke dihlong ge e opelwa. Ka go realo ke bothuši bja Madubaduba ka go hlohleletša Tsiri gore a ye madišong. Koša ke bothuši bja Madubaduba ka gore e eletša Tsiri gore a dire dilo ka moka tša go loka tšeo di dirwago ke bašemanyana, e lego go ya madišong.

• Boganetši

•• Batho: Bagwera ba Tsiri (Dithaka tša Tsiri)

Bakgotse ba Tsiri ba kgahlanong le tebanyo ya Madubaduba ya gore Tsiri a atlege bophelong bjo bobotse ka gobane ba thuša Tsiri go tšhaba sekolo le go diša. Go tlogela sekolo ga Tsiri go kgahlanong le Madubaduba ka ge a rata Tsiri a tsena sekolo gore a tle a holege ka moso. Bakgotse ba gagwe ba mo thuša gape go tšhaba go diša gomme seo gape se thulana le Madubaduba ka ge a swanetše go thuša batswadi go hlokomela dihuswane tša bona. Makhura a ngwana ke go rongwa. Gape Tsiri o thušwa ke bakgotse ba gagwe go tšhabela Makgoweng, taba yeo e thulana le nepo ya Madubaduba:

Be ba phêtha xore ba tla thšaba bošexo xò
robetšwe xore ba se bônwê ke motho (letl.27).

Tsiri a ka se sepele a nnoši bošego, ka gore go a tšhoša. O thušwa ke bakgotse ba gagwe go phethagatša morero wa gagwe. Ka gona bakgotse ba Tsiri ke boganetši bja Madubaduba ka ge ditiro tša bona tša go hlohleletša Tsiri di le kgahlanong le tebanyo ya gagwe.

•• **Dilo: Bjala le Ntlo**

••• **Bjala**

Madubaduba ga a rate bjala ka ge bo hlokiša Tsiri mekgwa ye mebotse. O rata ge Tsiri a tlogela bjala, a fetogela mekgweng ya go loka gore a atlege. O thulana le bjala ka gore bo hlokiša Tsiri boikarabelo. Bjala bo ditela Tsiri gore a nyale mosadi, mola dithaka tša gagwe ka moka di feletše go nyala. Ka go realo Madubaduba ga a rate bjala ka gore bo ja Tsiri matsogo:

Le xare xa kxwedi o bo nwa molato xo bao ba
šetšexo ba mo tseba (letl.37).

Madubaduba o kgahlanong le bjala ka gore bo ditela Tsiri go tšwela pele. Ka gona bjala bo ganetšana le Madubaduba.

••• **Ntlo**

Ntlo ya malome a Tsiri ke boganetši bja Madubaduba ka gore Tsiri o tšhabela ka gare ga yona a utama gore a se bonwe ke motho. Ba bolailwe ke go mo tsoma ba sa tsebe gore o thoko efe ga naga. Ntlo ya malome wa Tsiri ke boganetši ka ge Tsiri a dutše hlenkge a hlabile kgobe ka mootlwa:

Ba xabô ba be ba nyakile ebile ba beile fase
(letl.17).

Ntlo ke boganetši ka gobane Tsiri o e fetošitše lewa la go tšhabela le go utama gona.

•• **Dinaganwa: Botagwa le Boroko**

••• **Botagwa bja Tsiri**

Bjalo ka motswadi wa mmakgonthe, Madubaduba ga a rate botagwa bja Tsiri. Botagwa bo tšeiša Tsiri diphetho tšeo e sego tšona. Bo foufatša bogale bja bohlale bja mogopolo wa Tsiri. Ka lebaka la botagwa, o dula bofamolele. Botagwa ke boganetši bja Madubaduba ka ge a rata Tsiri a fetoga monnanna bophelong.

• • • **Boroko**

Boroko ke boganetši bja Madubaduba ka gore bo bjala le go mediša peu ya bobodu go Tsiri. Madubaduba o duma Tsiri a rata mošomo. Gape motho wa go rata boroko ke sebedu ka ge a hlwela go robala. Mafelelong ga a bune selo. Madubaduba ke motho wa mafolofolo, wa go emaema, ka go realo a ka se rate morwa wa gagwe a phaka maroko. Boroko ke boganetši ka gore bo thulana le go šoma, katlego le go itirela bophelong. Boroko ga bo na le setseka bophelong, bo a ditela.

• **Bothušegi**

Tebanyo ya Madubaduba e paletšwe ke go atlega ka gore mafelelong Tsiri ga a ka a tšwelela. Ka gona Madubaduba ga a thušega, ka ge Tsiri a se a fetoga mekgweng ya gagwe ya go se loke. O feleletša ka go hlaka. Mekgwa le ditiro tša Tsiri di pshira Madubaduba pelo. Go realo ke gore mongangišwa ga se a atlega mafelelong.

• **Kakaretšo**

Go tlo dirišwa lenaneo le le latelago go akaretša kamano gare ga baanegwagolo, mongangiši, Tsiri, le mongangišwa, Madubaduba, gammogo le baanegwanyana.

	Tsiri	Madubaduba
(a) Tebanyo	Go hlaka ka lebaka la	O thulana le bobodu

<p>(b) Bokgontšhi</p>	<p>go se hlokomele. Senaganwa: Bobodu Tsiri o tšhaba sekolo le go ya madišong.</p>	<p>bja Tsiri. Senaganwa: Lerato Tsiri o amogelwa ka diatla tše borutho ge a boa bokgolwa.</p>
<p>(c) Bothuši</p>	<p>Batho: Bakgotse ba Tsiri. Ba thuša Tsiri go tšhabela Makgoweng. Dilo: Bjala: Bo thuša Tsiri gore a se atlege. Ntlo: Tsiri o utama ka ntlong gore a se bonwe. Dinaganwa: Botagwa le boroko Botagwa: Bo thuša Tsiri go fetša leruo la gagwe. Boroko: Tsiri o robala mošomong gomme o a otlwa.</p>	<p>Batho: Malehu (MmagoTsiri). O thulana le mekgwa ya Tsiri ya go se loke, go nwa bjala le go tšhaba sekolo. Radikamase: Ga a rate bobodu. Makhina: O thulana le boitaolo. Makxakwe: O utolla Tsiri bokgolwa. Selo: Dikgomo (Dihuswane) di thuša Madubaduba go tšweletša tebanyo ya gagwe pele ka go di rekiša. Dinaganwa: Bolwetši le koša Bolwetši: Tsiri o gopola gae ge a babja. Koša: E thulana le bobodu (matšhabagodiša).</p>
<p>(d) Boganetši</p>	<p>Batho: Malehu: Ga a</p>	<p>Batho: Bagwera ba</p>

(e) Bothušegi	<p>rate Tsiri a itaola. Radikamase: O thulana le go robala mošomong ga Tsiri. Makhina: Ga a rate boitshwaro bja Tsiri bja go se loke. Selo: Dikgomo (Dihuswana) Tsiri o gapeletšega go di hlokomela. Dinaganwa: Bolwetši le koša Bolwetši: Tsiri ga a sa ipshina ka menate Makgoweng o a babja. Koša: E thulana le matšhabagodiša bja ka Tsiri. Tsiri ga a atlega o a hlaka mafelelong.</p>	<p>Tsiri: Ba kgahlanong le tebanyo ya Madubaduba ka gore ba thuša Tsiri go tšhaba sekolo le go diša. Dilo: Bjala le ntlo Bjala: Bo hlokiša Tsiri mekgwa ye mebotse. Ntlo: Tsiri o utama ka gare ga yona. Senaganwa: Boroko Boroko: Bo hlohleletša Bobodu. Madubaduba ga a atlega tebanyong ya gagwe ka gore Tsiri ga a tšwelela.</p>
---------------	---	--

Go ka rungwa ka go re kamano gare ga mongangiši le mongangišwa e tšweletša phapano mo go tebanyo, bokgontšhi le bothušegi. Tswalano e go bothuši le boganetši. Bothuši bja mongangišwa, Tsiri, bo nyalelana le boganetši bja mongangiši, Madubaduba, mola ka lehlakoreng le lengwe bothuši bja mongangišwa, Tsiri, bo lomana seetse le boganetši bja mongangiši, e lego Madubaduba.

2.1.5.2 Ditiragalo

Ge ditiragalo di yo hlalošwa go yo latelwa lenaneo le:

- Magoro a ditiragalo
- Ditiragalo ka botšona

Lebaka (1999:42) o re mmadi o lemoga diteng ka go badišiša tšeo di rulagantšwego ke mongwadi, ka tsela yeo o tlo kgona go tsošološa diteng. Strachan (1988:5) o tiiša kgopolo ye ka go re:

Hiervan is die geskiedenis die laag wat die leser uit die verhaal kan rekonstrueer deur onder meer die gebeurtenisse in chronologiese volg te plaas.

Strachan o tiiša gore ditiragalo tša diteng di beakanywa go ya ka tatelano ya tšona. Lebaka (1999:4) o tšwela pele ka gore:

Go na le dikokwane tše di lemošago mo ditiragalo di thomago le mo di felelago gona. Ditiragalo tša letšatši le lengwe le le lengwe ga se tšona ka moka tšeo di lebanego le diteng tša sengwalo, eupša mongwadi o lemoga sererwa, ka ge e le sona kokwane ya mathomo yeo e lemošago mmadi ditiragalo.

O gatelela gore mathomo le mafelelo a ditiragalo a laolwa ke sererwa.

Go tšwela pele Mojalefa (1995:21) o hlaloša gore ditiragalo tša diteng di fapana le tša thulaganyo ka lebaka la gore tša thulaganyo di dirišwa bjalo ka diswantšho tša go swantšha bophelo ka botlalo. Ge a iša pele o re ditiragalo tšeo di swantšha mahlakori a mabedi a bophelo, e lego (a) lehlakore la go loka le (b) lehlakore la go se loke.

Taba yeo go ya ka Phala (1999:73) e bolela gore ditiragalo tše tša thulaganyo di šoma go thulanya molwantšhwa le molwantšhi ka gobane mo go bona go na le yo a dirago (a) tše botse le (b) yo a dirago tše mpe. Ka fao mongwadi o ngwala ka tsela yeo ka nepo ya go tšweletša moko wa ditaba gore o bonagale o le pepeneneng. Ka go realo thulano e dira gore tebanyo (thuto) ya mongwadi e bonagatšwe mahlong a mmadi.

Ge go tsinkelwa sererwa sa padinyana ya *Tsiri*, go lemogwa ditiragalo tše di latelago:

- Tsiri ke sebedu
- Tsiri o wela mathateng
- Tsiri o a sokologa/fetoga

Le ge go le bjalo, ditiragalo tša padinyana ya *Tsiri*, di arolwa ka dihlopha tše pedi, tše di bopago sererwa sa padinyana ye. Tšona ke (a) magoro a ditiragalo le (b) ditiragalo ka botšona. Go yo hlokomelwa magoro ao a ditiragalo ka botlalo.

- **Magoro a ditiragalo**

Mojalefa (1997:9) o re magoro a ditiragalo ke a magolo, ke ona a bopago kanegelo, gomme a laolwa ke sererwa, go swana le ge go bolelwa ka sererwa sa padinyana ya *Tsiri*, e lego mathata a tlišwa ke bobodu. Sererwa se, se lemoša mehuta ye meraro ya magoro, e lego:

- **Legoro la mathomo: Bobodu**

Tsiri ke sebedu ga a šome selo ka gae. Sekolong ga a ngwale mešomo ya barutiši ebile o tšwa ka nako yeo e ratwago ke yena. Ge go na le maru, o a itwatša, o hlwa a robetše. Ka gona go thulana le molao wa sekolo, sekolo se thoma go mo palela.

- **Legoro la gare: Mathata**

Tsiri o wela mathateng. O a swarwa. Tsiri o a lwala. O tšhonne. Tsiri o phela ka madila. Ge a se na le selo, o phaphela basadi dikgong gore a kgone go reka madila. Tsiri ke lefamolele.

•• **Legoro la mafelelo**

Mafelelong Tsiri o a fetoga/sokologa. O boa gae, batswadi ba a mo amogela. Go gatelela kamogelo ye, batswadi ba mo nyalela mosadi ebile ba mo fa lehumo la leruo la dikgomo le dipudi. Tsiri o aga motse. Go ka rungwa ka gore magoro a a mararo a ditiragalo, e lego la mathomo, la gare le la mafelelo ke ao padinyana ya *Tsiri* e theilwego godimo ga ona gomme a laolwa ke sererwa. Legoro le lengwe le le lengwe le na le ditiragalo tša lona. Ditiragalo tšeo di tlo lebelelwa.

• **Ditiragalo ka botšona**

Lebaka 1999:46) o re ge go bolelwa ka ditiragalo ka botšona go nepišwa ditiragalo tše nnyane tšeo di bopago ditiragalo tša magoro a mararo, e lego legoro la mathomo, legoro la gare le la mafelelo. Ditiragalo tše nnyane di hlaloša magoro ao ka botlalo. Kokwane ye bohlokwa ke phetogo. Yona e tlo tsinkelwa bjalo ka ge e fetoga (a) moanegwa (b) nako le (c) lefelo.

Go tlo lebelelwa mehlala ya ditiragalo go padinyana ya *Tsiri* go laetša phetogo ye.

•• **Phetogo ya baanegwa**

- (a) Tsiri o ya gae, ga e sa le lefamolele.
- (b) Tsiri o tšhabela Makgoweng, ga a sa tsena sekolo.
- (c) Maphodisa a lokolla Tsiri ka ge a swere pasa. Ga e sa le sebofša.

•• Phetogo ya nako

Ka letšatši le lengwe la kgodi ya maru, mohuhwana ebile o sarasara, Tsiri a ngwega madišong dipudi di sa tšo tšwa. Dipudi di rile ge di tsena a itira yo e kago o tšwa natšo madišong.

Ge tiragalo ye e thoma, go bonala phetogo ya nako. Tiragalo ya mathomo e diragala ge dipudi di e tšwa (mosegare) mola tiragalo ye nngwe e direga ge dipudi di tsena (ge letšatši le dikela).

•• Phetogo ya lefelo

Xe ba feta Xauteng, xa ba ka ba lemoxa, ka xe
Xauteng ba be ba xo tseba ka leina fêla (letl.
34).

Go tšwelela phetogo ya lefelo. Ba leetong, tiragalo ye e direga lefelong le le itšego, e lego tiragalo ya mathomo, tiragalo ya bobedi e direga Gauteng.

Ge go bolelwa ka ditiragalo ka botšona, go hlokomelwa kudu phetogo, gomme yona e labane le go fetoga ga moanegwa, nako le lefelo.

Ditiragalo tša magoro a mararo di latelane gabotse, gomme tšona di kgontšhwa ke sererwa. Seswantšho se se latelago se akaratša ditiragalo tša magoro a mararo le ditiragalo ka botšona.

•• Sererwa

Legoro la pele: Bobodu

Ditiragalo

1. Tsiri ke sebedu
2. Ga a šome selo ka gae.
3. Ga a ngwale mešomo ya barutiši.
4. O tšhaba go diša.

Ditiragalo

1. Tsiri o a swarwa.
2. Tsiri o a babja.
3. O tšonne ebile o phela ka bjala.
4. Ke lefamolele.

Ditiragalo

1. Tsiri o boa gae.
2. Batswadi ba a mo a mogela.
3. Tsiri o nyala mosadi, o aga motse.

2.1.5.3 Tikologo

Potter (1967:27) ge a hlaloša kgopolo ye, tikologo, o re e bopilwe ka dikarolwana tše pedi, e lego nako le lefelo. O tšweletša tlhalošo ya gagwe ka tsela ye:

...the actions of the characters take place at some time, in the same place, amid some things – these temporal and spacial surroundings are the settings.

Potter o ra gore tikologo e lebane le mafelo ao ditiragalo di diregago go ona. Serudu (1989:49) o sepela tsela ka e tee le Potter ge a re tikologo e lebane le dinako gotee le mafelo ao ditiragalo tša sengwalo sefe kapa sefe di phethagalago go ona. Ka go realo go tlo hlokomelwa teori yeo e lebanego le dikarolwana tše pedi tšeo, go thongwa ka nako.

- **Nako**

Maila (1997:33) o re nako ke elemente/karolwana ya boraro ya diteng. Yona e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako ye e itšego le nako ya ditiragalo. Tšona di šetše di hlalošitšwe ka tsenelelo ge go be go

hlathollwa dielemente tša diteng. Kgopolo ye, e tla no bewa mabala a nkwe mo karolong ye.

Serudu le ba bangwe (1980:30) ba re:

Tabakgolo ye e re amago ge re bolela ka nako,
ke ka mo mongwadi a dirišago mohuta wa
nako pading ya gagwe (*the passage of time*).

Go gatelelwa gore nako e na le mohola wo mogolo ka gobane e lebane le lebaka leo ditiragalo di diregago go lona ka go latelana.

Bjale dikarolwana tše pedi tše tša nako, di tlo lebeledišwa tša lebantšhwa le padinyana ya *Tsiri*, fela di tlo hlalošwa pele.

•• Nako ye e itšego

Mojalefa (1995:8) o re nako ye e itšego ke nako ya go se be le mathomo le mafelelo, go swana le bošego, mosegare, marega le selemo. O iša pele ka go re selemo ke nako ye e itšego ka gore ga go tsebje gore se thoma ka iri efe sa felela ka iri efe. Gape go lemogwa gore ponagalo ya yona ye kgolo, ke go se elege le gore e a akanywa.

Go tlo lekolwa mehlala ye meraro ye e lebanego le mohuta wo wa nako go tšwa go padinyana ya *Tsiri*.

- (a) Tsiri xe a fihla xae mathapama melomo e be e ruruxile, mahlô a thibane ... (letl.10).
- (b) Bošexo bjoo Tsiri xa a ka a lala a llê selô borôkô ya se bê bja pale ... (letl.29).

- (c) Mosexare xola batho ba ile mašamong le mešamong ya bôná, Tsiri o be a leka xo hlodimêla ka ntlê (letl.17).

Ge go bolelwa ka mathapama, mohlala, go bolelwa ka nako yeo e sa tsebjego gabotse gore e thoma ka nako efe ya felela ka nako efe. Go no swana le bošego le mosegare le tšona ga go tsebjego gore di thoma ka diiri dife tša felela ka tše dife.

Ka boripana go ka thwe go boima go ela nako ye e itšego ka ge e se na le mathomo le mafelelo, yona e akanywa fela.

Go yo hlalošwa ka boripana ka fao mohuta wo wa nako o amago ditiragalo tša *Tsiri* ka gona. Nako ye ya mathapama bjalo ka mohlala e lebane le go tšena mathateng ga *Tsiri* ka lebaka la go hloka tsebe. Ka go realo o ka re e kgalemela mekgwa ya go tšwa tseleng ya *Tsiri*. Mohlala šo:

Bolese ya mo raxa, a itahla fase a raxa-raxa molomo o dutla bobêtê. Mathapama ao melomo e ruruxile mahlo a thibane (letl.10).

•• Nako ya ditiragalo

Go ya ka Mojalefa (1995:8) nako ya ditiragalo ke nako ya go ba le mathomo le mafelelo, bjalo ka iri, letšatši, kgwedi, ngwaga, bjalobjalo. O re ge go bolelwa ka ngwaga go a tsebjego gore o thoma ka kgwedi efe wa felela ka kgwedi efe. Mohuta wo wa nako ga o akanywe, o a tsebege. Mehlala ye meraro go tšwa mo go *Tsiri* še:

- (a) *Tsiri* byale e be e le mošemanyana wa mengwaxa ye senyane, a bile a ôbêlêla wa lesome (letl.11).
- (b) A fetša beke ka moka e le molwetši wa lepai

(letl.31).

- (c) Ka 'tšatši le lengwe ba rile xo thšaiša mosexare ka Mokibêlô, Tsiri a ya le moxwêra yo mongwe wa xaxwe xo yò nyaka madilana motseng woo (letl.37).

Madiba o bega nako ya ditiragalo. Mengwaga ye senyane ga e akanywe, go a tsebja gore ge a bolela ka mengwaga e thoma neng ya fihla neng, ke go re bogolo bja lebaka la mengwaga. Beke le yona go a tsebja gore e bopša ke matšatši a a šupago e lego Lamorena go fihla Mokibelo. Mokibelo le ona go a tsebja gore o thoma neng wa felela neng. Ke letšatši la bošupa la beke (la mafelelo a beke).

Mehlala ye e hlalošitšwego e laetša nako ya go elega, go tsebja mo e thomago le mo e felelago gona, ga e akanywe, e a elega.

Go ka rungwa ka go hlaloša kamano ya mohuta wo wa nako le ditiragalo tša *Tsiri*.

Mengwaga ye senyane bjalo ka mohlala e laetša go gola ga Tsiri. Bobodu bja gagwe bo tšwelela pepeneneng ge a dutše a gola. O tenwa ke go diša ebile o tšhaba sekolo. O duma go hlwa a dutše ka gae a sa šome selo. O duma ge nkabe e le yena mosetsana gore a ipshine ka papadi le go hlwa ka gae le bana. O duma kudu dithepana tšeo di gorwago ke baledi ge ba feditše go leša bana. Tše ka moka o di dirišwa ke go tšwafa. Ka go realo mengwaga yeo e amanywa le bobodu bja Tsiri. Ke go re go gola ga gagwe go mo tlišetša mathata a bophelo, e lego bobodu.

Nako ya ditiragalo e ka akaretšwa ka go re ke nako yeo e tsebjago, ga e akanywe ka ge e na le mathomo le mafelalo.

- **Lefelo**

Elemente ya lefelo e šetše e hlalošitšwe ka botlalo. E ka no katološwa ka tlhalošo ya Magapa (1997:23) ge a re ke karolwana yeo e laolago diphetogo tša ditiragalo. Mojalefa (1997:26) yena o re lefelo le arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) lefelo le le itšego le (b) lefelo la ditiragalo.

- • **Lefelo le le itšego**

Ge a hlaloša lefelo le le itšego Mojalefa (1997:26) o re ke lefelo leo mongwadi a sa le nepišego, ka ge a sa bolele leina la lona, go swana le thabeng, nokeng, šokeng, bjalobjalo. Mehlala ye meraro še go tšwa go padinyana ya *Tsiri*.

- (a) Ya be e sa le a thêoxêla ka nokeng, a napa a nyamêlêla le mehlašana, ya ba xe a llwê ke a-re-tse (letl.15).
- (b) Letšatši xe le thapama Tsiri a rongwa xo phapha dikxong kua sethokxweng se lexo theng xa noka (letl.32).
- (c) Ba puta ka mehlokong le ka xare xa makxaxa le ka maopeng ba ba ba bea fase (letl.16).

Mafelo a, nokeng, sethokgweng, mehlokong le maopeng ke ao mongwadi a a akanyago. Ka mantšu a mangwe motho a ka se tsebe gabotse moo tiragalo e diregilego gona. Ke go re ga go opše kgomo lenaka gore na tiragalo e diregile mo kae, ka gore ga a nepišwe thwi.

Go tlo hlalošwa kamano ya mafelo a le ditiragalo tša padinyana ya Madiba. Go yo dirišwa mohlala o tee go emela yeo ye mengwe.

- **Nokeng**

Tsiri o goma sekolong. O a tšhaba, o utama ka nokeng. Ka lebaka la go gwerana le bobodu, o napile a tsena ka monga wa seloko, letšatšing leo, a šiwa ke dithuto. Ka fao go ka thwe lefelo la mohuta wo le tswalana le mediro ye mebe ya Tsiri. Go ka thwe le godiša mekgwa ya go se loke ya Tsiri gore a lemogege mahlong a mmadi.

•• Lefelo la ditiragalo

Mampho (1999:36) o re lefelo la ditiragalo ke leo mongwadi a le nepišago ka ge a bolela leina la lona. Lefelo la mohuta wo ga le akanywe, le a tsebega. Bjale go latela mehlala ye meraro ya lefelo la ditiragalo go tšwa go padinyana ya *Tsiri*.

- (a) Xe xo lewa dinama kxorong, a tingwa dingathana a fiwa fêla nthathanyana ya lesothwana, xola bašemane ba bangwe ba ipshina ka dinama ...(letl.13).
- (b) Xe ba feta Xauteng, xa ba ka ba lemoxa ka xe Xauteng ba xo tseba ka leina fela (letl.34).
- (c) Gona moo polaseng xo be xo šoma dikwata tša batho ba mebolêlo ya mehuta-huta (letl.35).

Mafelo a, kgorong, Gauteng le polaseng, ke mafelo ao mongwadi a hlalošago maina a ona ka botlalo. Ga a a phopholetše. Motho o kgona go a šupa ka monwana, fao ditiragalo di diragetšego gona. Mongwadi ga a a ukangwe, o a a nepiša. Ke go re mafelo a, a nepišwa thwi mo ditiragalo di diragetšego gona.

Go ka rungwa ka go nepiša mafelo a le ditiragalo tša *Tsiri* ka go hlaloša mohlala o tee fela. Wona šo:

- **Kgorong**

Tsiri o otlwa ka go tingwa dinama le kgatsela ke bakgalabje kgorong. Tsiri ga a thabelwe ke motho (bakgalabje ba kgoro) ka ge a sa phethe tšeo di phethwago ke bašemane ka moka. Lefelo le (kgorong) le lebane le go hlaloša gore moputso wa bobodu ke kotlo. Ka tsela yeo le lona le nepiša go kgalemela mekgwa ya go se tsebalage ya Tsiri.

Ka boripana go ka rungwa ka go re, mohlala wo o tsopotšwego wo, kgorong, ke lefelo leo Madiba a hlalošago leina la lona: ga a phopholetše ebile ga a le akanye. Taba ke gore o a le nepiša gomme motho a ka kgona go šupa gore ke lefe. Ka fao, go ka thwe ke lefelo la histori.

2.1.6 Kakaretšo

Kgaolong ye go akareditšwe diteng tša kanegelo ya Tsiri. Sererwa le sona se tsinketšwe gomme go lemogilwe gore se lebane le mathata ao a tlišwago ke bobodu. Dielemente tša diteng, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo le tšona di hlalošitšwe ka botlalo. Go bontšhitšwe gape le kamano ya baanegwagolo, e lego ya mongangiši le mongangišwa, le ka fao ba amanago ka gona le baanegwa ba bangwe. Tshekatshekong ya lenaneo la baanegwa ba diteng go lebeletšwe tebanyo, bokgontšhi, boganetši, bothušegi le bothuši.

Ge kamano ya baanegwa e tsinkelwa, go hlokometšwe gore boganetši bja mongangišwa ke bothuši bja mongangiši mola boganetši bja mongangiši e le bothuši bja mongangišwa.

Ditiragalo di arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego magoro a ditiragalo le ditiragalo ka botšona. Magoro a ditiragalo ke a mararo, e lego legoro la mathomo: bobodu, legoro la gare: go wela mathateng, le legoro la mafelelo: go sokologa goba go fetoga ga Tsiri. Magoro a, ke ona ao a

bopago kanegelo ye ya Tsiri ka gobane a laolwa ke sererwa seo. Ge e le ditiragalo ka botšona, di lebane le phetogo ya baanegwa. Bohlokwa bja magoro a a ditiragalo bo lebane le thulaganyo ye ya padinyana ya *Tsiri*. Tikologo le yona e hlalošitšwe, gomme e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le lefelo. Nako e arotšwe ka mehuta ye mebedi, e lego nako ye e itšego le nako ya ditiragalo. Lefelo le lona bjalo ka nako le hlalošitšwe le na le mehuta ye mebedi, e lego lefelo le le itšego le lefelo la ditiragalo. Bohlokwa bja tikologo ke go tšweletša lefase leo baanegwa ba phelago go lona.

KGAOLO YA BORARO

3.1 THULAGANYO I

Ge thulaganyo ya *Tsiri* e yo hlalošwa, e yo arolwa ka dikarolwana tše tharo, e lego thulaganyo I, thulaganyo II le thulaganyo III.

3.1.1 Matseno

Go šetše go hlalošitšwe ka botlalo gore thulaganyo ke letlalo la bobedi la sengwalo, leo ditiragalo di rulaganywago ka maikemišetšo a go tšwetša moko wa ditaba pele. Dikgopolo tše bohlokwa tšeo di tlogo lebeledišwa kgaolong ye ge go sekasekwa thulaganyo, ke tše di latelelago:

- Moko wa ditaba/Molaetša/Thuto/Maikemišetšo
- Moakanyetšo
- Thaetlele
- Dikokwane tša thulaganyo

Dikgopolo tše di bohlokwa mo peakanyong ya ditiragalo tša padinyana ye ya Madiba, *Tsiri*. Taba yeo e yo hlokomelwa ka botlalo.

3.1.2 Moko wa ditaba

Kgopolo ya moko wa ditaba e hlalošitšwe kgaolong ya pele, bjale mo e tlo no bewa fela mabala a nkwe. Mojalefa (1995:27) o re moko wa ditaba ke molaetša woo mongwadi a ratago go o tšweletša go mmadi malebana le taba yeo a e lemogilego bophelong. Seo se gatelela gore ge mongwadi a ngwala sengwalo o hlaloša tebelelo ya gagwe mabapi le ditaba tšeo a nago le boitemogelo ka tšona bophelong. Ka go realo moko wa ditaba o bohlokwa kudu ka gobane o laola go rulaganywa ga ditaba tša thulaganyo gore e be sengwalo. Ke ka fao Luwaca (1989:18) a rego moko wa ditaba ke seo mongwadi a ratago go se tšweletša dikgopolong tša babadi. Kgopolo yeo e tlaleletšwa ke Machiu (1994:42) ka go re:

The centrality of the theme renders in the strongest bidding force that keeps all the events of a story in a place and in unity. The theme will thus uphold the cohesion of the story with all the elements related to one another and the one event flowing into the other.

Rateori yo o gatelela gore moko wa ditaba o tšweletša tebanyo ya mongwadi ebile ke thuto yeo e nepišago bophelo ka kakaretšo. Bjalo ka ge moko wa ditaba wa *Tsiri* o lebane le mathata a motho a tlišwa ke bobodu, go yo lekolwa taba yeo ka botlalo.

Tsiri o tšhaba go ya sekolong le madišong. Godimo ga moo o gana go rongwa ebile o tšhaba go šoma. Go tiiša seo, mongwadi Madiba o re:

Ka 'tšatši le lengwe a re a' le tseleng ya xo ya sekolong, a na le bana ba bangwe, a nea yo mongwe wa bôna letlapa la xaxwê xore a mo swarêlê lônâ. Ya be e sa le a thêoxêla ka nokeng, a napa a nyamêlêla le mehlašana ya ba xe a llwê ke a-re-tse (letl.15).

Go iša pele Tsiri o hloile sekolo ka pelo le moya. Ge tatagwe a mo gapeletša go ya sekolong, o tšhabela ga malome wa gagwe. Bobodu bja Tsiri bo tšwelela gape ge a tšhaba go ya madišong mola makhura a ngwana e le go rongwa:

Xo diša ka lebaka le xwa thôma xo mo tena, a se sa kxanyoxa selô sa madišong. Xe a xopola ka xo diša, pêlô ya xaxwe e be e dula e kôkôbetšê, a' sa kxonê xo ikêtle. A duma xe nkabe e le yêna ngwanenyana, a itlhwêla xae le bana, a ipapalêla nabô (letl.11).

Ka mehla ge lebaka la go ntšha diruiwa gore di ye madišong le batamela, Tsiri o a utama mola ka nako ye nngwe a itwatša. Ge a ile madišong, ga a dikediše letšatši, o a ngwega. Ge dikgomo di goroga o itira yo e kago o tšwa natšo madišong. Ge bašemane ba mo kwera ebile ba mo gegea o a kgotlelela gore banna ba se lemoge gore ga a tšwe madišong. Mafelelong Tsiri o tšhabela Makgoweng le bagwera ba gagwe gore ba ikhutše go diša le go ya sekolong.

Ge a le Makgoweng Tsiri o hwetša mošomo wa go diša polaseng ya Radikamase. Ka lebaka la bobodu o a robala gomme ditswetši di amuša mamane, maswi a kofi a hlokega. Radikamase o mo phediša ka mobja go mo gapeletša go šoma ka tlhokomelo goba šedi. Seo ga se thuše selo ka gore Tsiri o a tšhaba, o a ngala, o tlogela mošomo, gomme o feleletša ka go hlaka.

Go ka rungwa ka go re thuto yeo Madiba a ratago go e lemoša mmadi ke ya gore bobodu bo wetša motho mathateng. Bobodu ga bo na le setseka. Ke bjona bo dirago gore Tsiri a se atlege sekolong le mošomong gomme o feleletša ka go wela mathateng.

3.1.3 Moakanyetšo ('design')

Ge a hlaloša moakanyetšo Mojalefa (1995:12) o re:

Ke lenaneo la dikokwane tše bohlokwa tša go laola thulaganyo ya sengwalo gore go tle go bonagale moko wa ditaba.

Moakanyetšo o tšweletša bohlokwa bja moko wa ditaba. Ka go realo, rateori yo, o gatelela gore moakanyetšo o thuša go hlagiša tebanyo ya mongwadi sengwalong.

Groenewald (1993:15) o katološa tlhalošo ye ka go re moakanyetšo ke lananeo la dikokwane tša thulaganyo. Kokwane ye nngwe le ye nngwe e na le mahlakore a mabedi ao mo go ona go kgethwago le tee. O tšwela pele ka go re le ge matlalo ao a lebane le moanegwathwadi yo go itswalanywago le yena, e lego molwantšhwa, ona a laola tshepedišo ya ditaba. Mahlakore ao ke a a latelago:

- Motho wa maemo/wa ka mehla
- Motho wa bofokodi/wa go hloka bofokodi
- Motho wa go kokobetšwa/wa go se kokobetšwe
- Motho wa go amogelwa/wa go se amogelwe

Mahlakore a, a fapana go ya ka mohuta wa segwalo. Ge go nepišwa kanegeloboitshwaro, lenaneo le tlo ba ka tsela ye:

Molwantšhwa goba molwantšhi

- Ke motho wa maemo/mehleleng
- Ke motho wa bofokodi
- Ke motho wa go kokobetšwa
- Ke motho wa go lebalelwa

Tsiri o nyalana le lenaneo le la ka godimo la moakanyetšo ka gobane thulaganyo ya yona ke ya mohuta woo. Ka fao go ka thwe Tsiri ke molwantšhwa yo go ka thwego ke:

- Motho wa maemo a godimo
- Motho wa fofokodi
- Motho wa go kokobetšwa
- Motho wa go amogelwa

Thulaganyo ya Madiba e kgetha maemo a godimo ka ge Tsiri a tšwelela e se motho wa mehleng. Ke motho wa maemo. Ka tshwanelo motho wa mehleng ke motho yo a se nago selo. Ga a na le ditseka. Bjale ge, tatago Tsiri o na le dikgomo. Ka gona lefa leo le mo hlaola go ba motho wa maemo a godimo. Ke ka fao go thwego Tsiri ga se motho wa mehleng, eupša motho wa maemo a godimo.

3.1.3.1 Motho wa maemo a godimo

Mongwadi o tšweletša Tsiri e se motho wa mehleng. Ke motho wa maemo a godimo ka gore batswadi ba gagwe ba na le diruiwa, ba hlapa ka maswi ebile ba phela bophelo bja maemo a godimo. Ge a tiiša se Madiba o re:

- (a) Madubaduba o be a na le sa xaxwe, dikxomo, dipudi le dinku (letl.5).
- (b) Mehlope yeo ya mabudi le manku a Madubaduba e be e hlakane le matonki (letl.19).

Ditsopolwa tše di hlatholla gore Madubaduba o na le sa gagwe (ditseka) ka gona ke mohumi motseng wa gabo.

Ga go makatše ge go thwe Tsiri le yena ke wa maemo a godimo ka gore ditseka tša batswadi ba gagwe ke tša gagwe. O na le lehumo ka gobane batswadi ba itše go hlokofala lehumo la bona la ba ka matsogong a gagwe. Madimabe ke gore o ile a le phatlalatša:

- (a) Mo ba hlwelêxo ba e-nwa, ó rile xo fêlêlwa ke mašelenyana ao a bexo a a swere, a rêka pitša ya bjalwa ka pudi ye kôtswana... (letl.39).
- (b) Xo be xo šetše xo robetšwe xe ba fihla fao xae. Tsiri o be a kxalexile nama. Go tsêna ka xae ke xo tšea lerumo xo leba 'šakeng a se sa botšiša, a hlaba kxomo yeo a hlakanaxo ka yôna. Ya itahla fase ye phaswana ya tswetši (letl.39).

Tsiri o thomile go tagwa ke maemo a godimo. Mafokodi a gagwe a thoma go keka bjalo ka mollo wa hlaga. Ka fao, mmadi le yena o iša pele go se itswalanye le ditiro tše mpe tše. O mo hloya go ya pele le pele.

3.1.3.2 Motho wa bofokodi

Mafokodi a Tsiri a yo hlalošwa go ya ka dikarolo tše pedi: (a) pele batswadi ba gagwe ba hlokofala le (b) ka morago ga lehu la batswadi ba gagwe.

- **Pele batswadi ba gagwe ba hlokofala**

Tsiri ke sebedu ka gobane o gana go rongwa:

... xe motho a mo roma a nape a xane nnako
(letl.6).

Mellwane ya bobodu bja Tsiri e katološwa ka go gana go ya madišong le sekolong. O ngwega sekolong. Ka nako ye nngwe o a itwatša gore a se ye sekolong le madišong.

- **Ka morago ga lehu la batswadi ba gagwe**

Tsiri ga a šome, o nwa bjala. Ge a se na le selo o reka bjala ka diruiwa tšeo batswadi ba gagwe, ba mo tlogeletšego tšona. O di fetša ta! le bagwera gomme o šala a se na selo, o a hlaka mafelelong.

3.1.3.3 Motho wa go kokobetšwa

Go kokobetšwa ga Tsiri go yo hlalošwa go lebeletšwe (a) bobodu le (b) go hloka mekgwa.

- **Bobodu**

Bofokodi bja Tsiri bja bobodu bo mo theola maemong a gagwe. Bobodu bo a mo tlontlolla gomme mafelelong o ya fase. Go robala mošomong ga Tsiri go a mo kokobetša ka gobane go laetša gore ga a na le šedi goba tlhokomelo. Dienywa tša bobodu ke boroko ka gore a ka se bune selo mafelelong.

- **Go hloka mekgwa**

Go hloka mekgwa le gona go tlontlolla Tsiri. Go tiiša go hloka mekgwa ga Tsiri, o phonyokgwa ke dikgomo ge a le madišong, di amuša mamane gomme ditseno tša letšatši di a hlokega gammogo le maswi a kofi. Radikamase o mo rothotha ka mobja gore a tsoge borokong. Ka lebaka la go hloka mekgwa, o a tšhaba, o tlogela mošomo. Maemo a gagwe a a theoga ka ge Radikamase a palelwa ke go kgotlelela

bofokodi bja Tsiri bja go hloka mekgwa ye mebotse, ka go mo tsenya lepara.

3.1.3.4 Motho wa go amogelwa

Ka morago ga go fetša lehumo la leruo la dikgomo tša batswadi ba gagwe le bagwera, Tsiri o tsena mathateng, gomme mathata a dira gore a itshole goba a fetoge mekgweng ye mebe ya gagwe:

Xo ithsola xa Tsiri bakeng sa lehumô leo a le sentšexo, xa xwa hlwa xo sa mohola selô. Xo šetše fela 'nkabe' (letl.40).

Ge motho a sentše gomme a kgopela tshwarelo, tshwarelo yeo e a amogelwa. Ge mmadi a mo swarela o napile o itswalanya le yena, go realo ke go re o thoma go mo kwela bohloko. Ka tsela yeo go ka thwe mmadi o kwela Tsiri bohloko ka ge a itshola ge a šwalalantše lehumo, e lego diruiwa tša batswadi ba gagwe bošaedi.

Go itshola ga Tsiri go hlaloša gore bjale Tsiri ke motho yo mofsa, ga e sa le motho wa kgale wa go hloka mekgwa. Ka go realo go ka thwe bjale Tsiri o fetogile. Mathata a gagwe a mo fetoša motho wa go loka. Ke ka fao bjale mmadi a ikgweranyago le yena ka gobane o rata dilo tša go loka, e sego tša go tšwa tseleng.

Mmadi o mo kwela bohloko ge a itshola diphošong tša gagwe. Ka go realo bogale bja melato yeo ya gagwe e a fokotšega ka gobane mmadi o amogela bofokodi bjoo, o re le yena bjalo ka Tsiri, a ka tsena mathateng a mohuta woo.

3.1.4 Thaetle ya puku (Leina la puku)

3.1.4.1 Matseno

Go bohlokwa go hlaloša kgopolo ye thaetlele nyakišišong ye, ka gobane ge go balwa diteng tša padinyana ye go tlo lemogwa gore di lebane le leina la puku ye. Taba yeo e bolela gore leina la puku (thaetlele) le utolla nyepo ya tšeo di rerwago padinyaneng ye. Ka go realo go ka thwe Madiba o diriša thekniki (kgopolo ye e tlo hlalošwa ka morago) ya thaetlele go laodiša ditiragalo tša Tsiri.

Ge a hlaloša thaetlele Stein (1973:488) o re:

Title is the distinguishing name of a book.

O gatelela gore thaetlele e lebane le leina la puku. Ka gona mmadi o kgona go hwetša tshedimošo ya sengwalo. Ke ka fao Holman (1936:529) a tšwetšago kgopolo ye pele ka go re ke leina leo puku e tsebjago ka lona:

Title is the distinguishing name attached to any written production, a book, a section of a book, a chapter, a short story, a poem, etc.

Seo se bolelwago fa ke gore thaetlele ga se leina la puku fela ka gore le dingwalo tše dingwe tšeo e sego dipuku di na le thaetlele. Ke ka tsela yeo Thurley (1983:107) a rego:

The poet signals his intentions to us. Sometimes he does this in the title... not only must the title be construed as a signal or directive from the author, but that every element, every sign within the work itself, must be read as signal.

Go ya ka Thurley mongwadi wa puku: e ka ba padi, kanegelokopana, terama, bjalobjalo, o tšweletša maikemišetšo a gagwe ka thaetlele. Bohlokwa bjo bja thaetlele bo tiišwa ke Mojalefa (1995:97) ge a re thaetlele ga e šupe mohuta o tee wa sengwalo. Rateori yo, o ra gore thaetlele e na le khuetšo godimo ga tlhalošo ya sengwalo. Ke ka fao a rumago ka go bolela gore thaetlele e na le mohola dingwalong. Bjale go yo lekolwa mohola wa thaetlele.

3.1.4.2 Mohola wa thaetlele

Wilsmore (1987:402) o hlaloša mohola wa thaetlele ka go re:

...we can identify a work or art by virtue of its history, with an origin which suffices both to identify and individuate it. The act of entitling the artwork is generally a normal constituent part of its identifying history of production.

Wilsmore o tšweletša gore tlhamong ya gagwe ya ditaba, mongwadi o di fa leina. Ka go fa sengwalo leina mongwadi o tšweletša mohola wa thaetlele. Wilsmore o katološa bohlokwa bja thaetlele ka go bo arola ka magoro a mabedi, e lego (a) go hlatholla, 'interpretative' le (b) go reela leina, 'naming'. Ka lebaka la bogomo bja nyakišišo ye, magoro a mabedi ao a hlalošwago ke Wilsmore a ka se hlalošwe.

Go iša pele Grove' (1957:54) o re thaetlele ga e reele segwalo leina fela. O tiiša se ka go re:

Maar nou is die benoeming nie die enigste funksie wat 'n titel kan hê nie. 'n Titel kan ook karakteriserend wees, na die onderwerp, na die tradisionele vorm (sonnet, ballade) na die kerninhoud (kontrak).

Polelo ya Grove' e hlaloša gore dingwalo tša go swana le sonete, balade le tše dingwe, di na le maina ao di tsebegago ka ona. Ge sengwalo se se na le thaetlele go boima go tseba leina la sona. Ka go realo thaetlele e na le bohlokwa bja go hlaola sebopego sa sengwalo.

Lazarus le Smith (1983:293) bona ba tšweletša mehola ye e latelago ya thaetlele:

Title performs one or more of the following functions: (a) attracts attention, (b) establishes the topic, (c) hints at the theme, (d) predicts mode and tone and (e) serves as a memorable name for the work.

Ba gatelela gore thaetlele e na le mehola ye mehlano gomme mo go yona go ka šomišwa mohola o tee goba go feta fao.

Ka kakaretšo thaetlele ya sengwalo e bohlokwa ka gore ka yona mongwadi o kgona go tšweletša maikemišetšo a gagwe. Thaetlele e na le khuetšo godimo ga sengwalo. E na le modiro wa tlhagišo, go hlahla, bjalobjalo.

Go yo lekolwa gape le mohuta wa thaetlele ka gobane o bohlokwa nyakišišong ye, kudu ge go lebeletšwe ka fao Madiba a dirišitšego leina la padinyana ye ka gona.

3.1.4.3 Mehuta ya thaetlele

Mojalefa (1997:99) o hlaloša mehuta ye e fapanego ya thaetlele. O re go na le dithaetlele tše di fapanego tša go nepiša dingwalo tše di itšego.

Fowler (1982:90) o re mehuta yeo ke ye mene, e lego:

- Dithaetlele tša mehuta wa Victoria tša direto tše kopana. Di šomišwa nageng ya Victoria, gomme di lebane le direto tše kopana.
- Tša sererwa le moko wa ditaba. Tšona di lebane le sererwa goba moko wa ditaba sengwalong.
- Tša tsopolo ya ka gare, kudu mothaladi wa mathomo, mothaladi wa tlhabeletšo goba sekafokokgopolo.
- Tša sekatšhišinyo (*'symbolic suggestion'*).

Ge go badišišwa padinyana ya Tsiri go lemogwa gore yona e wela mohuteng wa thaetlele ya go lebane le sererwa, fela e sego mohuteng wa moko wa ditaba ka gobane thaetlele e lebane le moanegwa (Tsiri) yo go bolelwago ka yena go tloga mathomong a padinyana ye go fihla mafelelong.

Madiba o šomišitše leina la molwantšhwa, e lego Tsiri gore e be thaetlele ya puku. Ka go dira bjalo o lemoša babadi leina la molwantšhwa, ka go mo nepiša. Le ge a sa mo nepiše mathomong a puku, babadi ba šetše ba tseba gore Tsiri ke moanegwa yo bohlokwa yoo bogolo bja ditiragalo bo lego godimo ga gagwe. Ka fao ke molwantšhwa.

Go ka rungwa ka go re thaetlele, e lego leina la puku, e thuša babadi go lemoga diteng tša sengwalo gammogo le moko wa ditaba fela mo nyakišišong ye e lebane le bogolo bja diteng tša sengwalo.

Bjale go yo lekolwa dikokwane tša thulaganyo.

3.1.4.4 Dikokwane tša thulaganyo

Thulaganyo e na le dikokwane tše nne, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto.

Bjale go tlo hlalošwa dikokwane tše, tša thulaganyo ka botlalo.

- **Kalotaba**

Baldick (1990:78) o hlaloša kalotaba ka go re ke mathomo goba matseno a papadi goba kanegelo. Se se hlalošwago mo ke go re kalotaba ke puladifero tša sengwalo.

Prince (1987:28) o thekga tlhalešo ya Baldick ka go re:

The presentation of the circumstances obtaining before the beginning of the action.

Prince o hlatholla gore taba e tšweletšwa pele ga tiragalokgolo.

Cuddon (1977:318) o tliša se se bolelwago ke Prince ka go re:

At the beginning of his play, the dramatist is often committed to giving a certain amount of essential information about the plot and the events which are to come. He may also have to give information about what has already happened.

Polelo ye e gatelela gore ditaba tša matseno a sengwalo di bohlokwa ka gore di lebane le thulaganyo ya sona (sengwalo). Jones le Easton (1950:65) ba nepiša kgopolo ya kalotaba ka go re:

(It is) a technical term applied to the introductory matter of a story, particularly a play. Before a dramatist starts his plot, certain expectations concerning the scene and inter-relationship of the characters are necessary.

*These expectations, constituting the exposition
are sometimes given in a prologue.*

Seo se gatelelwago ke gore kalotaba e hlaloša semelo le tswalano ya baanegwa. Le ge borateori ba ba bolela ka papadi ('*drama/play*') dikgopolo tša bona di amana le padi.

Kalotaba e ka rungwa ka kgopolo ya Magapa (1997:44) ge a re se bohlokwa ka kalotaba ke go re ke matseno ao baanegwathwadi ba a tšweletšago gammogo le thulano yeo e godišago maatlakgogedi.

•• Thulano

Ge a hlaloša thulano Conradie (1974:7) o re:

*... dit is moeilik om werklik gang in die
handelinge te kry sonder dat daar een of ander
problem en stryd of botsing is.*

Conradie o bolela gore thulano ke motheo wa sengwalo, ka gobane mmadi o balela yona. Ke ka fao Cohen (1973:18) a tiišetšago taba ye ka go re ke:

*(It is) the collision of opposing forces in prose,
fiction, drama or poetry.*

Seo Cohen a se kgonthišišago ke gore thulano ke mokokotlo wa sengwalo. Ka lehlakoreng le lengwe Heese le Lawton (1988:113) bona ba hlaloša thulano ka go re ke:

*The aspects of human experience with which
drama is concerned, is conflict within an
individual, between individuals, between man
and circumstances, fate and environment.*

BoHeese ba lebanya thulano le baanegwa le tikologo, ke go re e ba magareng ga baanegwa le tikologo. Go ya ka Marggraff (1996:89) thulano e lebane le botse le bobbe. O šitlela ka go re:

Conflict is the prerequisite for tension and originates where good and bad, virtue and vice, strength and weakness are placed apposite one another.

O ra gore thulano e lebane le go befa ga ditaba, e hlolega ge go bapetšwa botse le bobbe, maatla le bofokodi, lethabo le manyami, bjalobjalo. Ke ka fao Mojalefa (1995:22) a rego katlego ya sengwalo sefe kapa sefe, e letše magetleng a tirišo ye botse ya go ba le bothata. Thulano yeo e bonala gabotse ge e hlokomelwa gabotse gare ga mahlakore a mabedi, e lego (a) la go loka le (b) la go se loke.

Dietrich (1975:117) o tšweletša ponagalo ye nngwe ya thulano ka go re:

A conflict may variously be a physical, normal, psychological, intellectual or spiritual contest between antagonistic forces between man and society, between man and environment, between man and nature, between man and God or the universe and any of these may be an externalized projection of an inner conflict between man and himself.

Dietrich o bolela ka go akaretša mehuta ya dithulano, e lego thulanogare le thulanontle.

Serudu (1989:49) o tiiša seo ka go re go na le mahlakore a mabedi a thulano, ke thulanogare le thulanontle. Ge a hlaloša dithulano tšeo o re:

- (a) Thulanogare e lebane le ge moanegwa a elwa le dikgopolo tša gagwe mola (b) thulanontle e šupa phapano yeo e lego magareng ga baanegwa. E ka ba go hlabana ka marumo, go rogana goba go nkgišetšana mahwafa. Ka ge Serudu a akaretša ditaba tša mohuta wa thulano, go bohlokwa go hlaloša dikgopolo tšeo ka botlalo.

••• Thulanogare

Pretorius le Swart (1982:9) ba hlaloša lereo le, thulanogare, ka go re:

A conflict may also arise from thoughts, loyalty, moral codes, etc. It can be of a personal nature, in the sense that a character does not stand up against any person(s) or power(s) outside himself, but is involved in a battle within himself.

Pretorius le Swart ba hlatholla gore thulano e thoma go tšwa megopolong le maikutlong a moanegwa. Moanegwa ga a lwe le motho eupša o thulana le dikgopolo tša gagwe.

Moto (1988:148) o sepela tsela e tee le boPretorius ge a re:

... a conflict arises from thoughts, loyalty and moral codes.

Se se tšweletšwago mo ke gore thulanogare e swantšhwa le ge motho a re o na le dipelo tše pedi. Taba ye e tiišwa ke Keuris (1997:50) ge a re:

*A play can be about the inner conflict
experienced by a character.*

Le ge rateori yo a lebanya thulanogare le tiragatšo fela e bohlokwa le mo dingwalong tše dingwe.

Go ka rungwa ka mantšu a Chaka (2004:91) ge a re:

*Kgothlano e tlišwa ke phapano ya maikutlo le
menahano pakeng sa moenelwa hodima
tjhadima e itseng ya bophelo.*

Chaka o gatelela gore thulanogare e hlolwa ke phapano ya menagano le maikutlo a moanegwa.

Ka kakaretšo thulanogare ke thulano ya dikgopolo tša moanegwa ka boyena. Mohuta wo wa thulano ga o bonwe ka mahlo, ka ge o le ka gare ga moanegwa, a elwa a nnoši.

••• Thulanontle

Mogapi (1993:22) o hlaloša thulanontle ka go re:

*Kgothlang e ka tsalwa ke go tlhoka kutlwano
ga baanelwa.*

Mogapi o bolela gore mohuta wo wa thulano o lebane le go se kwane ga batho goba dilo. Ke ka fao Serudu (1989:49) a rego:

Thulanontle e šupa phapano ya pepeneneng gare ga baanegwa mo pading, papading goba go kanegelokopana. E ka ba go gebelana ka matswele.

Serudu o tšweletša taba ya gore thulano e lebane le ntwaga magareng ga baanegwa. Ka go realo ga se ya motho o tee. Moto (1988:149) o kgonthišiša se ka go re:

It is a battle that takes place externally in the sense that characters or parties may bodily assault each other.

O gatelela gore ke thulano yeo e ka bonwago ka ditiro ka gobane ke ya molaleng. Ga go makatše ge Sundell (1967:48) a re:

Sometimes external conflict is merely a projection of internal conflict whereby war crops out between characters.

O bolela gore thulanontle e tswalwa ke thulanogare. Gantši e ba gona morago ga thulanogare.

Go ka rungwa ka go re thulanontle e gare ga baanegwa. Yona e bonwa ka mahlo ka ge ba ka rogana, ya ba ntwaga ya diatla goba ya marumo.

Ge go akaretšwa ditaba tša thulano ka kakaretšo go ka thwe thulano ke go se kwane ga baanegwa (goba dilo) ba babedi goba go feta fao le ge e ka ba moanegwa le tikologo. Tiragalo ye e godiša bothata bjo mongwadi a ngwalago ka bjona. Ka go realo thulano e hlohleletša go balela pele, seo go thwego ke phišegelo ya go hlohla maatlakgogedi. Ka go realo kgopolo ya maatlakgogedi e bohlokwa tshekatshekong ye.

•• Maatlakgogedi

Abrams (1981:16) o re maatlakgogedi a lebane le go:

...arouses expectations in the audience or reader about the future course of events and actions and how characters will respond to them. A lack of certainty, on the part of a concerned reader, about what is going to happen; especially to characters with whom the reader has established a bond of sympathy is known as suspense.

Rateori yo o laodiša gore maatlakgogedi ke setlabelo seo mongwadi a se dirišago go goga šedi ya babadi kudu baanegwa bao ba ikgweranyago le bona.

Kgatla (1988:24) o hlaloša matlakgogedi ka go a nepiša le mokgwa wa go tsoša goba go hlola bofeane mogopolong wa mmadi. Mosidi (1994:66) o thekga taba yeo ka go re:

Ke tsela ye bohlokwa yeo mongwadi a e dirišago go loutša kgahlego ya mmadi goba motheeletši gore a se kgaotše go bala go iša pele goba go theeletša.

O gatelela gore kgogedi e kgokaganya mmadi le sengwalo ka lebaka la lerato la go bala. Cuddon (1977:937) o nontšha polelo ya Mosidi ka go re maatlakgogedi ke:

A state of uncertainty, anticipation and curiosity as to the outcome of a story or a play, or any kind of narrative in verse or prose.

Seo Cuddon a se hlalošago ke go re maatlakgogedi a lebane le lebaka la magareng, leo le dirago gore mmadi a rate go tseba pheletšo ya ditaba. Ke go re ke phišegelo yeo e hlohleletšago mmadi gore a balele pele le pele gore a rate go tseba pheletšo ya ditaba gore moko wa

ditaba o tle o kgone go lemogega. Ke ka fao Gray (1984:159) a rego babadi ba swanetše go gapeletšwa go duma go tseba seo se tlogo direga gomme ba gakgamatšwe ke ditiragalo tše mpsha.

Groenewald (1991:33) o re maatlakgegedi a thoma ge mongwadi a beakanya ditaba gore go be le thulano goba marara le ge e ka ba bothata. Ka go dira bjalo maatlakgogedi a lebane le kgahlego ya mmadi ka ge a dira gore mmadi a nyake go tseba moo thulano e felelago gona. Go iša pele Groenewald (1993:16) o ruma ka gore maatlakgogedi a na le mahlakore a mabedi, e lego:

- (a) Lehlakore la go lebana le tšeo mmadi a di tsebago (di lebane le sererwa le diteng).
- (b) Lehlakore la go lebana le tšeo mmadi a sa di tsebego (di lebane le moko wa ditaba le thulano).

Bjale go yo lekolwa ka fao tlhalošo ye e amago padi ya Madiba, *Tsiri* ka gona.

- **Tšwetšopele**

Abrams (1981:16) o hlaloša go re tšwetšopele ke:

The rising action (a section that Aristotle had called complication) begins after the opening scene and exposition).

Abrams o gatelela gore tšwetšopele ke ge ditiragalo tša sengwalo di golela pele goba di oketšega. E lebane le go raragana ga mathata. O tlaleletšwa ke Mampuru (1986:176) ge a re:

This phase encompasses that part of the story from the first event of the plot to the climax.

Here the author indicates the development of the basic situation, suggests any important conflicts and develop his character.

Go hlathollwa go tšwela pele ga ditiragalo tšeo di lebanego le thulano yeo e tla dirago gore ditaba di lebe sehloeng.

Brooks (1975:8) o sepela tsela e tee le Mampuru ge a re:

... complication implies resistance to the movement towards solution of the problem from which the plot stems.

Rateori yo o šupa gore ditaba tša thulaganyo di thatafa gannyane go iša sehloeng. Kgopolo ye e tlatšwa ke Meij le Snyman (1986:36) ge ba re:

Die intrigue dwing die verloop van die verhaal na 'n punt toe. Hierdie klimaks of slot kan die oplossing wees of die oplossing kan daarna volg.

Ba tšweletša ponagalo ya gore tšwetšopele e lemogwa ka dikgogakgogano tšeo di išago sehloeng goba seremong.

Mojalefa (1996:17) o akaretša dikgopolo tše ka go re tšwetšopele e thoma ka thulano ya mathomo ya go rotoga mo ditiragalong tša kalotaba. Ke go re tšwetšopele e thoma mola kalotaba ya go felela gona gomme ya felela ka thulano ya pele ga ya mafelelo.

Tšwetšopele e ka rungwa ka go re e rotoša maatlakgogedi gore moko wa ditaba o be pepeneneng. Ka go realo tšwetšopele e theilwe godimo ga thulano. Bjale go yo lekolwa dithulano tša *Tsiri*.

- **Sehloa**

Brooks (1975:3) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

Climax is the point at which the forces in the conflicts reach their moment of greatest concentration, the moment at which, as it develops subsequently, the apparently dominant force becomes the subordinated.

Setsopolwa se se ra go re dikgagano tšeo di bego di kgatlampana go tšwetšopele, di fihla mafelelong. Ka go realo sehloa ke mafelelo a dithulano tša mo go tšwetšopele. Ke ka fao Barret (1965:269) a re go:

The climax is that point in a play or story at which the action reaches its culmination, most critical stage in its development after which tension is relaxed or unraveled.

Barret o hlatholla gore sehloa se lebane le mafelelo a phišegelo. Serudu (1989:41) o mo tšea kgopu ge a re ke makgaolakgang ka ge ka morago go sa hlwe go e ba le thulano goba phapano. Mathata a rarolotšwe. Ke moo baanegwa (molwantšhwa le molwantšhi) ba rumago dithulano.

Masola le Kgatla (1993:81) ba oketša ka go re sehloa ke mo ditiragalo di gakgamalago. Ga di sa boela morago. Ge mathata ao a thomile go tšwetšopele ya kanegelo a gola, a fihla seremong seo go thwego ke sehloa, mo karolong ye go a kgaoga gore yo mongwe le yo mongwe o buna dikudumela tša moputso wa gagwe.

MacDonald (1979:548) o akaretša ditaba tše ka go re:

The climax takes place where the reader experiences the greatest emotional response

to a character's problem, when the situation is such that the conflict must be resolved one way or the other, or when the main character starts to take a decisive action to end the conflict.

MacDonald o tiiša taba ya gore mmadi o ba le kukego ye kgolo ya go nyaka go bona mathata goba thulano ka moo a fedišwago ka gona.

Go ka rungwa ka go re sehloa se lebane le thulano ya mafelelo. Thulano yeo ke ye kgolo, ya maatlakgogedi a magolo. Ke yona yeo e gapeletšago mmadi go balela go fetša sengwalo seo se tlogo ba se balwa.

- **Tlemollahuto**

Magapa (1997:92) o re tlemollahuto ke diphiri le '*makunutu*' tšeo mongwadi a tšwetšego a di utetše mmadi go tloga mathomong. Lebaka (1999:152) o katološa kgopolo ye ka go re ke tiragalo ya mafelelo fao go fedišwago ditaba tša kanegelo. Ke ka fao Lewis le Altenbernd (1966:24) le Mojalefa (1995:25) ba tiišago seo ka go re ke mo ditaba di felelago gona.

Go ka rungwa diphapano le makatika ao a bego a diragalela molwantšhwa le molwantšhi. Fowler (1973:58) o tlaleletša ka go re:

Denouement denotes the neat end of a plot, the final resolution of all conflicts in a play, the tying up of those loose ends, usually in the last act or even scene.

Fowler o šupa gore tlemollahuto ke morumo wa ditaba; ditaba di fihlile selepeng goba seremong.

Purser le Warren (1975:883) ba thekga kgopolo ye ka go re:

The untieing of the plot, the final resolution of the complications of the plot. It sometimes but not always, coincides with the climax.

BoWarren ba bontšha gore mathata ka moka ao a diregilego go thulaganyo a fihla mafelelong goba a a rarologa. Bjale go ka rungwa ka go re tlemollahuto ke mo ditaba di rarologago gona. Lehuto leo le bego le ngangegile le a tlemologa.

3.1.5 Kakaretšo

Moko wa ditaba o hlalošitšwe ka botlalo gomme go boletšwe gore ke molaetša wa mongwadi go mmadi ebile o laola go rulaganywa ga ditaba tša sengwalo. Ka mantšu a mangwe o swaraganya dithekniki tša thulaganyo gore di lebane. Ka moakanyetšo go hlatholotšwe gape mešomo ye mebedi ye bohlokwa, e lego (a) go hlopha mohuta wa sengwalo le (b) go laola semelo sa baanegwa. Go tšwela pele moakanyetšo o hlaola padinyana ya *Tsiri* go ba ya boitshwaro ka lebaka la gore Tsiri o a otlwa mafelelong ka ge e le moanegwa wa mekgwa ya go se loke.

Thaetlele e fa mmadi tshedimošo mabapi le seo sengwalo se se phuthetšego. Bohlokwa bja yona mo go *Tsiri* bo lebane le go hlopha leina la padinyana ya Madiba. Go lemogilwe gape gore leina la puku ye le nepiša sererwa sa yona seo se lebanego le moanegwa (molwantšhwa), *Tsiri*. Ke go re ditiragalo tša padinyana ye di theilwe godimo ga moanegwa yo padinyana ye e reetšwego ka yena.

Go boletšwe gape le ka diteori tša dikokwane tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Go lemogilwe gore kalotaba ke mathomo goba matseno a papadi goba kanegelo. Mo go tšwetšopele ditiragalo tša sengwalo di golela pele goba di a oketšega

ka ge e lebane le go raragana ga mathata. Sehloa sona ke mafelelo a dithulano tšeo di bego di kgatlampana go tšwetšopele. Tlemollahuto yona ke tiragalo ya mafelelo fao go fedišwago ditaba tša kanegelo.

KGAOLO YA BONE

4.1 THULAGANYO II

4.1.1 Matseno

Ge go sekasekwa thulaganyo II go tlo hlokomelwa semelo sa baanegwa ka botlalo. Kgaolo ye e tlo latela lenaneo le:

- Baanegwathwadi
- Baanegwathuši
- Semelo sa moanegwa

4.1.2 Baanegwathwadi

Mojalefa (1996:14) o nepiša baanegwathwadi bao go re ke (i) molwantšhwa, (ii) molwantšhi le (iii) mohlohleletši.

- **Molwantšhwa**

Kruger (1988:216) ge a hlaloša kgopolo ye, molwantšhwa o re:

The protagonist is the main person or hero of the text. This person is mostly in the foreground and is part of the scene from the beginning to the end. His feelings and sufferings are important.

Molwantšhwa ke moanegwa yo mogolo yo bohlokwa kanegelong. Ke yena ketapele go tloga mathomong a padi go fihla mafelelong.

Ke ka fao Abrams (1981:139) le Barton (1975:26) ba hlalošago molwantšhwa ka go re ke yo mongwe wa baanegwathwadi ba thulaganyo. Prince (1987:78) o tiišetša seo ka go re:

The main character, the character constituting the chief focus of interest. A narrative articulated in terms of an interpersonal conflict involves two major characters with opposite goals, the protagonist (or the hero) and the antagonist.

O tiiša gore ke moanegwathwadi yo bogolo bja ditiragalo bo lebanego le yena. Ke ka fao Beckson le Ganz (1960:217), Moss (1970:115) le Serudu (1989:32) ba rego ke mogale (*hero*) wa kanegelo goba tiragatšo. Ke yena yoo a rwelego mathata. Ditiragalo ka moka di lebišitšwe go yena. Dinakong tše dingwe o šitwa go fihlelela dinepo tša gagwe ka lebaka la bofokodi.

Nelson (1974:121) le Phala (1999:70) ba re mediro ya moanegwa yo, ga ya swanela go fetoga goba yena molwantšhwa a fetoga. Taba ye ya go se fetoge ga molwantšhwa goba yona mešomo ya gagwe e tšweletšwa ke Winks (1980:33) ge a re:

... they must be consistent from first to last; the development of a character should not bring about drastic changes. He should remain the person we have always known from the beginning to the end.

Winks o hlaloša gore moanegwa yo ga a swanela go fetogafetoga sengwalong ka gobane o bohlokwa ge a bapetšwa le baanegwa ba bangwe. Ditiro tša gagwe di dira gore mmadi a kgahlege go bala go ya pele.

Nicoll (1993:103) le Mojalefa (1995:14) ba ruma dikgopolo tša borateori ba ka go re molwantšhwa yo ke moanegwa yoo a ka lwantšhetšwago ditiro tša go loka goba tša go se loke. Gape a ka lwantšhwa ke moanegwa goba baanegwa ba bangwe.

- **Molwantšhi**

Lebaka (1999:84) o re molwantšhi ke:

Moanegwa yo mogolo yoo a lwantšhago molwantšhwa.

Setsopolwa se se ra gore molwantšhi ga a kwane le molwantšhwa. Lazarus le Smith (1983:17) ba thekga seo se bolelwago ke Lebaka ka go re:

Antagonist (is) the chief negative character in a plot, the one who opposes the protagonist.

Ba gatelela gore ke moanegwa yo mogolo wa sengwalo yo a thulanago le molwantšhwa. Polelo ya bona e tlaleletšwa ke Kruger (1991:127), Barton (1975:7) le Lazarus le Smith (1983:17) ge ba re molwantšhi ke mohlodi wa mathata, bohloko le matshwenyego. Ba re ke moanegwa yoo a lwantšhago molwantšhwa. Ba gatelela gape gore moanegwa yo ga a loka. Polelo ya bona e tlaleletšwa ke Baldick (1990:10-11) ge a mmitša molotšana (“*villain*”) yoo a thulanago le mogale goba mogaleadi (“*hero/ine*”) mo kanegelong. Bošhego (1983:84) o re:

Molwantšhi ke moanegwa yo mogolo wa thulaganyo, o na le mošomo woo a o dirago, e lego wa bolwantšhi.

Seo se hlathollwago ke Boshego ke gore molwantšhi ke moanegwa yo mogolo wa sengwalo gomme mošomo wa gagwe ke wa thulano.

Serudu (1989:33) o nontšha kgopolo ya Boshego ka go re molwantšhi o lwantšha mogale goba mogaleadi ka nepo ya go mo thibela go phethagatša maikemišetšo a gagwe. Ka fao bolwantšhi bja gagwe bo tlišetša molwantšhwa mathata. Le ge tlhalošo ya borateori ba e amogelwa, eupša ga se ka mehla mo molwantšhi a fetogago motho wa go se loke goba yena molotšana. Ka dinako tše dingwe ke motho wa go loka ka gobane o lwantšha mešomo ya molwantšhwa ye mebotse goba yeo e sa lokago.

Go ka rungwa ka go re molwantšhi ke lepheko la molwantšhwa go phethagatša dinepo tša gagwe tša go loka goba tše mpe.

- **Mohlhohleletši**

Pearson (1976:20) le Maila (1997:77) ba re mohlhohleletši ke moanegwa yo a fehlago pitša ya mpherefere magareng ga molwantšhwa le molwantšhi. Ke ka fao Pretorius le Swart (1983:24) ba rego mohlhohleletši ke:

... the character who stands between the two extremes. He/she acts as a kind of catalyst between the positive and the negative poles.

Go ya ka setsopolowa se, mošomo wo mogolo wa mohlhohleletši ke go hlola thulano goba kgohlano gare ga molwantšwa le molwantšhi. Ga a rate go bona go kuelela muši wa kwano gare ga baanegwa bao ba babedi. Serudu (1995:119) le Magapa (1997:14) ba oketša ka go re ke moanegwa yo a felago a fetola maemo a gagwe. Ge a bona seemo sa ditaba se le ka lehlakoreng leo a le ratago, o thekga wa ka godimo, e ka ba molwantšhwa goba molwantšhi. Ke ka fao Shole (1988:230) a rego:

*Ke moanelwa wa boraro e bong motsenagare.
Motsenagare o gabedi: fa a le mpeetlane
kgotsa a le lomaololo ntlhapedi, re mmitisa
molotlhanyi gonne o gotetsa kgotlhang.*

Shole o hlaloša gore ke moanegwa wa magale a mabedi, o tšea ditaba a di iša ka fa, a tšea tše dingwe a di iša ka fale gore baanegwa ba lwe.

Brewster (1979:90) o ruma ditaba tša bohlohleletši ka go re mohlohleletši o lebane le dikarolo tša go fapana, e lego lebaka la thulano, morero wa kganetšo, bjalobjalo. Ka gona go ka thwe ke moferehli yoo a lebelelago gore phefo e fokela kae, go molwantšhwa goba go molwantšhi, pele a tšea karolo.

Bjale go ka akaretšwa ka go re molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši ke baanegwa ba bagolo ba thulaganyo. Ba lemogwa ka mediro yeo e fapanego ya bolwantšhwa, bolwantšhi le bohlohleletši.

Molwantšhwa ke moanegwa yo mogolo yoo bogolo bja ditiragalo tša sengwalo bo lego godimo ga gagwe. Molwantšhi ke lenaba le legolo la molwantšhwa; o mo lwantšhetša go loka goba go se loke ga gagwe. Mohlohleletši o gotetša mollo wa thulano gare ga molwantšhwa le molwantšhi gore thulano yeo e golele pele.

Kamano gare ga baanegwa ba bararo bao e tiiša maatlakgogedi le go tšwetša moko wa ditaba pele.

4.1.3 Baanegwathuši

Serudu (1989:32) o bitša moanegwa yoo go ba moanegwanyana (*'minor character'*). Ke moanegwa yoo a kgathago tema ye nnyane sengwalong. O thuša go bontšha mediro ya molwantšhwa le molwantšhi. Moanegwathuši a ka tšwelela mo le mola goba a tlogelwa pele sengwalo se fihla mafelelong.

Mojalefa (1994:110) o katološa seo se bolelwago ke Serudu ka go re mohuta wo wa baanegwa ba lebane le tebanyo ya baanegwathwadi. Bona ba thuša go hlaloša le go godiša semelo sa moanegwathwadi.

Mojalefa (1995:15) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re ge mongwadi a rata go godiša kgogedi, o diriša baanegwathuši go hlohleletša mmadi go balela pele. Groenewald (1991:31) o tlaletša kgopolo ya Mojalefa ka go re bangwadi ba bangwe ba šomiša baanegwathuši go tliša tharollo ya bothata. Go iša pele Groenewald (1993:19-20) o tlaletša mešomo ya bona ka tsela ye:

- Go hlaloša semelo sa moanegwathwadi
- Go tiišetša tharollo ya lehuto
- Go tswalanya mmadi le moanegwathwadi (molwantšhwa)
- Go godiša maatlakgogedi
- Go hlaloša tlemollo ya lehuto

Go ka rungwa ka go re baanegwathuši ba thuša go bonagatša mediro ya baanegwathwadi, ntle le fao, ba tliša tharollo ya bothata.

4.1.4 Semelo

Ge a hlaloša kgopolo ye Shaw (1976:51) o re:

The creation of an imaginary person in drama, narrative, poetry, the novel and the short story is called characterization.

Go gatelelwa gore go swantšhwa kgopolo ga moanegwa wa sengwalo go lebane le tlhalošo ya semelo (sa moanegwa). Ke ka fao Brooks (1989:177) le Morgan (1943:141) ba rego tlhalošo ya semelo sa moanegwa ke mokgwa wa bokgabo wa go tšweletša baanegwa ka

mantšu. Ka go realo mmadi o kgona go tseba baanegwa bao, a ba kwešiša le go ba sekaseka.

Chatman (1967:107) le MCarthy (1961:66) ba hlaloša ponagalo ye nngwe ya semelo ka go re tlhalošo ya semelo sa moanegwa e lebane le tše di rilego tša moanegwa yoo, ka gobane ke tšona di dirago gore mmadi a tsebe gore moanegwa yoo ke motho wa mohuta mang. Ntombela (1994:13) o tlaleletša ka go re:

Characterization is a narrative device used by the author to give a human identity to the otherwise none human figure in the story.

O gatelela gore semelo ke thekniki ya go tšweletša boitsebišo bja motho wa sengwalo (moanegwa).

Serudu (1995:7) yena o fo re:

Character delineation will be taken to mean the manner in which an author shows the qualities, actions, saying and reactions of the people in his novel and how these cause characters to behave as individual human being.

Semelo ke mokgwa woo mongwadi a o dirišago go hlagiša diphapantšho, mediro, dipolelo le maikutlo tša moanegwa.

Bjale go yo lekolwa semelo sa molwantšhwa wa *Tsiri*, e lego Tsiri le molwantšhi wa gagwe, e lego Madubaduba. Fela pele ga moo go tlo tsinkelwa diphapantšho tša semelo, e lego (a) diphapantšhotshwanelo le (b) diphapantšhotlaleletšo.

4.1.4.1 Diphapantšhotshwanelo

Lekganyane (1997:64) le Mampho (1999:59) ba re diphapantšhotshwanelo ke diphapantšho tšeo ka tshwanelo di swanetšego go ba gona sengwalong, ke go re ke dikokwane tša go amana le tlhalošo ya semelo sa moanegwa. Mojalefa (1995:28) o tlaleletša ka go re diphapantšhotshwanelo di hlaloša moanegwa thwi ntle le go dikadika, le gona di nepiša dikokwane tša mathomo tša moakanyetšo, e lego (a) motho wa maemo a godimo goba wa maemo a fase le (b) motho wa go ba le mafokodi goba wa go hloka mafokodi. Lebaka (1999: 89) o tliša kgopolo ye ka go re tšona dikokwane tše di bohlokwa ka ge di nepiša dikarolwana tša mathomo tša thulaganyo, e lego kalotaba le tšwetšopele.

4.1.4.2 Diphapantšhotlaleletšo

Go ya ka Kekana (2000:88) diphapantšhotlaleletšo ke tšeo di tlaleletšago diphapantšhotshwanelo. Mohola wa tšona ke go hlaloša semelo sa moanegwa ka go široga; ke go re ga di nepiše dikokwane tša moakanyetšo wa sengwalo. Lebaka (1999:99) o re diphapantšhotlaleletšo di šomišwa go tswalanya mmadi le molwantšhwa goba molwantšhi. Taba yeo ya boitswalanyo, e bohlokwa kudu nyakišišong ye. Bjale go yo hlokomelwa tlhalošo ya semelo sa moanegwa ka botlalo.

4.1.5 Tlhalošo ya semelo sa moanegwa

Mampho (1999:58) o re ge go hlalošwa semelo sa moanegwa go hlokomelwa moko wa ditaba le moakanyetšo ka gobane ke dikgopolo tšeo di laolago semelo sa moanegwa.

4.1.5.1 Moko wa ditaba

Padinyana ye ya Madiba, *Tsiri*, ke ya boitshwaro. Tsiri yo e lego molwantšhwa wa padinyana ye, ga a na le maitshwaro a mabotse. O gana go diša ebile o tšhaba sekolo. Ditiragalo ka moka tšeo di lebanego le boitshwaro di wela godimo ga motho wa maemo a godimo, e lego yena Tsiri (molwantšhwa). Tsiri ke molwantšhwa wa mafokodi, ka lebaka la mafokodi ao a gagwe, o ya fase gomme mmadi o mo kwela bohloko ka ge a itshola. Se sengwe gape ke gore moko wa ditaba o lebane le moakanyetšo, gomme tshekatsheko ya moakanyetšo e tlo latela.

4.1.5.2 Moakanyetšo

Kgopolo ya moakanyetšo e hlalošitšwe kua morago, ka gona e ka se sa hlalošwa gape. Bjale go latela dikokwane tša moakanyetšo wa mohuta wo wa padinyana, dikokwane tšeo di nepiša molwantšhwa bjalo ka motho:

- Wa maemo
- Wa bofokodi
- Wa go ya fase/kokobetšwa
- Wa go amogelwa

Bjale go tlo sekasekwa semelo sa baanegwa go lebeletšwe ditebelelo tša diphapantšhotshwanelo tša molwantšhwa le molwantšhi fela, ka go realo dimelo tša baanegwa ba bangwe di ka se sekasekwe mo lengwalonyakišišong le.

❖ Diphapantšhotshwanelo tša molwantšhwa: *Tsiri*

Ge go sekasekwa semelo sa Tsiri go tlo latelwa lenaneo la moakanyetšo leo le rego molwantšhwa ke motho wa (a) maemo a godimo (b) go ba le bofokodi.

• **Maemo a godimo**

Semelo sa go lebana le maemo a godimo a Tsiri se yo hlalošwa go hlokometšwe, dipolelo tša mongwadi le molaodiši ka gore ga go na le moo baanegwa le molwantšhwa ka boyena ba bolelago ka maemo a gagwe a godimo. Fela pele ga fao, dikgopolo tše tše pedi, mongwadi le molaodiši di tlo hlalošwa ka tsenelelo ka ge mongwadi a di dirišitše go hlaloša semelo sa baanegwa.

•• **Mongwadi**

Mojalefa (1995:66) le Hawthorn (2000:23) ba hlaloša gore mongwadi ke motho yo a ngwalelago mmadi sengwalo ka nepagalo. Beetle (1949:3) le Woodmansee (1994:35) ba tlaleletša kgopolo ye ka go re mongwadi ke motho yo a nago le boikarabelo bja go ngwala sengwalo. Ge mongwadi a ngwala sengwalo o gapeletša go goroša molaetša go mmadi. Meyer (1990:113) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re:

*Die outer se taak is gewortel in die bestaan
van moraal en is nie net beperk tot estetika nie.
Die gemeenskap wil weet en kennis neem
alhoewel by nie altyd so behoefte sal erken
nie.*

Setsopolwa se se hlatholla gore mohola wa mongwadi sengwalong o lebane le boitshwaro, eupša e sego modiro wa bokgabo fela. Go iša pele Meyer o re histori ya boitemogelo bja mongwadi e lebane le mabaka ao a phelago go ona. Ka go realo boitemogelo bja gagwe bja

go ngwala bo laolwa ke mabaka ao a phelago go ona. Ke go re mongwadi o ngwala ka dilo tšeo a di tsebago. Ke dilo tšeo a di tsebago ebilego gape di mo diragaletše.

Martin (1991:17) o tšweletša ponagalo ya mongwadi ka go re:

The author is an authority having something permanently valuable to say, literary an author is regarded as a philosopher and a seer.

Martin o hlaloša gore mongwadi o bohlokwa ka gobane se a se ngwalago, mmadi o se amogela ka diatla tše pedi ka gobane o amogelwa bjalo ka sehlafehi goba mmoni. Mokhondo (1997:2) o thekga kgopolo ya Martin ka go re:

The word "author"...means one who makes to grow. One who plants the seed of thought in the mind which may be partly taken from simple joke and mysteriously and identifiably, starts to author it by engaging the mind in a process of originally growing a story.

Mongwadi ke mohlami le mogodiši wa ditiragalo tša dikgopolo tša gagwe tšeo di lebanego le go thea maphelo a batho.

Diponagalo tša mongwadi di ka akaretšwa ka go re mongwadi ke motho yo a ngwalago sengwalo. Ditaba tšeo a ngwalago ka tšona ke tšeo a di tsebago goba a sa di tsebego gomme a rata go di fa mmadi gore a hume ka tsebo ye e rilego bophelong.

••• **Molaodiši**

Ge a hlaloša kgopolo ye, molaodiši, Malambane (2002:30) o re:

Mokwadiakanngwa ke mokwaditota.

Malambane o šupa gore molaodiši le yena ke mongwadi. O iša pele go na letlakaleng leo gore ke mongwadi yo mongwe yo a thušago mongwadi go ngwala sengwalo. Mohlala (1994:56) yena o re molaodiši ke mohlali. O tšwela pele gona mo letlakaleng leo ka go re mohlali ke thekniki ye e šomišwago ke mongwadi gore a ete motho goba batho pele mo kanegelong goba taodišong ya gagwe. Ka fao, mongwadi o šomiša mohlali go hlaloša se sengwe le se sengwe ka botlalo.

Wilton (1994:101), Winks (1980:84), Ogude (1997:76) le Stone (1976:19) ba re mongwadi o šomiša taodišo ya motho wa boraro go tšweletša semelo sa moanegwa. Ka go realo go dirišwa motho wa boraro ke thekniki ya bolaodiši yeo e dirišwago ke bangwadi ba bangwe go godiša molaetša.

Groenewald (1993:48-49) o akaretša kgopolo ye ka go re:

Molaodiši ke motho yo a se nago le leina, fela o lemogwa ge go balwa. Nako ye nngwe molaodiši o bolela le mmadi. Ka nako ye nngwe molaodiši o bolela le batheeletši.

Go fapana le mongwadi, molaodiši yena o boledišana le mmadi goba motheeletši. Ge mongwadi a ngwala sengwalo o lemoga gore ditaba tše a ngwalago ka tšona mmadi ga a di tsebe. Ka fao a ka se tsoge a botšišitše mmadi potšišo malebane le seo. Bothata bja mongwadi ke gore ga a tsebe ditaba ka moka tše a ngwalago ka tšona ka gobane tše dingwe di diragalela baanegwa. Ka ge a rata gore ditragalo tše a di hlalošago di se emišwe tseleng, ka ge mmadi a ka se rate seo, o kgopela bao di ba amago, e lego baanegwa go tšwetša pele kanegelo yeo. Baanegwa le bona ba anega fela tšeo di ba amago. Ge tšeo di

sa ba amego di swanetše go laodišwa ba ba le bothata bja go di anega. Ka fao mongwadi o swanetše go tšwetša pele kanegelo. Ge a ka re o leka go tšwetša taodišo yeo pele a hwetša a sa e tsebe gabotse, o ba le mathata a go tšwetša seo pele, ka gobane ga a rate go anegela mmadi maaka. Ka go realo, o bitša mongwadi yo mongwe, e lego molaodiši, go tla go thuša go tšwetša pele kanegelo ya gagwe. Molaodiši, ka go re ke motsebatšohle o amogela kgopolo yeo. Bothata bja molaodiši ke gore le yena ga a tsebe go tšwetša ditiragalo tšeo pele. O loga maano ka go diriša mmadi go rarolla mathata ao a mongwadi. Ka go realo ge mmadi a ka re a bala sengwalo a lemoga fao mongwadi a lekago go rarolla mathata a gagwe ka go mo šomiša goba go mo amanya le ditiragalo tša sengwalo seo, gona go tla lemogwa gore polelo ye bjalo ga e tšwe molomong wa mongwadi eupša e hlalošwa ke molaodiši.

Frederick (1995:96), Chatman (1967:97), Wagencht (1947:50) le Daniel (1989:134) bona ba ruma ka go re go theeletša polelo ya molaodiši ge a bolela ka moanegwa go ka lemogwa semelo sa gagwe.

Bjale go yo lekolwa ka fao Madiba a dirišitšego mongwadi le molaodiši go rulaganya semelo sa Tsiri ka gona.

Go ya ka mohuta wa moakanyetšo wa padinyana ye, molwantšhwa e swanetše go ba motho wa maemo le bofokodi.

Madiba o hlaloša maemo a Tsiri ka karolo e tee fela, e lego ya bohumi. Godimo ga moo o hlatholla bohumi ka dikarolwana tše di latelago, e lego (a) leruo le (b) lapa la gagwe ga le ome batho.

•• Leruo

Mogwadi o bolela ka bohumi bja Tsiri ka go re:

Gape o be a sa lebale xo kxanthša leruo la raxwe la dikxomo tše ntši (letl.37).

Ge go lebeletwa polelo ya Madiba ka godimo go lemogwa gore o dirišitše dithekniki tše pedi, e lego (a) thekniki ya tebelelo le (b) thekniki ya sereto. Bjale go tlo hlalošwa dithekniki tše.

••• Tebelelo

Beckson (1960:210) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

It is the point from which a story is seen or told. Though there are numerous possible arrangements, three principal points of view are most commonly employed: the omniscient, which enables the writer to present the inner thoughts and feelings of his characters.

Beckson o bolela gore tebelelo ke moo ditaba di bonwago gomme tša laodišwa ka gona, di nepiša dikgopolo le maikutlo a moanegwa. Serudu (1989:44) o tlaleletša ka go re mongwadi o tšweletša baanegwa, ditiro le tikologo ge a hlaloša ditaba tša gagwe. Ka go realo tebelelo ya mongwadi e lebane le ka moo a kwešišago ka gona. Yeland (1950:142) o tšwetša taba ye pele ka go re tebelelo ke:

The relationship between the narrator and his story and characters, the method he uses (e.g third or first person narrator) to tell his story.

Taba ye e gatelelwago mo ke gore ditiragalo di ka laodišwa ka tebelelo ya mongwadi, molaodiši goba baanegwa. Bjale mo setsopolweng sa ka godimo di hlalošwa ke mongwadi. Ditaba tše di nepišwa ke mongwadi ka ge a di tseba kudu go phala ba bangwe. Ka go realo,

mmadi o di amogela e le tša nnete. Ka fao mmadi o amogela maemo a Tsiri e le a godimo, ka ge Madiba a diriša mongwadi go hlaloša maemo a Tsiri a godimo ka gobane Madubaduba o rile go hlokofala nnete Tsiri ya šala e le mong wa dithoto tša gagwe ka moka. O re:

Madubaduba o rile xo hlokaxala, Tsiri ya šala e
le yena mong wa thoto yela ka moka xa yona
(letl.39).

Borateori ba gatelela gore tebelelo ke ka moo mongwadi a bonago ditaba ka gona. Se sengwe gape e ka ba gore ditiragalo gape di ka hlalošwa ke baanegwa goba molaodiši.

Tebelelo e lebane le molaetša wa padinyana ye, e lego boitshwaro, gomme ditaba tšeo tša boitshwaro bja Tsiri, di hlalošwa ke mongwadi ka nama, ka gore o di tseba go feta baanegwa le molaodiši, ka gobane ga tša diragalela bona (baanegwa le molaodiši). Ka go realo mongwadi ke yena a di tsebago kudu go feta bao. Ke ka fao mmadi a di amogelago e le tša nnete.

Go ka rungwa ka gore ditaba tša go ba le dikgomo le dipudi ga Tsiri ga di nepišwe ka leihlo la baanegwa le la molaodiši eupša la mongwadi, ka go re o di tseba kudu go feta bao ba bangwe.

Bohlokwa bja thekniki ya tebelelo mo, ke go tšweletša moko wa ditaba le maatlakgogedi. Ka fao, mmadi o fišegelwa go tseba gore na ke nnete leruo leo Tsiri a le kgantšhago ge a khoše e feleletša e le la gagwe na.

••• **Sereto**

Gordon le de Villiers (1968:15) ba hlaloša thekniki ya theto ka go re:

Poetry is a philosophy, often a substitute for religion; in which man expresses his ideals, hopes and strivings.

Ba bolela gore makgeng a mangwe, mongwadi o diriša direto bjalo ka thekniki go rulaganya ditaba tša gagwe. Ke ka fao Beckson le Ganz (1960:170) ba katološago kgopolo ye ka go re:

Poetry is defined as any material composition; for the most part a distinction is made between it and verse. It presents an emotional and intellectual experience. It produces pleasure.

Beckson le Ganz ba gatalela gore theto e bohlokwa kudu ka gore ba e nyalanya le maikutlo le boitemogelo bja mongwadi. Ge a tšwetša kgopolo ye pele. Mohlala (1994:75) o re mošomo wo mogolo wa theto ke go godiša le go tumiša seretwa. Ka theto mongwadi o gatalela bohlokwa, botse goba bogolo bja motho goba selo.

Bjale ge, ka thekniki ya sereto go gatelelwa tlhompheo le go tumiša modiro goba bogale bja Tsiri. Ke go re Tsiri o tumile ka gobane ke mohumi, ke motho wa maemo a godimo setšhabeng. Ka lebaka la maemo ao a gagwe Tsiri o a hlomphega. Ke ka fao le yena ka nama ntle le go retwa ke batho a ithetago go tšweletša maemo a gagwe a godimo setšhabeng sa gabo.

Se bohlokwa se sengwe se se swanetšego go hlokomelwa ke gore mongwadi o diriša thekniki ye nngwe ka gare ga thekniki ye ya sereto, e lego thekniki ya moriti.

••• Moriti

Kekana (2000:120) o re moriti o hlalošwa bjalo ka kemedi. Lekganyane (1997:83) o thekga kgopolo ye ka go re moanegwa a ka emela yo mongwe ka lebaka la ditiro goba mediro yeo e swanago. Groenewald

(1993:22) o kgonthišiša taba ye ka go re mongwadi o e diriša bjalo ka tekolapejana. O diriša go gatelela seo se tlogo direga.

Seo se hlalošwago ke borateori ba ke go re moriti o ka dirišwa bjalo ka setlabelo sa go godiša mediro ya motho ka go e tšweletša go motho yo mongwe. Ke go re bogolo goba bonatla le ge e le tlhompho tša moanegwa di ka emela tumo ya motho yoo bjale e lego leabela go yena.

Madiba o diriša thekniki ye ya moriti go tšweletša tlhompho le tumo ya batswadi ba Tsiri yeo e bonalago mo go morwa wa bona Tsiri. Ke go re Tsiri ke mohumi ka lebaka la lehumo la batswadi. Go ka thwe o tumile ka gore le yena ke mohumi ka lebaka la lehumo leo a le abetšwego.

Go ka rungwa ka go re mohola wa thekniki ya moriti ke go godiša thekniki ya theto. Theto yona e lebane le moko wa ditaba wa padinyana ye, e lego boitshwaro. Ke go re ge Tsiri a ka se itshware gona o tlo lahlegelwa ke lehumo leo la batswadi gomme a se sa hlomphega le go tuma bjalo ka batswadi ba gagwe.

Go ka akaretšwa ka go re dithekniki tše pedi tše, di lebane le molaetša wa puku ye. Madiba o gatelela maitshwaro. Ge motho a sa itshware gabotse o tsena mathateng mafelelong, gomme motho wa mohuta wo babadi ga ba mo rate, ba a mo hloya ka gore ga a dire tša go loka.

•• Lapa la gagwe ga le ome batho

Mongwadi o iša pele go hlaloša bohumi bja Tsiri ka go re:

Xo tloxa xôna fao Tsiri a etelwa ke baxwêra,
lapa la xaxwe la se sa ôma batho. Xo hlaba

pudi e be e le selwana se se nnyane xo Tsiri, le xo rerwa e sa rerwe. Byalwa le byona bya bitšwa xa Tsiri. Ya ba ya šala e re ke mošate fao xo Tsiri motlalô woo batho ba bexo ba tlala xôna ka xôna. Baxoloxolo ba re: “Mpya mo e topilexo lešapo xa e kxobe”. Batho ka xo rereša ke dintši, ba xokwa ke dijo (letl.39).

Ge go tsinkelwa gabotse setsopolwa se, go lemogwa gore mongwadi o šomišitše dithekniki tše di latelago: (a) seka, (b) pheteletšo le (c) seema go hlaloša bohumi goba maemo a godimo a Tsiri. Pele go tlo hlalošwa dithekniki tše.

••• Seka

Cuddon (1977:321) o hlaloša seka ka go re ke:

A form of expression, construction or phrase, peculiar to a language and often possessing a meaning other than its grammatics or logical one.

Cuddon o hlaloša gore thulaganyo ya polelo ya seka ga se ya mehleng. Abrams (1981:184) o tšwetša taba ye pele ka go re:

The term symbol is applied only to a word or phrase that signifies an object or event which in turn signifies something or has a range of reference beyond itself.

Abrams o re seka ke kemedi ya selo goba tiragalo ye mongwadi a ipopetšego yona ka mantšu a gagwe go anega ditaba; gomme mmadi o kgona go bona selo goba tiragalo yeo ka leihlo la moya ge a bala sengwalo.

Madiba o hlaloša bohumi bja Tsiri ka go diriša seka ge a re:

Lapa la xaxwe la se sa oma batho.

Go se ome batho ke seka, ka gore ke mmolelwana wo o sa tlwaelegago, o humile ka molaetša. Ka go realo ke bolepu bjo bo tanyago šedi ya mmadi. Ka seka se mongwadi o hlatholla gore batho ga ba hlokege motseng wa Tsiri. Ge batho ba kgopela sefate go tsena ba bangwe. Go “oma” ke go pšha goba go felela ga selo, bjale ge se sa ome ke go re se dula se le gona. Ka go realo batho ba dula ba le gona motseng wa Tsiri:

Go ka rungwa ka gore tirišo ya thekniki ya seka e nepiša gore Tsiri ke mohumi ka ge motse wa gagwe o tlala batho ka mehla.

••• Pheteletšo

Cuddon (1977:36) ge a hlaloša petheletšo o re:

It is a figure of speech which contains an exaggeration for emphasis. It is used by poets to emphasize a feeling or to produce a humorous effect that is to bring it to the listener to understand how great, how enormous, how extra-ordinary the concept described is.

Se se bolelwago ke gore pheteletšo ke go gatelela kgopolo ye e rilego gore go lemogwe bohlokwa le bogolo bja seo go bolelwago ka sona ka mokgwa wa go feteletša. Serudu (1989:39) o re mokgwa woo mongwadi o o šomiša go phagamiša boemo bja selo goba go feta ka moo bo tsebjago ka gona. Serudu o bolela gore ka pheteletšo mongwadi o godiša ditaba gore di lemogege gabonolo.

Ka fao go tlo lemogwa gore bohlokwa bja thekniki ye bo lebane le tirišo ya pheteletšo ye e tšweletšago maatlakgogedi goba kgatelelo ya selo se se hlalošwago. Ge a hlaloša bohumi bja Tsiri ka go bo feteletša, gona setsopolweng se sa ka godimo, Madiba o re:

Ya ba ya šala e re ke mošate fao xo Tsiri.

Mošate ke sedibeng sa batho. Ga ba pšhe. Ba dula ba le gona ba letile motse gore bao ba tlogo bega melato, go tliša mahlakore le dibego ba hwetše batho. Bjale mongwadi o feteletša ka moo batho ba dulago ba tletše lapeng la Tsiri ka gona. Ka go feteletša, o swantšha lapa la Tsiri le lapa la mošate. Ke go re lapa la Tsiri ka bolona ke mošate fao go dulago go tletše batho gagolo ba tlišitše mpa. Ke go re ga Tsiri go na le dijo go swana le ka mošate.

Ke ka fao go thwego pheteletšo e dirišwa go godiša ditaba tše nnyane go fetoga tše kgolo. Lapa la Tsiri le swanetše go bonwa bjalo ka lapa le legolo, ka gore bjale le lekana le la mošate. Thekniki ye e lebane le phišegelo ya mmadi ka gore mmadi o rata go bona gore ka nnete lapa la Tsiri le tlo swana le la mošate.

••• Seema

Holman (1936:421) o re seema ke:

A sentence or phrase which briefly and strikingly expresses some recognised truth or shrewed observation about practical life and which has been preserved by oral tradition,

through it may be preserved and transmitted in written literature as well.

Go bolelwa gore polelo ye bohlokwa, ye maatla, yeo e hlalošwago ka go utama ke yona e rwelego molaetša wa mmadi. Serudu (1989:41) o tlaleletša ka go re ke mmolelwana wa go nepagala wo o tebilego o tšweletšago kgonthe ye e sa tekemego.

Bohlokwa bja seema ke go re se rwele thuto goba molaetša wo bohlokwa wo o iphihlilego. Setsopolweng sa ka godimo Madiba o fo re:

Mpya mo e topilexo lešapo xa e kxobe.

Polelo ye ya ka godimo ke seema. Ka seema se mongwadi o tšweletša kgonthe ya go se tekeme ya go re batho ba dula ba etela motse wa Tsiri, ka gona go gokwa ke tša go ja. Polelo ye, ga se ya mehleng, e iphihlile ebile e na le maatlakgogedi go mmadi. O rata go tseba gore ke ka lebaka la eng batho ba sa kgobe motseng wa Tsiri.

Go ka rungwa ka go re seema se se nepiša gore batho ge ba e kwa tlala ba gopola motseng wa Tsiri ka ge go na le tša go ja: Tsiri o ba fepa ka nama le bjala.

Go ka akaretšwa ka go re dithekniki tše, seka, pheteletšo le seema, di gatelela maitshwaro a Tsiri a go se loke. O šwalalanya lehumo la batswadi le bagwera. Ka go realo, mmadi o a mo hloya ka gore ditiro tša gagwe di tšwele tseleng.

••• Molaodiši

Molaodiši o hlaloša semelo sa Tsiri sa maemo a godimo ka karolwana e tee fela, e lego maikarabelo.

•• **Maikarabelo**

Go ithuta merero ya maikarabelo go hlatloša maemo a Tsiri a godimo.

Go thekga seo mongwadi o re:

- (a) Ka tšatši le lengwê ra bôna bôTsiri ba ithuta xo raloka dithwai. Thalokong ye bašimane ba ithuta xo lebêlêla ka tihokômêlô le temoxô. Mongwê le mongwê ó kxoboketša mohlaba, a dira ntotomana ya wôna, mo xo yôna ó hlômêla mafsikana a mabotsana a mebala ya mehutahuta. O tee wa bašimane ó kxopêlwa xore a ponye, bangwe ke xona ba tôpa, mongwe kxomo, mongwe kxomo, lešakeng la yo a pontšexo, xomme mongwê le mongwê ó hlômêla xo la xaxwê lešaka.
- (b) Xe ba dirile seo moponyi ó a ponyoloxa. Bjale o lebêlêla tša xaxwê dikxomo xore a bone xore tše ba mo hutšexo tšona ke dife, a tle a kxônê xo di tseba xe a lekola mašakeng a bale ba xo mo hula. O ya mašakeng a bale ba bangwê, a eta a e tšêa, a e bušêtša lešakeng la xaxwe. Mo a tsebaxo yabô kxomo ó a e tšea, a e bušetša lešakeng la xaxwe. Mo a šitwaxo xo ka tseba yabô, xôna ó a feta. Mošemane yoo xo tsebilwexo kxomo lešakeng la xaxwê kê yêna a swanetšexo xo ponya, xore bangwe byale ba hulê xo la xaxwe lešaka. Le xe Tsiri le baxwêra ba xaxwê e sa le ba banyane, thaloko yeo le yôna ba šetše ba itekêla yôna. Ba tla e kxônêla ruri xola ba xodile (letl.8-9).

le

- (c) A ke re ya bašemane ba banyenyane mediro e fo ba mankekišane a yeo ba e bônaxo é dirwa ke bašemane ba baxolo (letl.9).

Ge go badišišwa dipolelo tše tša ka godimo go lemogwa gore maemo a Tsiri mabapi le boikarabelo a hlalošitšwe ka dithekniki tše tharo, e lego (a) tekolapejane, (b) moriti (mo setsopolweng sa mathomo) le (c) potšišorethoriki (mo setsopolweng sa bobedi). Bjale go yo tsinkelwa ka fao dithekniki tše di godišago maemo a godimo a Tsiri ka gona ka tsela ya maikarabelo.

••• Tekolopejane

Brooks (1975:884) o hlaloša tekolopejane ka go re:

It is the process of giving the reader an imitation of the same event that is to follow.

Brooks o hlatholla gore tekolapejana ke tiragalo yeo e dirago gore mmadi a tsebe ditiragalo tšeo di tlogo latela. Taba ye e thekgwa ke Serudu (1989:48) ge a re ke thekniki yeo mongwadi a e dirišago ge a rata go tšweletša seo se tlogo direga mafelelong goba moragonyana. Cohen (1973:185) O nwa meetse a mokgako o tee le Serudu ge a re:

Foreshadowing is a technique whereby an author uses details which suggest the ultimate outcome of a plot or which meaningfully precede the appearance of other details in a literary work.

Mosekaseki yo o tšweletša taba ya gore mafelelong ditiragalo tšeo di bolelwago goba di boeletšwago di swanetše go phethagala. O gatelela gore go tlo lemogwa gore bohlokwa bja thekniki ye bo lebane le go sedimoša mmadi ka seo se tlogo direga kua pele.

Molaodiši o re:

Ka' tšatši le lengwê ra bôna bô-Tsiri ba ithuta
xo raloka dithwai. Thalokong ye bašimane ba
ithuta xo lêbêlêla ka tlhòkòmelô le temoxô.

Polelo ye "...ra bona bo-Tsiri ..." ke polelo ya molaodiši, eupša e sego ya Madiba. Polelo ye ya molaodiši e bolela gore tiragalo yeo e yo boeletšwa kua pele. Mmadi o thoma go lemoga gore tiragalo e a boeletšwa ge a kopana le yona la bobedi. Go boeletšwa ga yona kua pele go lebane le go gatelela bohlokwa bja yona e lego maikarabelo ao Tsiri a swanetšego go ithuta ona. Bjale ge, se sengwe se bohlokwa ka ga thulaganyo ya thekniki ye ke go tšweletšwa ga theknikinyana ye nnyane ka gare ga thekniki ye, e lego thekniki ya moriti.

••• Moriti

Bjalo ka ge go šetše go hlalošitšwe peleng gore moriti o lebane le kemedi, ka fao setlabelo se sa thulaganyo ya polelo se gatelela gore selo/motho se sengwe se emela se sengwe go godiša bohlokwa bja sona. BoTsiri ba rutwa maikarabelo gore ge ba godile ba tsebe merero yohle ye bohlokwa le ye e sego ye bohlokwa bophelong. Taba yeo ya maikarabelo a bo-Tsiri, ka thekniki ye, e tšweletšwa e emelwa ke mediro ya batho ba bagolo. Ke go re Tsiri (ge a godile) o tlo swana le tatagwe, Madubaduba ka maikarabelo. Ka fao Madubaduba o emela Tsiri. Ge ditiragalo di hlathollwa ka tsela ye, ke moriti ka gore o gatelela seo se tlogo direga kua pele.

••• Potšišorethoriki

Serudu (1989:44) o hlaloša mohuta wo wa polelo ka go o amanya le potšišo yeo e sa tsomego phetolo. Ge a kgonthišiša se Abrams (1981:161) o re:

A rhetorical question is a question asked, not to evoke an actual reply, but to achieve an emphasis than direct statement, by inviting the auditor himself to supply an answer which the speaker presumes to be obvious one. The figure is most used in persuasive discourse and to import an oratorical tone to a speech.

Abrams o gatelela gore mohuta wo wa thulaganyo ya polelo o dirišwa go gatelela polelo. Molaodiši o re:

A ke re ya bašemane ba banyenyane mediro e fo ba mankekišane a yeo ba e bônaxo é dirwa ke bašemane ba baxolo (letl.9).

Polelo ye e ama maikutlo a mmadi, o ka re molaodiši o re ditaba tšeo le mmadi o a di tseba. Ka fao o gapeletša mmadi gore le yena e be karolo ya tharollo ya mathata a kanegelo ya go amana le ye ya bašemane. Ke go re mmadi ditaba tšeo le yena o a di tseba. Ka thekniki ye molaodiši o utollela mmadi mohola wa poledišano magareng ga yena le mmadi. Ka go realo o hlohla mmadi gore a mo fe tsebe.

Ka tsela yeo mohola wa thekniki ye ke go gapeletša mmadi go amogela tšeo di laodišwago ka mokgwa wa go botšiša potšišo ya go ba le phetolo.

•• Thumo

Ge go bolelwa ka taba ya maemo a godimo a molwantšhwa, e lego Tsiri, molaodiši o mo tšweletša ka karolwana e tee fela, e lego karolwana ya maikarabelo, ka gobane thulaganyo ya ditiragalo tše molaodiši a di rulaganyeditšego maemo a godimo a Tsiri, ga di nene.

Thulaganyo ya ditiragalo tša molwantšhi, e lego Madubaduba ge e bapetšwa le ya ditiragalo tša Tsiri go lemogwa phapano ye kgolo. Phapano yeo e lebane le bogolo bja ditiragalo tša go amana le maemo a godimo tšeo di hlalošago molwantšhi go feta molwantšhwa.

Pele go hlalošwa maemo a godimo a molwantšhi, e lego Madubaduba go tlo lekolwa mafokodi a molwanšhwa, e lego Tsiri.

•• Bofokodi bja Tsiri

Bofokodi bja Tsiri bo yo hlalošwa go lebeletšwe lenaneo le le latelago:

- Mongwadi
- Molaodiši
- Moanegwa ka boyena
- Baanegwa ba bangwe

••• Mongwadi

Kgopolo ye, mongwadi e hlalošitšwe kua morago, ka go realo e ka se sa hlalošwa gape mo. Diphapantšho tšeo di tšweletšwago ke mongwadi go hlaloša Tsiri ge e le motho wa bofokodi, ke tše di latelago, e lego (a) toro, (b) o gana go rongwa, (c) o tšhaba sekolo le (d) ke lešolopudi.

••• Toro

Tsiri ge a le bodibeng bja boroko, o a lora. Toro še:

Bošexo bjoo Tsiri xa a ka a lala a llé selô, le borokô ya se be bja pale, a lala à phapharêxa, a lôra. A lôra a bôna motse wa xabô, le dipudi di fula xa-botse theng xa wôna, a bôna le

bašemane ba xabô ba bapala ba dišitše, a bona xô le lethabô motseng, xo kxahliša. Xe a re phaphara, a humana e le ditôrô, pelo e nape e be bohloko (letl.29).

Ge go lebelelwa setsopolwa se sa ka godimo, go lemogwa gore mongwadi o hlaloša bofokodi bja molwantšhwa, e lego Tsiri. Godimo ga moo go lemogwa gore mongwadi o šomišitše thekniki ya tekolanthago.

Bjale go tlo lebelelwa ka fao thekniki ye e tšweletšago maitshwaro a Tsiri a bobodu ka gona.

••• Tekolanthago

Lekganyane (2002:146) o re tekolanthago ke thekniki ya go gopola tša morago. Serudu (1989:45) yena o re:

Tekolanthago ke tsenatseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo mo kanegelong goba papading ka nepo ya go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di diregile eupša di nago le kamano le tša bjale.

Se se bolela gore ditiragalo tšeo di šetšego di diregile di na le kamano le ditiragalo tša bjale. Ke ka fao Abrams (1981:41) a hlalošago tekolanthago ka go re ke:

It is interpolated narratives or scene often justified as a memory or a confession by one of the characters which represent events that

happened before the time at which the work opened.

Abrams o kgonthišiša gore ditiragalo tšeo di diragetšego pele, moanegwa o a di elelwa. Ka go realo bohlokwa bja thekniki ye bo lebane le go gopola tša morago. Ditiragalo tša toro ya Tsiri di bolela seo se yago go hlagela Tsiri kua pele, e lego gore o tlo boela gae go yo hlokomela dihuswane. Ka morago ga toro Tsiri o amogela mafokodi a gagwe, o a fetoga. Toro e fetoga letswalo/moriti wa Tsiri mo bophelong bja gagwe. Ka toro ye, go tšwelela boitsholo go yena. Mmadi o letetše gore go tloga fa, Tsiri o swanetše go dira ditiro tše botse.

Toro e hlohleletša Tsiri gore a boele gae, ka gore gae go lokile mola kua Makgoweng go se go loke. Godimo ga moo toro e gatelela gore leeto leo Tsiri a le swerego la go ya mošomong (moo go se go gwa loka) le tlo felela. Bjale o thoma leeto la go ya gae, moo go lokilego.

Mohola wa thekniki ye ya toro ke go godiša maatlakgogedi. Ke go re mmadi o fišegela go bona ge e ba ke therešo Tsiri o tlo boela gae, moo go lokilego.

•• O gana go rongwa

Tsiri o na le maitswaro a go se loke ka gore o gana go rongwa. Mongwadi o tiišetša kgopolo ye ka go re:

Ka xo kwa xo êmêlêlwa ka tsela yeo Tsiri a nape a be le makokwana, le xe motho a mo roma a nape a xane nnako. Xwa šita le xe a rongwa ke mmaxwe a ye xo kxa meetse a khwenešitše (letl.6).

Ge go hlokomedišišwa polelo ye ya mongwadi, go lemogwa gore o dirišitše thekniki ya nepišo. Ditaba tša bobodu bja Tsiri tša go gana go rongwa di hlalošwa thwi ke mongwadi. Thekniki ye e tlo lekolwa ka boripana.

••• Nepišo

Ge a hlaloša nepišo Rimmon-Kenan (1983:49) o re ke go hlaloša selo phaa gore taba e bonale gabotse ka mokgwa wo o swanetšego gore e tšweletšwe ka gona. Kekana (2000:93) o tlaleletša ka go re ke ge taba (moanegwa goba ditiragalo) e hlalošwa ke mongwadi ka boyena thwi.

Groenewald (1993:23) o akaretša ka go re ke ge mongwadi a nepiša taba ka go e hlaloša. Mongwadi o šomiša moanegwa yo mongwe wa kanegelo ya gagwe go nepiša se bohlokwa. Ge a dira bjalo o nepiša ka go fetola tebelelo.

Nepišo e ka rungwa ka mantšu a Strachan (1988:42) ge a re:

Wanneer gebeurtenisse aangebied word, geskied dit altyd vanuit 'n bepaalde visie of gesigspunt. Die relasie tussen die vissie en dit wat gesien word, word aangedui met 'n term fokalisering.

Strachan o hlaloša gore mongwadi o tšweletša tebelelo ya gagwe mabapi le seo a se bonago. Ka mantšu a mangwe nepišo ke tebelelo ya mongwadi. Madiba o re:

Ka xo kwa xo êmêlêlwa ka tsela yeo Tsiri a nape a be le makokwana, le xe motho a mo roma a nape a xane nnako.

Bohlokwa bja thekniki ya nepišo ke ge mongwadi a hlalošetša mmadi taba ye e rilego. Ke mongwadi yo a hlalošetšago mmadi gore Tsiri ke sebedu ka gore o gana go rongwa. Go gana go rongwa ga Tsiri go iša maemo a gagwe fase. Ke ka fao go thwego bobodu bja Tsiri bo nepišwa ke mongwadi.

•• O tšhaba sekolo

Tsiri ga a rate go ya sekolong go betla bokamoso bja gagwe. Yena le sekolo ke legotlo le katse. Mongwadi o re:

Byale a thoma xo ngwêxa sekolong. Xaxolo xe xo ne maru a nape a itwatše, a ipothabotho ka lepae, a hlwe a pompetše ka bolwetši bya mainyakêlô. Xe sekolo se tšwele, Tsiri a fole, a ye dipapading, a hlwe a tshela kxanthule le banenyana, a bile a lebetše xore batho ba tla mo lemoxa. Xe a botšišwa xore hloxo e byang a re: “E sa homotše” (letl: 14-15).

Mongwadi o dirišitše thekniki ya poledišano go tšweletša maitshwaro a Tsiri a bobodu.

••• Poledišano

Cohen (1973:183) o nepiša taba ya poledišano ka go re:

Dialogue is the conversation between people in poetry, plays and stories.

O re poledišano sengwalong ke sebetša se bohlokwa. Ke ka fao Serudu le ba bangwe (1995:119) ba tlaleletšago ka go re poledišano ke setlabelo se bohlokwa sa mongwadi go tšweletša tiragalo ya gagwe. Ke ka tsela yeo Groenewald (1993:49) a rego poledišano ke tebelelo

ye e itšego ya mohola ka ge e emela mmakgonthe. Lekganyane (2002:87) o ruma ka go re poledišano e tšwelela kudu magareng ga baanegwa.

Madiba o tšweletša poledišano yeo setsopolweng sa ka godimo ka go re:

Xe a botšišwa xore hloxo e byang a re:

“E sa homotše”.

Poledišano ye e tšwelela magareng ga baanegwa le Tsiri. Baanegwa ba boledišana le Tsiri ge ba bona a bapala kganthule mola a sa ya sekolong ka gore a re o a babja.

Bohlokwa bja poledišano ye ke go tšweletša semelo le maikutlo a baanegwa. Ka go realo poledišano ke setlabelohlokwa sa mongwadi thulaganyong ya ditiragalo.

•• Tsiri ke lešolopudi

Mongwadi o hlaloša bofokodi bja Tsiri bja go tšhaba go diša ka go re:

Xo diša ka lebaka lé xwa thôma xo mo têna, a se sa kxanyoxa selo sa madišong. Xe a xopola ka xo diša, pelo ya xaxwe e be e dula e kokobetše, a sa kxone xo ikêtle. A duma xe nkabe e le yena ngwanenyana, a itlhwêla ka xae le bana, a ipapalela nabô (letl.11).

Go hlokomelwa gore polelong ya ka godimo, mongwadi o dirišitše thekniki ya tebelelo.

••• Tebelelo

Thekniki ya tebelelo e ka se sa hlalošwa ka gore e boletšwe kua morago. Yona e gatelela gore ditiragalo di hlalošwa ka tebelelo ya mongwadi, baanegwa goba molaodiši. Mo polelong ya Madiba, mongwadi o dirišitše tebelelo ya mongwadi ka boyena.

Ditaba tša boitshwaro bja Tsiri bja go se loke, tša go lebana le bofokodi, di hlalošwa ke mongwadi ka nama, ka gore o di tseba kudu, ka go realo mmadi o di amogela e le tša nnete: Tsiri ke lešolopudi ebile o tšhaba go ya sekolong.

Bohlokwa bja tebelelo mo polelong ya Madiba bo lebane le maatlakgogedi. Mmadi o swarwa ke lenyora la go rata go tseba gore na Tsiri o tlo felela kae mabapi le bofokodi bja gagwe. Ka go realo, mmadi o balela pele.

•• Thumo

Madiba o dirišitše dithekniki tša tekolanthago, nepišo, poledišano le tebelelo go hlaloša maitshwaro a go se loke a Tsiri. Ka bofokodi bja gagwe bja bobodu mongwadi o dira gore mmadi a mo hloye, ka ge bo (bofokodi) theola maemo a gagwe a godimo. Go hlaloša taba yeo Madiba o šomišitše dithekniki tše nne, e lego tekolapejana, nepišo, poledišano le tebelelo.

Bjale go yo lekolwa ka fao Madiba a dirišitšego molaodiši ka gona go beakanya ditiragalo tša thulaganyo.

•• Molaodiši

Kgopolo ye e hlalošitšwe ka gona e ka se sa boeletšwa gape karolong ye. Molaodiši o tšweletša diphapantšho tše di latelago go hlaloša Tsiri bjalo ka motho wa bofokodi, e lego (a) bobodu le (b) botlaela.

•• Bobodu

Ge a tšweletša bobodu bja Tsiri molaodiši o re:

- (a) Tloxátloxa e tloxa kxalê, modiša wa kxomo o tšwa natšo (letl.13).

Molaodiši o iša pele ka go re:

- (b) Baxolo-xolo ba a rereša xe ba re: “ khudu xa e lahle lexapi la yona (letl.14).

le

- (c) Ké... nnete: “ mahlale a ja monye” (letl.22).

Ge go hlokomelwa tirišo ya diema tše tša ka godimo ka tsenelelo go tlo lemogwa gore go dirišwa gagolo thekniki ya seema go tšweletša modiro wo wa bobodu bja Tsiri.

••• Seema

Ge thekniki ya seema e hlalošwa peleng, go gateletšwe tirišo ya polelo ya go ikuta, ke go re polelo ye e sego ya mehleng. Diema tše di rulaganywa ke molaodiši go ama maikutlo a babadi. Ke go re di amana le thuto ka nepo ya go leka go kgalemela Tsiri gore a itshware gabotse, a be le mekgwa ye mebotse bjalo ka motho wa go tswalega. Ka go realo ka moka diema tše tša ka godimo di thulana le mafokodi a Tsiri a bobodu, ke go re ge a ka se hlokomele, mafelelolng mafokodi ao a gagwe a tlo mo tsenya mathateng. Ka tsela yeo modiro wa thekniki ye o lebane le molaetša wa kanegelo ye, e lego boitshwaro.

•• Botlaela

Ge a tšweletša botlaela bja Tsiri, molaodiši o re:

... mohleng a hlôka thšêlêtê a mangwe mabyalwa ó be a rêka ka xo phaphêla basadi dikxong. Xale dikxong tša lešoka xa di sa tsebya xo leo la Mabaleng (letl.37).

Thekniki ye e dirišitšwego polelong ye, ke ya nepišo.

••• Nepišo

Bjalo ka ge go šetše go hlalošitšwe gore nepišo e gatelela taba yeo e hlathollwago ke molaodiši goba mongwadi, mo setsopolweng sa ka godimo botlaela bja Tsiri bo hlalošwa ke molaodiši. Ke go re ditaba tše tša botlaela bja Tsiri di hlalošwa thwi ke molaodiši, gagolo go phaphela batho dikgong. Tsiri a reka bjala ka tšona go bontšha mohlako woo o tlišwago ke boota, go ya ka polelo ya ka godimo. Ka fao, maitshwaro a mohuta wo, a iša maemo ao a godimo a Tsiri fase. Ge ditiragalo di hlathollwa ka tsela ye e ba tša kgonthe gomme mmadi o di amogela e le tša nnete, eupša le ge go le bjalo ga a ikgweranye le Tsiri ka ge di amana le bošaedi goba mafokodi.

•• Bojato

Molaodiši o tšweletša bojato bja Tsiri ka mokgwa wo:

Re tseba xe e le tlwaêlô ya bašemane xo ja dibete tša mmutla di le tala. Tsiri o be a fetiša fao, o be a ka ja nama efe le efe e le tala. Dinonyana tše o be a dio rwaetša di le tala, xe e se xo hloba mafofa pele fêla (letl.18).

Mongwadi o šomišitše thekniki ya pheteletšo le ya nepišo go hlaloša bojato bja Tsiri. Eupša le ge go le bjalo go ka se hlalošwe nepišo ka ge

tšeo di boletšwego peleng ka thekniki ye, di emela le tlhalošo ye bjalo pharologantšhong ye ya bojato.

••• Pheteletšo

Pheteletšo e hlalošitšwe, gomme go lemogwa gore e godiša ditaba gore di lemogege gabonolo. Ntle le fao e phagamiša boemo bja selo, go feta ka moo bo tsebjago ka gona. Molaodiši o feteletša go hlaloša bojato bja Tsiri go ya ka polelo ya ka godimo.

Molaodiši o godiša ditaba tše gore bojato bja Tsiri bo lemogege gomme bojato bjo bo iša maemo a gagwe a godimo fase: bo theola seriti sa gagwe.

•• Thumo

Molaodiši o dirišitše dithekniki tša seema, nepišo le pheteletšo go hlaloša bofokodi bja Tsiri bja bobodu, bjo bo išago maemo a gagwe a godimo fase. Ka go realo mmadi ga a ikgweranye le yena ka lebaka la mafokodi ao a gagwe.

•• Moanegwa ka boyena

Ge go lebelelwa bofokodi bjo bo tšweletšwago ke moanegwa ka boyena, go tlo tsinkelwa diphapantšho tše di latelago, e lego (i) maaka le (ii) bobodu.

•• Maaka

Tsiri o tlontlolla maemo a gagwe a godimo ka go bolela maaka, ka go realo ga a botege. Ge a ragilwe ke tonki yeo e bitšwago Seelane, a rurugile sefahlego, a etšwa madi, ge mmagwe a mmotšiša ka kgobalo ya gagwe o fetola ka go re:

“ Ke itilwe ke Sejamabu” (letl.20).

Ge go hlokomedišišwa thulaganyo ya polelo ye go lemogwa gore mongwadi o šomišitše thekniki ya poledišano gape.

••• Poledišano

Thekniki ye e ka se sa hlalošwa ka gore e boletšwe kua morago. Yona e gatelela gore ge ditaba di hlalošwa ke beng ba tšona ka nama di amogelwa ke mmadi e le tša therešo. Bohlokwa bja thekniki ye ke go oketša goba go godiša molaetša wa padinyana ye, e lego maitshwaro a a hlohleletšago mmadi go lemoga dimelo tša baanegwa. Ge ditaba tše di bolelwa ke yo di mo hlagetšego, Tsiri, mmagwe o di amogela e le tša nnete. Ke ka fao a di kgolwago le ge e le tša maaka gomme le yena a fetoga motho wa go se loke, ka gobane ge a emelela morwa wa gagwe ka mahlapa, mmadi ga a amogela tiragalo yeo, ka gore Tsiri o uta gore o ragilwe ke tonki yeo go lego Seelane. Ka fao, maaka a gagwe a iša seriti sa gagwe fase.

•• Bobodu

Bofokodi bja molwantšhwa, Tsiri, bo mo gokela dikotlo tšeo bohloko bja tšona bo sa lekantšhwego le selo:

(a) ... Makgowa ké batho ba bošoro, le moxawana xa ba nawo; ke tla iphemêla dikôtlo tša bôná ka xo šetša ditaêlô le xo hlôkômêla maamane xa-botse, xa e le xo tšhaba xôna xo nkokeletša dithupa, xa xo nthuše selô (letl.31).

le

(b) Nna nka ikêla xae nna, nka dio hlaka ka tsela yé, etšwe ke tloxetše boxôbê ka xešo (letl.32).

Ditsopolwa tše tša ka godimo, di tšweleditšwe ka dithekniki tše tharo, e lego (i) tekolapejana, (ii) polelonoši le (iii) khuetšo.

••• Tekolapejana

Tekolapejana e hlaloša seo se tlogo direga ka morago. Mongwadi o tšweletša Tsiri yo a hlafelwago ke bophelo bja Makgoweng a ratharatha. Go tiiša kgopolo ye Tsiri o re:

“ Nna nka ikela xae nna, nka dio hlaka ka tsela ye,
etšwe ke tloketše boxobe ka xešu” (letl.32).

Polelo ye e kgonthišiša gore Tsiri ga a tsefelwe ke tša Makgoweng, ka gona o gopola gae moo a hlabago kgobe ka mootlwa ge a le gona. Ka go realo, mongwadi o tšweletša moanegwa le ditoro tša gagwe.

Thekniki ye e utollela mmadi gore mafelelong Tsiri o tlo tlogela mošomo a ya gae.

••• Polelonoši

Cohen (1973:196) o fo re:

(It is) a kind of artificial monologue whereby a character in a play expresses his innermost thoughts and feelings while alone on the stage.

Le ge Cohen a gatelela gore polelonoši e lebane le terama, fela go tlo lemogwa gore e direga gape le go kanegelo. Mo nyakišišong ye e yo hlalošwa ge e nepiša kanegelo (padinyana ya Madiba). Se se gatelelwago ke maikutlo ao a tšwago mafahleng a moanegwa.

Go iša pele Serudu (1989:41) o hlaloša polelonoši ka go re:

Ke polelo ye teletšana yeo go yona moanegwa a ntšhago maikutlo a lego pelong ya gagwe a hlaboša lentšu pele ga babogedi sefaleng.

Polelonoši e bonagatša maikutlo a moanegwa. Polelo ya Tsiri ditsopolweng tše tša ka godimo e tšweletša bofokodi bja gagwe bja bobodu. Go itaetša a tenwa ke go otlwa, bjale o bolela a nnoši, o a balabala, o gopola gae, gomme polelonoši ya gagwe e na le maatlakgogedi ka gore mmadi o rata go tseba gore naa o tla feleletša kae.

Go ka gatelelwa gore thekniki ye e lebane le go hlaloša maikutlo a moanegwa. Maikutlo a Tsiri a lebane le go ipona molato gomme mafelelong a fetša ka go itshola diphošong tšeo a di dirago. Thekniki ye e gatelela gore bjale Tsiri o fetoga motho wa go loka ka gobane o ipona makopo. Ka gobane ditaba tšeo di bolelwa ke yena ka noši mmadi o lemoga lehlakore le lengwe la Tsiri la go loka. Ka ge ditaba tše di laodišwa ke mong, Tsiri, ka tsela ya maikutlo a mohuta wo, mmadi o a amogela e le a therešo.

Go tšwela pele thekniki ye e thuša go utolla gore kua mafelelong Tsiri o tlo fetoga, a itshola ditirong tše mpe tša gagwe, a fetoga motho wa go loka. Ka tsela ye go ka thwe e (thekniki) dira modiro wa go swana le tekolapejana. Ke go re diphošo tša Tsiri mafelelong di tlo theola maemo a gagwe a godimo, a diila ka lebaka la mafokodi ao a gagwe.

Ge setsopolwa sa bobedi se tsinkelwa ka kgopolo ye bogale, go lemogwa gore se tshotshoma ka lefetla la khuetšo.

••• **Khuetšo**

Ge a hlaloša thekniki ya khuetšo, Hornby (1980:47) o re:

*Assimilation is to make or become (one thing)
like something else.*

O ra gore khuetšo ke go dira selo goba dilo gore se swane le se sengwe swaniswani goba se nyake go swana le sona.

Khuetšo ye e tšwelelago mo setsopolweng sa bobedi e amana le Morwa wa Lehlaswa go tšwa go Luke 15:11-32:

Ke tla tsoga ka ya go tate mme ke mmotše ke re, ke šitetše lexodimo mme le go wena ke šitetše.

Bjale tsopolo ye ya Madiba yona e re:

“Nna nka ikela xae nna, nka dio hlaka ka tsela ye etšwe ke tloxetše boxobe ka xešo”.

Go gatelewa gore tsopolo ye e swana le ye ya Bibebe. Madiba o ngwadile puku ye, *Tsiri* ka 1953 ka morago ga kgatišo ya Bibebe. Ka go realo o hueditšwe ke Bibebe. Mohlako o gopotša *Tsiri* gae, bjalo ka ge o ile wa gopotša Morwa wa Lehlaswa gae. *Tsiri* a ka se sa ya pele, o boela morago gae, gona gae ga Mahlako.

Ka gare ga thekniki ye ya khuetšo go tšwelela thekniki ye nngwe gape ya ‘Makgoweng Motifi’.

••• ‘Makgoweng Motifi’

Ge ba bolela ka ‘Makgoweng Motifi’ Ntuli le Swanepoel (1993:82) ba re:

*... threads from ealier periods held their ground
and even grew in significance, thus*

contributing to Zeitgeist which turned out to be a rare mixture of traditionalism, idealism, realism, aestheticism and protest.

Ba tšwela pele gona letlakaleng leo ka go re:

One such trend is the persistent theme in novels and plays of migration to the big cities. Many of these works with their rather stereotyped structures, their less than credible solutions to serious problems and their simplified and often moralistic ending, failed to provide the serious critic with much to enthuse about. They were often brushed aside as the “Jim-goes-to-town”, prodical son or Makgoweng Motofi books.

Borateori ba ba bolela gore dipadi le dipadišo di lebane le baanegwa bao ba tšeago maeto a matelele gomme ge ba fihlile moo ba itswalanya le mekgwa ya fao ye mebe. Madiba o tiiša go fetoga ga Tsiri ge a le ‘Makgoweng Motifi’ ka go re:

Tsiri ka lebaka leo ó be a šetše a e nwa byalwa (letl.36).

Tsiri o be a sa tsebe mohlodi wa bjälwa ge a le gae, eupša ge a fihla Makgoweng, o a nwa.

Bohlokwa bja thekniki ye ke go gatelela maitshwaro. Tsiri o nwa bophelo bja Makgoweng moro a ba a robaganya le marapo a bjona. Bjala bo mo lebatša gae. Ge a swere tšhelete o iphepa ka bjona le dikobo ga a reke. Ge a se na le selo o nwa sekoloto. Ka go realo Tsiri o tsenwa ke bophelo bja Makgoweng gobane o itswalanya le mekgwa

ya gona (Makgoweng) ye mebe. Ka fao, Makgoweng ke lefelo la go se loke.

•• Baanegwa ba bangwe

Bofokodi bja Tsiri bo tlo hlalošwa go lebeletšwe dipharologantšho tša (a) boota, (b) maaka le (c) go se hlokomele goba bobodu.

•• Boota

Tsiri ke seota. Kgopolo ye e tšweletšwa ke baanegwa ba bangwe. Yo mongwe wa bašemane bao ba dišago le Tsiri o re:

“Tsiri e lomê mosela e tla tsoxa” (letl.10).

Go iša pele mongwadi o tlaleletša tiragalo yeo ya botlatla bja Tsiri ka ge nke o bona o ka re baanegwa (modišana) ba rato e tlogelela mmadi ka go e feleletša ka gore yo mongwe gape wa badišana o re:

A napa a bokxama fase, moxalà Tsiri, a swara mosela wa Bolêsê, a o fêtle boditsi ntlheng, a o tetemetša ka mênwana a le a xaxwe a matšêrwana. Ka xo kwa bohloko Bolêsê ya tsoxa ka xo thselela xodimo, Tsiri a šala a hupile boditsi ka xanong, Bolêsê e tloxile le meno a xaxwê a pele (letl.10).

Go tšwa ditsopolweng tše pedi tše, go lemogwa gore mongwadi o šomišitše dithekniki tše pedi, e lego (a) poledišano le (b) tlhalošišo go bonagatša botlaela bja Tsiri.

••• Poledišano

Go šetšwe go hlalošitšwe gore thekniki ye e gatelela semelo sa moanegwa goba baanegwa. Ka lebaka la boota (semelo sa Tsiri) Tsiri ga a lemoge gore tiro yeo a e dirago e tlo mo tsenya mathateng. Ke ka fao mmadi a sa makalego ge Tsiri a etšwa meno ka lebaka la botlatla bjoo. Ka tsela yeo, thekniki ye, e godiša boota (semelo sa Tsiri) bjoo bo oketšago mafokodi a gagwe.

••• Tlhalošišo

Kenny (1966:74) o nepiša tlhalošišo ka go re:

By description we mean the direct presentation of the qualities of a person, place or a thing. For some description extends to the author tells us directly of the moral nature of the character.

Tlhalošišo e hlaloša maitshwaro a moanegwa. Bjale go yo lekolwa maitshwaro a Tsiri.

Mongwadi o laodiša tiragalo ye ka botlalo mo setsopolweng sa bobedi.

Ge go lekodišišwa polelo ye, go lemogwa gore go tšweletšwa maitshwaro a boota a Tsiri. Ka fao ge, semelo sa Tsiri sa bofokodi se tšweletšwa nyanyeng.

•• Maaka

Tsiri ga a botege. Ge a ragilwe ke kgomo yeo e bitšwago Seelane ga a botše mmagwe (Malehu) nnete, o mmotša maaka o re o teilwe ke Sejamabu. Mmagwe o a rogana:

- (a) A lala a hlapaola bošexo byohle, a ya le ka malapeng a bo-bašemane bao ba bangwe a eta a roxana ka sebefedi se sexolo (letl.10).
- (b) Mašiba ó be a sa tōpa marōba-pôô ka šakeng ke xōna a tloxa ka pele ka xe sebiletša se thšoša, le xōna a bitšwa ke batho ba baxolo. Xe banna ba mmotšiša a dio re mohlaleng wola wa Sejamabu kxwathalala, xwa se be le mo a nonthšaxo taodišo ya xaxwê le xatee (letl.21).

Thekniki ye e dirišitšwego setsopolweng sa mathomo ke ya tebelelo mola mo go setsopolwa sa bobedi mongwadi a dirišitše thekniki ya nepišo. Bjale go yo tsinkelwa dithekniki tšeo.

••• Tebelelo

Tlhalošo ya thekniki ya tebelelo e tsinketšwe, ka gona e ka se sa hlathollwa gape mo karolong ye. Mongwadi o hlatholla ditaba tša mahlapa a Malehu ka tebelelo ya moanegwa yoo. Semelo sa Malehu sa go hlapaola batho se hlohleletšwa ke maaka a Tsiri. Ke go re Madiba o hlaloša mafokodi a Tsiri ka tebelelo ya moanegwa yo mongwe, e lego Malehu, ka gobane mola Tsiri a botše mmagwe nnete, a ka be a sa rogana. Ka gona gore ditaba tše di hlalošwa ke moanegwa yo mongwe, mmadi o amogela bofokodi bjoo bja Tsiri bja maaka e le bja nnete. Ke go re Tsiri ke moanegwa wa maaka. Maaka ao ke a mašoro ka gore ke a go lweša batho. Ka fao o na le bofokodi bjo bogolo.

Ka go realo tebelelo e lebane thwi le molaetša wa padinyana ye ya Madiba, e lego maitshwaro a a lebanego le maaka a Tsiri.

Go tšwetšwa pele bohlokwa bjo bongwe bja thekniki ye, ke bja go tšweletša maatlakgogedi. Ka fao mmadi o swarwa ke lenyora la go bala go ya pele a rata go tseba gore na Tsiri o tla feletša kae ka maaka ao a gagwe.

••• Nepišo

Bjalo ka thekniki ya tebelelo, tlhalošo ya thekniki ya nepišo le yona e šetše e filwe. Yona e gatelela go hlaloša selo pha gore taba e bonale gabotse, ka mokgwa wo e swanetšego gore e tšweletšwe ka gona. Setsopolweng sa bobedi mongwadi o tšweletša bohlatse bjo bo thulanago le maaka. O hlagiša Mašiba ka go re:

Mašiba ó be a sa tōpa ma-rōba-pôô ka 'akeng ke xona a tloxa ka pele ka xe sebilešša se thšoša, le xona a bitšwa ke batho ba baxolo. Xê banna ba mmošišša, a dio re mohlaleng wola wa Sejamabu kxwathalala, xwa se be le mo a nonthšago taodišo ya xaxwe le xatee (letl.21).

Mašiba o fa bohlatse bja nnete mabapi le kgobalo ya Tsiri. Tsiri ga a gobatšwa ke Sejamabu eupša o ragilwe ke kgomo yeo e bitšwago Bolêse ge a e loma mosela ka meno. Nnete e phaphamala godimo gomme maaka a šala nyanyeng. Tlhalošo ya Mašiba e swana le ya Sejamabu. Bakgalabje ba tshepa Mašiba gomme ngwedi o apogelwa ke maru.

Ditaba tše tša therešo di hlalošwa thwi ke motho yo a di bonego ge di direga. Ka fao ke tša nnete ka gobane di nepišwa ka hlatse ya nnete, ya Mašiba. Ka gona mmadi o amogela bohlatse bjo bo bjalo e le bja therešo.

•• Go se hlokomele/Bobodu

Bofokodi bja go lebana le go se hlokomele goba bjona bobodu bja Tsiri bo lebane le bofokodi bjoo bo tšweletšwago ka dikopelo tša kgale tša banenyana le bašemane, ka tsela ya košana (ya banenyana):

Bele – wee, bele,
Mong – mabêlê a ka tšwêla mo,
A rôba – rôba ka serôba,
Bele- wee, bele,
Madi a tšwa ka dinkô,
Mangwe a tšwa ka molomo,
Bele – wee, bele! (letl.24).

Bašemane le bona ba kodutla Tsiri ka dikošana tše:

(a) Kota – kota mmotwaneng,
Se – šika- le – banenyana,
Lešilo ó šilofetše,
Xo diša xo xo lebane (letl.12).

le

(b) Ma – šia – xo – diša, a – bo kxomo,
A bolaya nôxa, a – bo kxomo,
A re ké mmutla, a – bo kxomo,
A fa kok'axwê, a – bo kxomo, ...(letl.12).

Mongwadi o tšweletša ditsopolwa tše tša ka godimo ka thekniki ya koša go gatelela bofokodi bja Tsiri. Thekniki ye ya koša e tlo tsinkelwa ka šedi.

••• Koša

Sinkuli le Miruka (1990:35-36) le Burden (1995:37) ba hlaloša koša (ya setšo) ka go re ke mohutangwalo wa kanegelotšhaba wo o hlagilego le histori ya motho go tlogela bogologolo. Fried le Leach (1972:1032) ba tšwetša kgopolo ye pele ka go re:

Folksongs comprise the poetry and music of groeps whose literature is perpetuated not by writing and print but through oral tradition.

Basekaseki ba ba laetša gore koša ya setšo e bopilwe ka theto le koša. Tlhologong dikoša tšeo le direto di be di sa ngwalwe eupša di bolelwa fela ka molomo; lehono di a ngwalwa.

James (1992:132) yena o re bontši bja dikoša tša setšo ga se tše telele ka gore molodi wa tšona o theilwe godimo ga tlhabeledi. Ka lehlakoreng le lengwe melaetša ya tšona e theilwe godimo ga merero ye e fapafapanego.

Harap (1949:119) o iša pele ka go re:

Folksong, further is made and sung in response to functional needs, from lightening of work and protest against oppression to recreation of common people. On the whole therefore, folk genuinely expresses the values of the people in the class societies.

Polelo ye ya Harap e laetša bohlokwa bja koša ya setšo ka gobane e tšweletša mešomo ye e rilego maphelong a batho. Ye mengwe ya mehola ya koša ke go tšweletša maikutlo a motho ka tsela ya kgwabo le go nolofatša mošomo.

Mbiti (1970:87) o oketša mešomo yeo ka ye mengwe ye meraro, e lego go loutša tsebo, go hlohleletša dikgopolo le go godiša tumelo. Nketia (1975:22) le Blacking (1973:23) ba sa tšweletša mešomo ye mengwe gape, e lego go laetša maitshwaro le go thuša go tša boithabišo. Tlhalošo ya koša ya setšo e bohlokwa nyakišišong ye, ka gobane Madiba o dirišitše dikoša tša setšo mo thulaganyong ya padinyana ye.

Bjale go yo lekolwa thekniki ya koša (ya setšo) ge e lebane le maitshwaro a Tsiri. Bašemane ba opela Tsiri go ya ka fao go šetšego go tsopotšwe ka gona ka godimo. (Košana ye e boeletšwa fa go gakolla mmadi):

Ma – šia – xo – diša, a – bo kxomo,
A bolaya noxa, a – bo kxomo,
A re ke mmutla, a – bo kxomo,
A fa kok'axwe, a – bo kxomo, ...

Ge košana ye e hlokomelwa ka šedi, go lemogwa gore molodi wa yona o theilwe godimo ga tlhabeletšo, e lego karolwana ya 'a bokgomo'. Tlhabeletšo e lebane le poeletšo ya sekafoko mo košaneng ye. Sekafoko se se gatelela mekgwa ye mebe: go tšhaba go diša, ke go re Tsiri ke lešolopudi. Ka go realo Madiba o diriša bašemanyana go nepiša le go kgala maitshwaro a mabe (bofokodi) a Tsiri.

•• Thekniki ya leeto

Dithekniki ka moka tša padinyana ya Tsiri (1953) di tlo akaretšwa ka thekniki ya leeto ka ge e le ye kgolo go feta dithekniki ka moka tša padinyana ye. Leeto le tlo hlalošwa ka maeto a mabedi, e lego (a) leeto la mathomo le (b) leeto la bobedi. Pele ga maeto a go tla hlalošwa thekniki ya leeto ka botlalo.

••• Leeto

Go ya ka *The Free Dictionary* (1979:408) leeto ke:

To go to see or spend time at (a place) with a certain intent.

Leeto le theilwe godimo ga 'to see' goba 'to spend time' lefelong le le rilego ka nepo ye e rilego. E tšwela pele go na mo letlakaleng le go re:

To go to see in an official or profetional capacity.

Go etela semmušo ke moko wa tlhathollo ya thekniki ye. Chuo (1992:16) yena o re leeto le lebane le go bona dinagadikgole lebakanyana.

Ge a tšwetša pele kgopolo ye Muir (1957:32) o hlaloša thekniki ya leeto ka go re e dirišwa kudu mohuteng wa dingwalo tša pikareski le tša boitshwaro ka gobane dingwalo tše di theilwe godimo ga leeto.

Ge a hlaloša moanegwa yo mogolo wa pikareski e lego pikaro, a re ge a swere leeto, o welwa ke ditaba tše di itšego mo leetong. O gahlana le baanegwa ba bangwe ba ba itšego gomme mongwadi o hlaloša maemo a ditaba bathong ka yena.

Kgopolo ye e tiišwa ke Groenewald (1983:20) ge a hlaloša thekniki ya leeto bjalo ka sebetša seo se dirišwago ke bangwadi kudu ba Sepedi dipading tša bona. A re gantši ge e le padi diteng tša yona di lebane le leeto. Ke go re leeto leo le swantšha bophelo, le na le mathomo le mafelelo. Thulaganyo ya mohuta woo gantši ga ya raragana, e hlaloša tiragalo e tee fela ya moanegwathwadi yoo a swerego leeto. Groenewald (1993:21) o iša pele ka go re thekniki ya leeto ga e dirišwe go dikanegelokopana ka lebaka la bokopana bja tšona, eupša e ka dirišwa dipading le dingwalong tše dingwe ka ge e hlaloša botelele bja leeto.

Ge go balwa padinyana ya Madiba, *Tsiri*, go lemogwa gore Tsiri o swara maeto a mabedi e lego (a) leeto la mathomo le (b) leeto la bobedi go ya ka fao go šetšego go boletšwe ka godimo.

••• **Leeto la mathomo**

Tsiri o tšea leeto. O tloga gae o ya Makgoweng. Ge a le Makgoweng, o hwetša mošomo wa go diša polaseng ya Radikamase. Mošomo wo, o a mo palela ka ge a robala gomme ditswetši di amuša mamane. Maswi a kofi a a hlokega gomme seo se befediša Radikamase kudu. O otlwa Tsiri ka mobja. Ge bo esa Tsiri o leka go tšhaba, fela o gomišwa tseleng ke Makhina wa lephodisa. O a swarwa, kgoro ya tsheko e mo otlwa ka dikgati tše tlhano. Tatagwe o mo lata Makgoweng ka gore e sa le ngwana, ga se mogwera wa mošomo. Tsiri o boa gae.

Leeto la mathomo le ka akaretšwa ka seswantšho se:

Makgoweng

Gae

Gae

Go lemogwa gore kua Makgoweng Tsiri o otlwa ka kotlo ye nnyane. O otlwa ka mobja. Taba ye, e bohlokwa e tlo bolelwa ka morago.

Bjale go tlo šetšwa ditheknikinyana tšeo Madiba a di dirišitšego go godiša thekniki ye ya leeto la mathomo, e lego nepišo le moriti.

••• **Nepišo**

Ge nepišo e tsinkelwa go lemogilwe gore tlhalošo ya taba e hlathollwa ke mongwadi, molaodiši goba baanegwa. Mo go leeto la mathomo, Madiba o nepiša ditaba tša leeto ka boyena, ke go re bofokodi bja Tsiri (mo leetong la mathomo) bo hlalošwa ke mongwadi ka nama. Mongwadi o fo re:

- (a) Modiro a fiwa wa xo diša dinamane, a thušana le yo mongwe mošemane yo leina la xaxwe la sekwowa e lexo Sebaraboi...(letl.28).
- (b) ... Tsiri a hlwa a dišitše maamane a nnoši. Mosexare o moxolo, xola letšatši le fiša, Tsiri a fenywa ke borôkô, a ithôbalêla, me maamane a ya xo bô-mmawo, a fihla a amuša...(letl.29).
- (c) Radikamase pelo e be e mo tshetše, a se sa botšiša, a nama a wêla mošemanyana yola wa batho xodimo ka mobja wola...(letl.29).

Dipolelo tše tharo tše di hlalošwa thwi ke mongwadi e sego baanegwa. Bjalo go yo hlokomelwa ka fao di rulagantšwego ka gona go ya ka thekniki ya nepišo.

Ge go balwa letl.27 go fihla go letl.29 go lemogwa peakanyo ya ditiragalo tša leeto la mathomo.

Madiba o hlaloša ditiragalo tša leeto la Tsiri ka boyena. Mo leetong (kua Makgoweng) Tsiri o welwa ke mathata ka lebaka la mafokodi a gagwe (o bolawa ke boroko ge a le mošomong). Ka go realo o lebanwa ke kotlo (legotlo le lefa ka setopo). Mongwadi o rulaganya ditaba tše ka boyena. Go realo go ra gore ga go yo mongwe yo a di tsebago go feta Madiba, ke ka fao di hlalošwago ke yena, ka gobane e le ditiragalo tše di tsebjago fela ke mongwadi, mmadi o di amogela e le tša therešo. Ke go re go otlwa ga Tsiri ka lebaka la bošaedi (go robala mošomong) bja gagwe go bohlokwa ka gobane go bolelwa gore ge

motho a na le diphošo o swanetše go otlwa gore a se sa boeletša diphošo tšeo. Le ge go le bjalo molato wo wa Tsiri (wa go hlalošwa ke motho yo a o tsebago, mongwadi) ga se wo mogolo ka gobane mmadi o o bona bjalo ka wa go dirwa ke bana (didirabana ke didirabaloi). Ke go re Tsiri o dira phošo yeo ka gobane e sa le ngwana. Mohlomongwe ge a godile o tlo fetoga a se sa dira bošaedi. Taba ya phetogo ya Tsiri e tlo hlalošwa gape ge go sekasekwa leeto la bobedi la Tsiri.

••• Moriti

Kekana (2000:120) o re moriti o hlalošwa bjalo ka kemedi. Lekganyane (1997:83) o tšwetša kgopolo ye pele ka go re moanegwa a ka emela yo mongwe ka lebaka la ditiro goba mediro yeo e swanago. Groenewald (1993:22) o kgonthišiša taba ye ka go re mongwadi o e diriša bjalo ka tekolapejana. O diriša moriti go gatelela seo se tlogo direga. Mongwadi o re:

Madubaduba a lala a laeletše morw'axwe xo
Radikamase. Xosasa e sa le bošexo dinao tša
wêla tseleng, Tsiri a xomela xae le papaxwê...
(letl.32).

Leeto la mathomo la Tsiri le itira kemedi ya leeto la bobedi la gagwe. Taba ye e bolela gore Tsiri o tlo ba le leeto le lengwe ka morago ga leeto le. Ke go re tatagwe o tlile go mo tšea Makgoweng ka ge e sa le yo monnyane eupša o tlo boela gape Makgoweng ge a godile ka gobane nakong yeo ya boTsiri bophelo bo be bo itshamile ka ditseka tša go tšwa Makgoweng. Ka tsela yeo, thulaganyo ya mohuta wo wa ditiragalo ka mokgwa wa moriti e ka bitšwa gape thekniki ya tekolapejana. Ke ka fao Groenewald (ka godimo) a rego moriti o ka dirišwa bjalo ka kemedi ya tekolapejana. Thekniki ya tekolapejana e tlo gatelelwa gape ge go sekasekwa leeto la bobedi.

•• Thumo ya leeto la mathomo

Leeto la mathomo la Tsiri le hlohleletša mmadi gore a rate go tseba gore Tsiri o tla re go fihla gae gwa diraga eng ka yena. Ka go realo go ka thwe, ke karolo ya ditiragalo tša go bopa maatlakgogedi mo thulaganyong ya padinyana ye. Godimo ga moo, ge go ka lebeledišišwa gabotse go tlo lemogwa gore leeto la mathomo la Tsiri ke moriti wa leeto la bobedi la gagwe. Ditaba tšeo di gateletšwe ka godimo.

Ge a gatelela tlhalošo ya moriti Kekane (2000:120) o re moriti ke kemedi. Lekganyane (1997:83) o tšwetša pele go gatelela kgopolo ye ka go re moanegwa a ka emela yo mongwe ka lebaka la ditiro goba mediro yeo e swanago. Groenewald (1993:22) o rumile ka go foketša taba ye ka go re mongwadi o diriša moriti bjalo ka tekolapejana, ke go re o diriša moriti go gatelela seo se tlogo direga. Ke ka fao go thwego mo nyakišišong ye leeto la mathomo la Tsiri le rulagantšwe ka mokgwa wa moriti wa leeto la bobedi ka gobane ditiragalo tša leeto la mathomo di emela ditiragalo tša leeto la bobedi.

•• Leeto la bobedi

Ge go hlokomedišišwa letl.33 go fihla letl.34 go lemogwa thulaganyo ya ditiragalo tša leeto la bobedi: Tsiri ke monna, o na le lengwalo la boitsebišo, ka gona ke thaka ya mošomo. BoTsiri ba hwetša mangwalo a go tšwa ka difate, go ya mošomong. Ba tloga gae ba ya Makgoweng, Tshwane. Ge Tsiri a le Tshwane, o a swarwa, eupša o lokollwa ka gore a swere lengwalo la boitsebišo. Ge a lokollwa o tloga Tshwane ka setimela o ya Freistata. Ka mahlatse, o hwetša mošomo wa go diša dinku polaseng.

Tsiri o thoma go nwa bjala. Ge a le mošomong o gahlana le mathata a a latelago, e lego (a) tšhelete ya mogolo ga e tle ka nako, ke ka fao (b) a tšhonnego.

Sa go befiša ditaba, o tsenwa ke bolwetši bja sethokgwane, ga a hwetše le kalafo ya maleba ebile o hloka le mmoni, o bolawa ke tlala. Mathata a ka moka a mo gopotša gae, gae ga Mahlako, 'bathong', ka nnete mafelelong o boa gae.

Leeto le, le lona le ka akaretšwa ka seswantšho goba lenaneo le la ka tlase, sa go swana le seo sa leeto leo la mathomo:

Makgoweng

Gae

Gae

Ge go hlokomedišišwa ditiragalo tša leeto le go lemogwa gore kotlo ya Tsiri ya leeto la bobedi ke ye kgolo (bolwetši). Ke go re a ka se sa boela gape Makgoweng. Bjale ge, go yo hlokomelwa dithekniki tšeo mongwadi a di šomišitšego go tiiša thekniki ye ya leeto, e lego (a) tekolapejana le (b) phapantšho.

••• Tekolapejane

Thekniki ye e hlalošitšwe go re ke setlabelo se se dirišwago go sedimoša mmadi ka seo se tlogo direga. Tekolapejana e hlaloša ditaba tšeo di tlogo direga kua pejana. Ke ka fao e dirišwa ke mongwadi go tšweletša seo se tlogo hlaga mafelelong goba go utolla ditiragalo tšeo di tlogo direga moragonyana.

Mo leetong la mathomo go bontšhitšwe kotlo ya Tsiri ka kgati. Mongwadi o re (go boeletšwa tsopolo ya ka godimo gape go gakolla mmadi):

Radikamase pelo e be e mo thsetše, a se sa
botšiša, a nama a wêla mošemane yola wa
batho xodimo ka mobya wola...(letl.29).

Kotlo ye, e bontšha gore kua pele Tsiri o tlo otlwa ka kotlo ya go feta ya
kgati, e lego kotlo ya bolwetši. Bjale kotlo ya bolwetši e mo gapeletša
go tloga Makgoweng go boa gae.

Kotlo ye nnyane (kgati) e utolla gore go tlo ba kotlo ye kgolo, e lego
bolwetši ge Tsiri a ka se hlokomele mo bophelong. Ka lebaka la
mafokodi (go hloka tsebe ga gagwe) Tsiri ga a rutege le ge a hweditše
kotlo ya kgati, o sa tšwela pele ka diphošo. Ga go makatše ge bjale
mafokodi a gagwe a mo wetša mathateng a magolo a bolwetši.

Mongwadi o re:

Bolwetši byola bya sethokxane, bya xo fetša
batho ka bontši bo mo hweditše à le xôna fao
mošomong. Bya mo swara le yena Tsiri, bya
mo šoxa-šo-xa, a lwala a ba a hlobexa
morithšana, xo se sa le yoo a holofelaxo xore ó
tla phela...(letl.36).

Go hloka tsebe ga Tsiri go lemoša mmadi gore Tsiri o sa ya go ba le
mathata a mangwe kua pele mo bophelong bja gagwe ka gobane ga a
hlokomele. Ke ka fao mmadi a sa makalego ge kua pele Tsiri a tsena
mathateng a go phatlalatša lehumo la tatagwe. Ke go re o tlo tloga
maemong a bahumi a ya maemong a bodiidi (bohumanegi). Ka go
realo bolwetši bo bolela gore kua pele Tsiri o ya go fetoga mohlaki
mola rragwe a mo tlogeletše lehumo.

••• Phapantšho

Ge a hlaloša phapantšho, Cohen (1973:182) o re:

Contrast is the juxtaposition of opposite details, concepts or people.

Go hlathollwa gore phapantšho ke thekniki yeo e šomago go gatelela, go bontšha dilo tše pedi tša go fapana. Ke ka fao Serudu (1989:39) a tlaleletšago ka go re:

Phapantšho ke mokgwa wa go bapetša diswantšho goba dikgopolo tše pedi tše di sa swanego ka nepo ya go hlaloša taba goba ditiragalo ka tsela ya maatlakgogedi.

Phapantšho e bolela ka dikgopolo tše pedi tša go se swane ka tsela ya go gatelela.

Bjale ge go lebedišišwa leeto la mathomo le leeto la bobedi go tšwelela dikotlo tše pedi tša go se swane, e lego kotlo ya kgati (kotlo ye nnyane) le kotlo ya bolwetši (kotlo ye kgolo). Bjale go yo lekolwa ditiragalo tša leeto la bobedi, ka thulaganyo ya thekniki ya phapantšho.

Mongwadi o re:

- (a) Sehlopha sa boTsiri sa fiwa mangwalô a leeto, sa re xo laêlana le batswadi, sa napa sa leba bokhutša-se-timêla, xo yo namela nthse. Ya lala e retha ka bôna thšumane ya xa-Mpedi, setšea-kxang-le-pêrê. Letšatši le rile xe le hlaba ba iphoša Tshwana' Mamelodi, xabo Poulô a Mabaso (letl.33).
- (b) ...Xo lwala mešomong ya Makxowa, xa-xolo kowa dipolaseng, ke xo lahlêxa. Xa xo mooki, xa xo yo a xo faxo meetse, xa xo yo a xo thušaxo xo xo

fetolêla ka lehlakoreng le lengwe xola wena o šitwa xo itsoša, wena molwetši ka noši o swanetše xo ipônêla tšohle. Tsiri tšôna tšeo ka moka a di rwala (letl.36).

- (c) ...Ké xôna xo namela xa Makxakwe xapê xo yo bitša Lekxôlwa le lexolo, Tsiri. Mohlang a xôrôxang xae a na le Tsiri motse ka moka wa tlala lapa la xa Madubaduba, xo tlilwe xo bôna Tsiri (letl.38).

Kotlo ya mathomo ke ye nnyane, ka gore ke ya kgati. Kotlo ye, e emela Tsiri yo monnyane. E mo lekane ka gore ge ngwana a sentše o otlwa ka kgati. Setsopolwa sa bobedi se gatelela kotlo ya bolwetši. Ke kotlo ye kgolo, e mo lekane ka gore gantši ge motho yo mogolo a sa kwe o otlwa ka kgati ye bjalo, bolwetši. Kotlo ye kgolo, e emela Tsiri wa lesogana. Go ka thwe kotlo ya bolwetši e mo lekane go ya ka diphošo tša gagwe.

•• **Thumo**

Go bapetšwa Tsiri yo motala le Tsiri yo mofsa; ge bjale e le lesogana. Ka go realo mo go fapantšhwa nako ya kgale le nako ya lehono ya bophelo bja Tsiri. Ka go realo dithekniki tša tekolapejana le phapantšho di gatelela gore mafokodi a Tsiri a ya go mo tsenya mathateng mafelelong.

Taba yeo e lemogwa gabotse ge dithekniki tše pedi tše di ka lekodišišwa ka tsenelelo. Thekniki ya tekolapejana e re Tsiri o amogwa mahumo a gagwe ka bošaedi gomme o tsena mathateng a mohlako. Thekniki ya phapantšho e gatelela gore go lemogwa phapano gare ga Tsiri le tatagwe. Madubaduba ke motho wa maemo a godimo, wa tlhompho le maitemogelo. Ke moanegwa wa ditseka tša gagwe, e lego mohumi yoo a bego a hlokometše lehumo la gagwe ka tshwanelo.

Ka lehlakoreng le lengwe semelo sa Tsiri se utollela mmadi gore ka lebaka la mafokodi a gagwe o tlo wa mo bophelong gomme a fetoga modiidi. Ga go makatše ge bjale a fetogile moneneri, ke mohlaki mo mafelelong a bophelo bja gagwe.

Bjale go yo sekasekwa semelo sa molwantšhi, e lego Madubaduba. Ge semelo sa gagwe se tsinkelwa, go tlo hlokomelwa diphapantšhotshwanelo tša moanegwa yo ka botlalo.

❖ **Diphapantšhotshwanelo tša Molwantšhi: Madubaduba.**

Moakanyetšo wa padinyana ya *Tsiri* bjalo ka padinyana ya boitshwaro, o re molwantšhi ke motho:

- (a) wa maemo
- (b) wa go hloka bofokodi

• **Motho wa maemo a godimo**

Ge padinyana ye ya Madiba e badišišwa ka tsinkelo go lemogwa gore semelo sa Madubaduba bjalo ka motho wa maemo se hlalošwa ke mongwadi a nnoši ka monwana. Ge e le molaodiši, moanegwa ka boyena le baanegwa ba bangwe, ke dimuma... ba homotše kgwathi tse! mabapi le maemo a godimo a molwantšhi, Madubaduba. Ka fao dipolelo tša bona di ka se hlalošwe. Bjale go yo hlokomelwa tlhalošo ya Madubaduba bjalo ka motho wa maemo a godimo ka leihlo la mongwadi fela.

- **Maemo a godimo**
- **Mongwadi**

Mongwadi o hlaloša Madubaduba bjalo ka motho wa maemo a godimo matlakaleng a 19, 37, 38 le 39. Go lemogwa gore Madiba o tšweletša

moanegwa yo ka phapantšho e tee fela, ya bohumi. Ka gona bohumi bjo bo tla hlalošwa bo lebane le leruo.

•• Bohumi

Ge a hlaloša karolo ya bohumi bja Madubaduba ka leruo, Madiba o re:

- (a) Mehlaphe yeo ya mabudi le manku a Madubaduba e be e hlakane le matonki (letl.19).
- (b) ... Xapê ó be a sa lebale le xo kxantšha leruo la rr`axwe la dikxomo tše ntši, le ka fao le tloxo lewa ke yena xola rr`axwe a hwile (letl.37).
- (c) Mengwaxanyana e se mekae leruo lela la Madubaduba la fêlêlâ, Tsiri ya šala e le mohloki (letl.39).

Bjale go yo lekolwa dipolelo tše tša mongwadi ka e tee ka e tee, go hlokometšwe thulaganyo ya tšona ka tsela ya dithekniki.

Ge ditsopolwa tše tša ka godimo di tsinkelwa ka šedi, go lemogwa gore Madiba o dirišitše dithekniki tše nne, e lego bontši, lehlaodi, papetšo le nyenyefatšo go hlaloša maemo a godimo a Madubaduba.

••• Bontši

Mampuru (1986:135-137) o hlaloša gore bontši bo šupa palo ya dilo tša go feta se tee. Go tšwela pele o re bontši bo lebane le maina. Gape o hlopha ditsela tše bontši bo tšwelelago ka gona polelong: (a) go phatlalatša, (b) go tswalana, (c) go diriša hlogo ya bo- le (d) go diriša hlogo ya ma-. Mojalefa (1995:87) o re ma- e tšweletša bontši ge e lebane le legoro la boselela (6). Taba yeo ya go šomišwa ga dihlogo

tša maina di- le ma- di bohlokwa nyakišišong ye ka gobane thekniki ye ya bontši e dirišitšwe ke Madiba.

Mo setsopolweng sa mathomo Madiba o dirišitše mabudi, manku le matonki. Ka tirišo ya hlogo ya leina ka bontši, e lego ma- o gatelela mehlape ka gobane ma- e emela sehlopha, ka gona go ka thwe e gatelela boati bja lehumo la Madubaduba. Ke go re diruiwa tša Madubaduba di ka hlalošwa bjalo ka ge di thiba letšatši.

Potšišo ke gore na ke ka lebaka la eng Madiba a kgetha go diriša hlogo ya leina ma- sebakeng sa di-? Gantši hlogo ye ya leina, ma-, e dirišwa go gatelela bontši ka sehlopha goba mohlape, ke go re dilo tše ntši kudu. Ka tsela yeo Madiba o leka go bontšha bontši bja diruiwa tše tša Madubaduba ka go šomiša hlogo ya leina ma- (mabudi, manku le matonki). Taba yeo e bolela fela gore Madubaduba o na le dihuswane tše ntšintši, ka gobane ga a ngwale dipudi, dinku le ditonki ge a hlaloša maemo ao a lehumo la Madubaduba. Ka tsela yeo, ka thekniki ye Madiba o gatelela maemo a godimo a Madubaduba: o humile le dinala, ke motšhabegi setšhabeng sa gabo.

Ge go lekolwa setsopolwa sa bobedi gona go lemogwa gore mongwadi o diriša hlogo ya leina di- ye e tlwaelegilego polelong ya mehleng, ka gobane o no re '...leruo la rr`axwe la dikxomo...'. Mo Madiba a ka no be a hlaloša fela palo ye e rilego ya dikgomo: tše pedi, tše tharo goba bjalo, eupša e sego mohlape wa dihuswana tše. Ka go lemoga gore ga se go no šomišwa hlogo ya leina di- go gatelela bontši bja diruiwa (dikgomo), o diriša lehlaodi la lentšu leo (dikgomo), '...tše ntši...' go tšweletša kgopolo ya gore dikgomo tše ga se tše pedi, tše tharo goba bjalo, eupša tša go feta tše ka bontši.

Ka go realo go ka thwe Madiba o dirišitše thekniki ya lehlaodi go bonagatša lehumo la Madubaduba.

••• **Lehlaodi**

Ge ba hlaloša lehlaodi Rodney le Geoffrey (2002:1842) ba re:

Adjectives are syntactically distinct class of words whose most characteristic – function is to modify nouns.

Seo se hlalošwago ke borateori ba ke gore mahlaodi a hlaola mantšu le go hlaloša maina. Ke go re mošomo wo mogolo wa lehlaodi ke (a) go hlaola lentšu le (b) go hlaloša leina. Desmond (1993:235) o iša pele ka go re:

The adjectives are used mainly in the reference to cattle and other domestic animals and indicate the sex of the animal as well as describing its colour.

Mohola wo mongwe wa mahlaodi ke go bontšha bong le go hlaloša mmala, ke seo se gatelelwago ke Desmond ka godimo.

Bjale, ge go lekolwa ka fao Madiba a šomišitšego thekniki ye ka gona, go lemogwa gore o gatelela karolwana ya teori ya go hlaola le go hlaloša lentšu (dikgomo) go tšweletša bontši bja leruo la Madubaduba.

Go tšwela pele Madiba o diriša thekniki ye nngwe gape ya papetšo.

••• Papetšo

Ge a hlaloša kgopolo ye Shipley (1970:60) o re:

Is to study interrelations of the literatures of various people.

Polelo ye e gatelela kamano gare ga dingwalo. Ke go re, go nyakollwa ka mo dingwalo di nyalelanago ka gona. Jost (1990:42) o tlaletša ka go re:

It entails the study of relationships and analogies between words with organic affinities.

Seo se hlalošwago mo ke go re go bapetša ke go ithuta kamano gare ga dingwalo tše di swanago. Ge mantšu a Jost le Shipley a hlokomedišišwa, go bapetša ke go tsinkela dingwalo tše di nago le kamano go bona ka mo di (a) swanago ebile di (b) fapanago ka gona. Lengwalonyakišišong le, Madiba o bapetša bohlokwa e sego go ya ka bogolo. O fo re:

Mehlape yeo ya mabudi le manku a
Madubaduba e be e hlakane le matonki.

Madiba o re magareng ga dihuswana tše, mabudi a bohlokwa, gomme a latelwa ke manku, mola matonki a se bohlokwa ge a bapetšwa le dihuswana tše tše dingwe. Taba ya bohlokwa bja diruiwa tše go ya ka tatelano, ke taba ye e tsebegago setšong sa Sepedi. Ge go le lenyalo, ditonki ga di ke di tšewa magading, ga di bonwe bjalo ka karolo ya magadi. Thekniki ye e gatelela gore Tsiri a ka se be le bothata bja go nyala ka gobane tatagwe, Madubaduba ke mohumi, o na le ditseka tše ntši (magomo, mabudi le manku) tša go mo nyalela.

Setsopolweng sa boraro Madiba o dirišitše lehlaodi le sepelelana le nyenyefatšo. Ge a hlaloša nyenyefatšo Mojalefa (1983:156) o e lebanya le dihlopha tše pedi tša meselana, e lego –ana le –nyana. Go tšwela pele Nokaneng (1988:58-59) o tšweletša gore nyenyefatšo e ka šupa mabaka a mahlano, e lego (a) go fetana ga dilo (ge go dirišwa moselana wa –ana), (b) lenyatšo (tirišo ya moselana wa –ana) (c)

ngwana wa phoofolo, (d) kgahlego (tirišo ya moselana wa –ana) le (e) botshadi.

Madiba o dirišitše nyenyefatšo le lehlaodi mmogo go gatelela gore lehumo la Madubaduba le ile la moyafala o ka re ke phoka ya meso ge e ekwa mahlasedi a go hlaba ga letšatši. Ka go realo go gatelelwa gore lehumo le ile la fela ta! Mohola wa thekniki ye o lebane le tše di tlogo direga ka morago malebana le lehumo la Madubaduba.

Go ka akaretšwa ka go re Madiba o dirišitše thekniki ya bontši, lehlaodi, papetšo le nyenyefatšo go hlaloša maemo a godimo a Madubaduba a bohumi bja diruiwa tša go thiba letšatši. Le ge go le bjalo thekniki ya nyenyefatšo e hlatholla gore lehumo leo la Madubaduba le tlo ya le meši ya dikwekwele.

- **Motho wa go hloka bofokodi**

Go tlo lemogwa gore go hloka bofokodi ga Madubaduba go hlalošwa ke mongwadi fela. Godimo ga moo go lemogwa gape gore molwantšhi wa padinyana ye ke motho wa go hloka bofokodi. Go hloka bofokodi ga gagwe go tšweletšwa ka phapantšho e tee ya lerato (la botswadi).

- **Lerato (la botswadi)**

Madiba o tšweletša molwantšhi (Madubaduba) e le motho wa go hloka bofokodi ka go mo hlagiša a ena le lerato la botswadi go morwa wa gagwe Tsiri. Mongwadi o tiiša lerato la botswadi la Madubaduba ka go re:

- (a) Papaxwê a mo kitimela le bô-re-a-tseba, me ba mo thuša ka sehlare, nthô ya alafya, ya fôla (letl.22).

- (b) A topa selêpê sa xaxwê, a thswêla mare diatleng, a re nke re kwê, selêpê sa re xo betha sa ba sa thselêla xodimo se sešo sa dira le lefatšana. A kakadiapana le lexong lela fale. La mo šita. Madubaduba a tšea selêpê sela a tlerebanya lexong lela, ba tlatša kiribane yela ba xomêla ntlong. Madubaduba a ba a lala a laeletše morw`axwe xo Radikamase (letl.32).
- (c) Madubaduba le Malehu ba mo êma-êmêla le ma-xaxabo ba ba ba mo humanêla motho wa kxobe. Tsiri a xoroša le wona ngwaxa woo (letl.28).

Bjale go yo lekolwa dipolelo tše tša mongwadi ka e tee ka e tee, go tsinketšwe thulaganyo ya dithekniki.

Setsopolweng sa mathomo le sa bobedi mongwadi o šomišitše thekniki e tee, e lego nepišo, mola setsopolweng sa mafelelo a šomišitše thekniki ya tebelelo.

••• Nepišo

Nepišo e hlaloša selo phaa gore taba e bonale gabotse ka mokgwa wo e swanetšego go re e tšwelele ka gona. Bjale mo ditsopolweng tša ka godimo (sa mathomo le sa bobedi) ditaba tša lerato la botswadi la Madubaduba di hlalošwa thwi ke mongwadi. Ke yena a di tsebago go feta ba bangwe gore Madubaduba o rata Tsiri kudu, ka fao mmadi o amogela ditaba tše e le tšeo di nošago a mokgako meetse.

••• Tebelelo

Ka thekniki ya tebelelo go lemogilwe gore go gatelelwa ka moo kanegelo e swanetšego go laodišwa ka gona. Ge a laodiša mongwadi

o tšweletša baanegwa, ditiro le ditiragalo tša kanegelo ka tebelelo ye e rilego. Ge a gatelela lerato la botswadi Madiba o re:

Madubaduba le Malehu ba mo êma-êmêla le ma-xa-xabo ba ba ba mo humanêla motho wa kxobe.

Mo mongwadi o laodiša ditiragalo tše a di tsebago. Ka tebebelo ya gagwe mongwadi o tseba ditaba tša gore Madubaduba o nyaletše Tsiri mosadi. Tiragalo ye e utolla semelo sa gagwe ka medu gore ke motho wa leago. Tiragalo yeo ya leago e dira gore mmadi a rate moanegwa yo ka gobane o dira ditiragalo tša go ratega le go retega.

Bohlokwa bja dithekniki tše mo polelong ya Madiba bo lebane le moko wa ditaba. Madubaduba o aga Tsiri gore e be monnatia bophelong. Mmadi o amogela ditaba tše e le tša therešo ka gore di gorošwa ke mongwadi ka noši, bjalo ka motho yo a nago le kgonthe ya tšona go feta baanegi ba bangwe ba kanegelo ye.

❖ **Diphapantšhotlaleletšo tša molwantšhwa: *Tsiri***

Tihalošo ya diphapantšhotlaleletšo e tsinketšwe ka botlalo gomme go lemogilwe gore ga e nepiše dikokwane tše di itšego tša moakanyetšo wa sengwalo, gape mohuta wo wa diphapantšho o šomišwa go tswalanya mmadi le molwantšhwa goba molwantšhi.

Bjale ge go lekodišišwa padinyana ya Tsiri go lemogwa gore (Tsiri) ke moanegwa yo a sego a loka. Ka go realo mmadi ga a itswalanye le yena, eupša mo le mola go na le dikokwane tše dingwe tše di gapeletšago mmadi gore a fele a itswalanya le yena mo bophelong bja gagwe.

Bjale go yo šalwa taba yeo ya go loka ga Tsiri, gagolo morago ga phetogo ka botlalo, ka ge e amana le phapantšhotlaleletšo ya gagwe.

Diphapantšhotlaleletšo di tla sekasekwa go ya ka mongwadi ka ge molaodiši le baanegwa ba bangwe ba homotše ka taba ye. Le ge go le bjalo go ya ka fao go boletšwego ka godimo mongwadi le yena o mo hlaloša ka mosela wa pela.

- **Mongwadi**

Diphapantšhotlaleletšo tša Tsiri di tlo hlalošwa go lebeletšwe diphapantšho tša tlhompho le boitsholo.

- **Tlhompho**

Mongwadi o tšweletša tlhompho ya Tsiri ka go re:

... xape Tsiri 'o be a sa lebale xo feta a kxwaetša banna dingwe tša dinonyana tše. Xo tamiša banna ke xo itokišetša ditaba. Ka mosô bangwe ba tla mo šireletša a na le molato, xapê le xona xe xo lewa tša kxôrô ba tla no mo xopola (letl.18).

Ge setsopolwa se se hlokomelwa gabotse go lemogwa gore se tšweleditšwe ka dithekniki tše pedi, e lego ya tlhalošišo le ya tebelelo.

- **Tlhalošišo**

Ge thekniki ye e hlathollwa gabotse go lemogwa gore e lebane le go hlalošwa ga maitshwaro a moanegwa. Mongwadi o hlaloša maitshwaro a Tsiri ka botlalo ka go re:

... xape Tsiri o be a sa lebale xo feta a kxwaetša banna dingwe tša dinonyana tše.

Taba ye (ya ka godimo) e gatelela tlhompho ya Tsiri go batswadi (banna) ba gagwe ge a sa gola. Maitshwaro a mohuta wo a dira gore mmadi a mo rate, a be a ikgweranye le yena ka gobane Tsiri o lokile. Tlhalošo ye bjalo e na le maatlakgogedi ka gobane mmadi o emetše go bona Tsiri e le motho wa mekgwa ye mebotse le ge a godile. Phišegelo yeo e dira gore mmadi a balele pele ditiragalo tšeo, go rato tseba gore ruri go tlo ba bjalo na.

••• Tebelelo

Mo go tebelelo mongwadi o gatelela gore ge ditaba/ditiragalo di hlalošwa ke bao di ba diragaletšego, di ba le maatla go feta ge di hlalošwa ke bao di sego tša ba diragalela. Bjale mo setsopolweng sa ka godimo ditaba tša go ba le tlhompho ga Tsiri di hlalošwa ke mongwadi ka boyena. Ka go re ke yena a tsebago tlhompho ya Tsiri go feta bohle. Ka gona, ge ditiragalo di hlathollwa ka tsela ye, ke tša kgonthe. Ke ka fao mmadi a di amogelago e le tša nnete, ka gobane ditaba tšeo e le tša go loka. Go ikgweranya le ditaba tšeo go dira gore mmadi a rate Tsiri, e lego modiri wa tšona.

Go tiiša go loka goba bobotse bja ditaba tše, mongwadi o re:

... xo tamiša banna ke xo itokišetša ditaba. Ka mosô bangwe ba tla mo šireletša a na le molato, xapê le xona xe xo` lewa tša kxôrô ba tla no mo xopola.

Gape go ka gatelelwa gore mongwadi o rulaganya ditiragalo tše ka tsela ya nepišo. Ke go re ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi, e sego baanegwa goba molaodiši. Thulaganyo ye bjalo ya ditiragalo e na le kgogedi ka gobane mmadi o kgolwa tšeo di laodišwago ke batho ba bagolo.

•• Go itshola

Mongwadi o tšweletša Tsiri e le motho wa go itshola bophelong. Mongwadi o šitlela kgopolo ye ka go re:

... xo ithsôla xa Tsiri bakeng sa lehumô leo a le sentšêxo, xa xwa ka xwa hlwa xo sa mo hola selô. Xo šetše fêla nkabe (letl.40).

Ge setsoplowa se se balwa ka šedi go lemogwa gore mongwadi o šomišitše thekniki ya nepišo.

••• Nepišo

Go gatelelwa gore nepišo e gatelela go hlaloša selo pha serokaphatla. Ditaba tša boitsholo (bja Tsiri) di tla ka mongwadi, ke go re ke yena a di hlathago go fetiša ba bangwe. Le ge mmadi a sa hlwe a sa ikgweranya le Tsiri fela o amogela go itshola ga gagwe ka gobane tiragalo ya go itshola e lokile. Ke go re mmadi o rata tiragalo ye bjalo. Ge motho a phošitše o swanetše go kgopela tshwarelo. Bophelo bja kgonthe bo bjalo. Ke ka fao ge bjale Tsiri a fetoga go ba motho wa go loka, mmadi o mo kwela bohloko, gomme a fetša a mo amogetše.

•• Thumo

Go ka rungwa ka boripana ka go re mongwadi o šomišitše dithekniki tša tlhalošišo le nepišo go tšweletša diphapantšhotlaleletšo tša molwantšhwa, Tsiri. Bohlokwa bja dithekniki tše ke go tšweletša mekgwa ye e rilego ye mebotse ya Tsiri; gomme seo ke sona se kgahlago mmadi, ka go realo mmadi o ikgweranya le yena ka gore o dira tša go loka. Taba yeo ya go hlaloša mahlakore a mabedi (la go loka le la go se loke) a moanegwa yo (Tsiri), go bohlokwa thulaganyong ya padinyana ye, ka gobane go bontšha ge Tsiri e le moanegwaphethegi.

Lekganyane (2002:34) o re moanegwaphethegi ke moanegwa yo a nago le mahlakore a mabedi, e lego lehlakore la go loka le la go se loke. Moanegwa yo o swanetše go kgodiša ka gore o swantšha tharollo ya bophelo bja mmakgonthe.

❖ **Diphapantšhotlaleletšo tša molwantšhi: Madubaduba**

Diphapantšhotlaleletšo di malebana le go ikgweranya ga mmadi le molwantšhi. Ge go tsinkelwa molwantšhi, Madubaduba go lemogwa diphapantšho tše di latelago: (a) go rata nnete, (b) go rata sekolo/thuto le (c) boroto.

Diphapantšho tše tša ka godimo di hlalošwa ke mongwadi, fela e sego molaodiši, moanegwa ka boyena le baanegwa ba bangwe. Ka go realo go tlo lebelewa mongwadi fela ka monwana ge go tsinkelwa diphapantšhotlaleletšo tša Madubaduba.

- **Mongwadi**
- **Madubaduba o rata nnete**

Mongwadi o tšweletša Madubaduba e le motho wa go rata nnete. O fahlela kgopolo ye ka go re:

Bošexo ba rile xe ba ya mantlong a botšiša Tsiri, a mo thšošetša le ka kxati. Tsiri ya ba xona a phulaxo ditaba tša xe a xobaditšwe ke tonki. Ka moswana Madubaduba a botša banna ditaba tše, a ba kxôpela xore ba mo phuphuthêle xo ba bo Sejamobu (letl.22).

Madiba o dirišitše thekniki ya tebelelo go hlaloša go rata nnete ga Madubaduba.

••• Tebelelo

Ge tebelelo e lebeledišwa ka botlalo, e gatelela gore ke ge ditiragalo di laodišwa ka mmono wa mongwadi, molaodiši goba baanegwa.

Ditaba tša go rata nnete ga Madubaduba di hlalošwa ke mongwadi ka nama ka gobane o di tseba kudu go phala bao. Ka go realo mmadi o lemoga gore Madubaduba o rata nnete, ke motho wa leago ka gobane o hloile diphošo. Ka go rata nnete fa ga gagwe mmadi o ikgweranya le yena.

•• O rata sekolo/thuto

Madubaduba ke moanegwa wa ponelopele ya bokamoso bjo bo phadimago. Madiba o tiiša taba ye ka go re:

Batswadi ba xaxwê ba ile ba tshwenyêxa ka xo mo rêkêla dipuku, ba mo rekela puku ye mpsha bekeng yê, xomme bekeng ye e latêlaxo xo be xo šetše xo nyakexa ye nngwe xape, yela Tsiri a šetše a e xaxotše (letl.14).

Ge setsopolwa se sa ka godimo se balwa ka šedi go lemogwa gore Madiba o dirišitše gape thekniki ya tebelelo gammogo le ya nepišo.

••• Tebelelo

Go rata thuto ga Madubaduba go hlalošwa ka tebelelo ya mongwadi gore mmadi a amogele taba yeo bjalo ka ge e tsebja ke yena go feta bao ba bangwe. Ka go realo ga go makatše ge mmadi a ikgweranya le molwantšhi, Madubaduba, bjalo ka motho wa go loka ka gobane o rata go lokišetša ngwana wa gagwe bokamoso bja mmakgonthe.

••• Nepišo

Madiba o nepiša ditaba tša go rata thuto ga Madubaduba ka molomo wa gagwe. O re:

Bošexo byo bongwe bya ngwedi wa le-tôpanta wa xo selwa, Tsiri a xopola xo thšabela xa malome`a xwe, xobane byale papaxwe o` be a mo xapeletša xo ya sekolong (letl.21).

Polelo ye ya ka godimo ke ya mongwadi e sego baanegwa, ke go re e ra gore ditaba tše di bolelwago di tsebja ke mongwadi fela. Ke ka fao mmadi a di amogelago e le tša therešo.

Dithekniiki tše pedi tše di nyakile go dira modiro o tee thulaganyong ya ditiragalo tša go lebana le go rata thuto ga Madubaduba.

•• Madubaduba ke seroto

Boroto bja Madubaduba bo tšweletšwa ke mongwadi ka go re:

Kwa naxeng ya Malotodi go kile xwa ba le monna yo mongwe, ba re ke Madubaduba. Leina le o` be a le rewa ka xe e be e le motho wa xo duba-duba, a šoma ka maatla, a sa ke a rata xo dula ka matsoxo (letl.5).

Ge polelo ye e tsinkelwa go lemogwa gore Madiba o dirišitše dithekniiki tša (a) go reela leina le (b) seka.

••• Go reela leina

Kelly (1986:27) o hlaloša thekniiki ye ka go re ke ye nngwe ya dibopego tše mongwadi a ka di šomišago go lekola pejana. Ka go realo leina la

moanegwa le ka dirišwa go utolla tiragalo ye e itšego, yeo e sa tlogo diragala sengwalong. Ke bjona bohlokwa bja thekniki ye.

Madiba o tiiša se ka go reela yo mongwe wa baanegwa leina la Madubaduba. Sa mathomo ge mmadi a kopana le leina le o lemoga ka pelapela gore Madubaduba ke seroto, o a dubaduba. Mongwadi o fo re:

Kwa naxeng ya Malotodi xo kile xwa ba le monna yo mongwe, ba re ke Madubaduba. Leina le o` be a le rewa ka xe e be e le motho wa xo duba-duba, a šoma ka maatla, a sa ke a rata xo dula ka matsoxo.

Ka go rela/diriša go dubaduba go tswetše motho wa go dubaduba, e lego Madubaduba. Ga go makatše ge boroto bo mo kgontšha go ba le diruiwa tše ntši. Go dubaduba ke go šoma kudu. Kodumela moepathutse ga go lehumo leo le tšwago kgauswi. Ka go na mmadi o ikgweranya le boroto bjoo gomme ke ka fao a ratago moanegwa yo. Ka fao mongwadi o diriša thekniki ye go tswalanya mmadi le moanegwa, Madubaduba.

••• Seka

Ge thekniki ye e hlathollwa go lemogilwe gore ke mmolelwana wo o utamilego, ga o šomišwe ka mehla gomme mohlang mongwadi a o šomiša o tanya šedi ya mmadi.

Mongwadi o hlaloša boroto bja Madubaduba go ya pele gona tsoolong ya ka godimo ka go re:

... leina le o` be a le rewa ka xe e be e le motho wa xo duba-duba, a šoma ka maatla, a sa ke a rata xo dula ka matsoxo.

Go se rate go dula ka matsogo ke seka, ka gore ke mmolelwana wo o sa tlwaelegago eupša o humilego ka molaetša. Ka go realo o tanya mmadi šedi. Mmadi o gogega šedi ka polelo ye bjalo ka gobane mongwadi o diriša polelo ya go ba le maatlakgogedi. Kgogedi e rotošwa ke ge go dirišwa polelo ye e sego ya mehleng.

Go ka rungwa ka go re Madiba o diriša seka go godiša semelo (boroto) sa Madubaduba gore mmadi a mo rate. Yona taba yeo e bohlokwa thulaganyong ya padinyana ye ka gobane e thuša mmadi go lemoga semelo sa moanegwa yo.

Go tšwela pele Madiba o dirišitše dithekniki tša tebelelo, nepišo, go reela leina le seka go hlaloša semelo sa Madubaduba bjalo ka motho wa go rata nnete, thuto le boroto. Mekgwa ya gagwe ya go loka e dira gore mmadi a ikgweranye le yena ka ge e phagamiša maemo a gagwe a mabotse bophelong.

4.1.6 Kakaretšo

Ge go rungwa kgaolo ye, go ka thwe baanegwa ba thulaganyo ba arotšwe ka dihlopha tše pedi, e lego baanegwathwadi le baanegwathuši. Baanegwa ba bagolo bao ba thulaganyo ke molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši. Baanegwathuši bona ba hlaloša semelo sa moanegwathwadi, go godiša maatlakgogedi le go hlaloša tlemollo ya lehuto. Ke ke fao go thwego ke baanegwa ba bannyane ba thulaganyo.

Go ahlaahlilwe gape le semelo sa molwantšhwa le molwantšhi. Godimo ga tšeo ka moka go tšweleditšwe gape mehuta ye mebedi ya diphapantšho, e lego diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo tšeo di šomišwago bjalo ka dikokwane tša go laola, gagolo semelo sa baanegwathwadi.

Ge go hlalošwa semelo sa baanegwathwadi, go gateletšwe dintlha tše pedi tša mathomo tša moakanyetšo, e lego motho wa maemo le motho wa go hloka bofokodi goba wa go ba le bofokodi.

Go boletšwe gore diphapantšhotshwanelo di nepiša dikokwana tše di itšego tša moakanyetšo mola diphapantšhotlaleletšo tšona di hlaloša ka go široga le gona di itswalanya le mmadi le moanegwa. Ge go hlalošwa diphapantšhotshwanelo tša molwantšhwa, Tsiri, go gateletšwe kudu tlhompho le boitsholo bja gagwe ka gore ke dikokwane tše o mmadi a ikgweranyago le yena ka tšona. Mabapi le diphapantšhotshwanelo tša molwantšhi, Madubaduba, go ahlaahlilwe pharologantšho e tee fela ya bohumi ka gore o na le diruiwa tše ntši kudu, diruiwa tše ke mehlape ya makgomo, manku, mabudi le matonki. Ka diphapantšhotlaleletšo tša molwantšhi, go boletšwe ka go rata nnete, go rata sekolo/thuto le boroto. Ka fao mmadi o ikgweranya le yena ka gore ke moangwa wa go loka, wa go hloka bofokodi.

KGAOLO YA BOHLANO

5.1 TIKOLOGO YA THULAGANYO III

Tikologo ya thulaganyo ke ye nngwe ya dikgaolo tše kopana go ya ka fao *Tsiri* e rulagantšwego ka gona.

5.1.1 Matseno

Tikologo e hlalošitšwe ge e lebane le diteng. Bjale mo kgaolong ye tikologo e yo hlalošwa ge e nepiša thulaganyo e sego diteng. Taba ye e gatelela gore go na le phapano magareng ga tikologo ya diteng le tikologo ya thulaganyo. Nyakišišo ye e ya go gatelela phapano yeo ka go hlaloša tikologo ya thulaganyo ka botlalo.

5.1.2 Tshepedišo ya ditaba

Ge a hlaloša tikologo ya thulaganyo, Sefoka (2007:131) o bolela gore tikologo ye ya thulaganyo bjalo ka ya diteng e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego (a) nako le (b) lefelo. Ka go realo mo nyakišišong ye go yo hlalošwa dikarolwana tše pedi tše tša tikologo ge e lebane le thulaganyo ka botlalo.

5.1.3 Nako

Kekana (2000:109) o hlaloša gore nako ya thulaganyo e fapana le ya diteng ka gore e fiwa mošomo. Mojalefa (1997:16) o hlaloša mošomo wo o fiwago nako ka go re nako e fetoga diswantšho. Nako e ba seswantšho bjalo ka ge bošego bo fetoga poifo goba go se loke.

Groenewald (1993:21) o gatelela phapano ya nako ya thulaganyo le ya histori (diteng) ka go tšweletša kgopolo ya kelonako. O hlaloša gore nako ya histori e feta ya thulaganyo ka gore e fela/feta ka pela; mola ya thulaganyo e diegišwa. Mojalefa (1997:16) le Maila (1997:102) ba re

nako ye ya thulaganyo e arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego (a) nako ya tshwanelo (b) nako ya atmosfere le (c) nako ye seka goba seswantšho. Mehuta ye ya dinako e tla sekasekwa ge e lebanywa le padinyana ya *Tsiri*.

5.1.3.1 Nako ya tshwanelo

Mojalefa (1997:16) o hlaloša nako ye ka go re ke nako yeo e lego ya tlhago. Ka fao ke tshwanelo gore e be gona sengwalong ka gobane e laetša baanegwa le ditiro tša bona. Mehlala ya nako ye ya tshwanelo ke bošego, mašegogare le Mokibelo. Mo padinyaneng ya *Tsiri*, Madiba o tšweletša dinako tšeo tša tshwanelo ka tsela ye e rilego. Go yo tsopolwa mehlala ye mebedi fela ka gobane tlhalošo ya ye mengwe yeo, e tlo emelwa ke yona ye:

- (a) Xôna bošexong byoo (go thaletše monyakišiši) ba bo lakanexo, xe xo iwa mantlong le bona ba ya. Ba lala ba phuthile maxôbê a mefaxo, ba a boloka ka ntlong ya bônâ ya xo robala. Xo rôbala xa bônâ ya ba xo rôbatša mmutla fela. Xo rile xola xo rile kxwatha, xo se sa bolêla motho, xo šetše xo kwaxala xo boxola xa mpya fêla, morôlê `a thšimane wa tsoxa, ba phuthaphutha dikobyana tša bônâ le mefaxwana ya maxôbê, ba wêla tsela xo bolêlêlwa fase fêla xore ba se kwewe (letl.27).
- (b) Ka `tšatši le lengwe ba rile xo thšaiša mosexare ka Mokibelo, (go thaletše monyakišiši) Tsiri a ya le moxwêra yo mongwe wa xaxwe xo yo nyaka madilanyana motseng woo (letl.37).

Ge go lekolwa setsopolwa sa mathomo, go lemogwa gore bogolo bja ditiragalo tša go tšhabela Makgoweng bo dirwa ka nako ya bošego. Ka go realo mongwadi o šomišitše nako ya tlhago, e lego bošego, bjalo ka nako ya tshwanelo go tswalanya ditiragalo tšeo le bjona. Ke go re boTsiri ba tšhabela Makgoweng bošego gore ba se bonwe ke motho. Bošego bo ba šireletša tirong yeo ya bona ka ge e le ya sephiri. Ka go realo bo šoma mošomo wo o rilego mo bophelong bja boTsiri.

Gape Madiba o šomišitše Mokibelo bjalo ka nako ya tshwanelo. Ditiragalo tšeo di dirwago nakong yeo ke tša mafelelo a beke. Tiragalo yeo ya Mokibelo e amanywa le bjala, e lego botagwa. Mongwadi o gatelela gore tiragalo ya botagwa bja Tsiri e dirwa nakong ya tshwanelo, ka Mokibelo, letšatši leo le tumilego ka ditiragalo tša mohuta woo. Ke ka fao tiragalo ya mohuta woo e sa makatšego ka gobane, gantši, ka Mokibelo masogana a go swana le boTsiri a itapološa ka ditiragalo tša mohuta woo.

Go ka akaretšwa ka go re Madiba o diriša dinako tša tshwanelo, bošego le Mokibelo, bjalo ka thekniki ya go godiša ditiragalo tša go tšwa tseleng tša Tsiri. Thekniki yeo e gatelela gore mmadi a se makatšwe ke ditiragalo tše bjalo ka ge di dirwa ka dinako tša tshwanelo, ke go re tšeo di tsebegago ka mekgwa ye mebjalo mo bophelong.

5.1.3.2 Nako ya atmosfere

Mojalefa (1995:16) o hlaloša mohuta wo wa nako ka go re ke nako yeo e tšweletšago khuduego go mmadi. Nako ye e ka lebana le letšhogo goba lethabo. Ke nako ya maikutlo.

Abrams (1981:1) o tlaleletša ka go re:

Atmosphere is the tonality pervading a literary work which fosters in the reader expectations

*as to the course of events, whether happy or
(more commonly) terrifying or disastrous.*

Fa le gona go tšweletšwa maikutlo ka tsela ya lethabo, manyami goba poifo le ge e ka ba kotsi.

Serudu (1989:24) o nontšha kgopolo ye ka go re:

Nako ya maikutlo, ke maikutlo ao a tanyago dikwi tša mmadi ge a bala modiro wa bokgabo. E ka ba moya wa lethabo, manyami, bonaba goba segwera.

Cohen (1973:175) o ruma ka go re:

The mood of literary work created by the description of settings, by the actions and words of characters, by the tone of an author or the voice through which he speaks.

Mo go Serudu le Cohen go gatelelwa khuduego moyeng yeo e hlolwago ke dipolelo goba ditiro tša moanegwa.

Go tlo tsopolwa mehlala ye meraro ya nako ya atmosfere go tšwa go padinyana ya Madiba, go emela ye mengwe:

- (a) La ka moswane le rile xo hlaba, Radikamase a leletšwa moxala xore a tle thsekong. Molato wa bônwa xo Tsiri, a ahlolélwa dikxati tše hlano. A ekwa kxati ya lehlakanoke, ya xo nokwa ka letswai. Xe a xomêla xo lekwowa la xaxwê, a tšama a xapyo ke lephodisa, o` be a šanka, dinyaraxô tše di ropoloxile dithupa (letl.31).

- (b) Tsiri xe a fihla xae mathapama, melomo e be e ruruxile, mahlô a thibane le hloxo e mo opa o šoro, a šitwa le xo bolela xa-botse se se mo diraxaletšexo (letl.10).
- (c) Mohlang a xôrôxang xae le Tsiri motse ka moka wa tlala lapa la xa Madubaduba, xo tliilwe xo bôna Tsiri. Batswadi ba xaxwê ba leboxa xe ba kxôna xo bônana nae ka mahlo a sa phela (letl 38).
- (Go thaletše monyakišiši dikarolwaneng tša ka godimo).

Nako ya '*la ka moswane*' e tswalanywa le kotlo ya Tsiri. Ka go realo nako yeo e lebane le maikutlo a manyami a Tsiri ao a dirago gore mmadi a rate ge a dirwa ditaba tša mohuta woo ka gobane o ikarogantše le go loka. Mmadi o duma go e ba kotlo ye bjalo gore Tsiri a tle a fetoge e be motho wa go loka.

Tsopolong ya bobedi mongwadi o diriša nako ya '*mathapama*' go emela kotlo ya Tsiri. Thekniki ye e dirišwa go gatelela go kgala Tsiri go tlogela bobbe. Ka kotlo ye bjalo '*melomo ya go ruruga*', '*mahlo a thibane*' le '*hlogo ya go opa*' mongwadi o re go Tsiri, legotlo le loba ka setopo. Mongwadi o gatelela gore mediro ye mebe ga e hole selo, e tliša mathata fela. Nako ye bjalo e lebane le go kgalemela mediro ya go se loke ya Tsiri. Mongwadi o diriša thekniki ye gore ge Tsiri a ka se fetoge mekgweng ye mebe o tlo otlwa go feta fa.

Nako ye e šomišwago setsopolweng sa mafelelo e fapana le dinako tše pedi tše di dirišitšwego ditsopolong tša mathomo ka gobane yona e gatelela phetogo ya Tsiri. '*Mohlang (a xôrôxang xae le Tsiri) ...*' Tsiri ga e sa le yo motala, ke motho yo mofsa. Ka go realo Madiba o diriša nako ye go tšweletša karolo ya mafelelo ya sengwalo sa maitshwaro, se se theilwego ka dikokwane tše tharo, e lego moanegwathwadi ke wa maemo a godimo, wa mafokodi, yoo mafokodi ao a mo otlago gomme a itshola mafelelong a fetoga motho wa go loka.

Madiba o rulagantše ditiragalo tšeo tša sengwalo sa boitshwaro ka katlego ka go diriša thekniki ye ya nako ya maikutlo, ke go re go hloka mekgwa ye mebotse go hlola mathata ao a hlohleletšago mediro ye mebotse mafelelong.

5.1.3.3 Nako ya seka/seswantšho

Ge a hlaloša kgopolo ye, Lekganyane (1997:85) o re ke nako yeo mongwadi a e šomišitšego go emela selo se se itšego, bjalo ka mongwadi wa paditseka ge a šomišitše sethokgwa goba bošego bjalo ka dika tša kotsi. Mojalefa (1997:16) o oketša kgopolo ye ka go re ke nako yeo e swantšhago mahlakore a mabedi, e lego botse le bobbe. O iša pele ka go re, gantši, bošego bo emela bobbe mola mosegare o emela botse.

- (a) Xo be xo šetše xo robetšwe xe ba fihla fao xae. Tsiri o` be a kxalexile nama. Xo tsêna ka xae ke xo tšea lerumô xo leba šakeng. A se sa botšiša, a hlaba kxomo ye a hlakanaxo ka yôna. Ya itahla fase ye phaswana ya tswetši (letl.39).
- (b) Lafsifsi xe le thôma xo swara, sa kxakala se se sa bônaxala xa-botse, Tsiri a se sa kxôna xo kxôtlêlâ, le tlala e be e mo xoletše, a tšwa ka moo sehlašaneng, a khukhuna a lebile motse ka mafuri a khuta ka mathuding (letl.17).
- (c) Sehlôphana sa bô-Tsiri sa fiwa mangwalô a leeto, sa re xo laelana le batswadi, sa napa sa leba bokhutša-setimela xo yo namela nthse. Letšatši le rile xe le hlaba ba iphoša Tshwan`a Mmamelodi, xa boPoulo `a Mabaso (letl.33).

(Go thaletše monyakišiši dikarolwaneng tša ka godimo).

Ditsopolo tše pedi tša mathomo di lebane le lehlakore la go se loke. Dinako tše pedi tše bjale di fetoga dika/diswantšho. Ke go re 'xo šetše xo robetšwe' (bošego) le 'lefsifsi xe le thoma' (bošego). Dinako tše pedi tša bošego di swantšha bobane ka gobane (a) Tsiri o dirile modiro wo mobe (wa leswiswi) wa go bolaya/hlaba tswetši ka lebaka la tlala le botagwa le gore (b) go khukhuna (go tšhaba) ga Tsiri ke tiro ye mpe. Nako ye e tšweletša Tsiri wa kgale (wa go se loke).

Mohlala wa nako ya mafelelo o emela go loka, ke go re Tsiri o dira tša go loka. Ka go realo nako ya mohuta wo e lebane le maikutlo a lethabo. Nako yeo e amana le ditiragalo tša go fetoga ga Tsiri, morago ga go seno otlwa ke mathata a go itlholela ona. Ka fao Madiba o diriša thekniki ye go gatelela phetogo ya Tsiri, ke go re bjale o boetše ke motho wa go loka. Mediro ya gagwe bjalo e a amogelela.

Madiba o diriša dithekniki tša nako go tšweletša tekatekano ya ditiragalo tša Tsiri, tše di lebanego le kanegelo ya boitshwaro: moanegwa yo mogolo, molwantšhwa, Tsiri ke motho wa maemo, wa bofokodi o ba le mathata, ka lebaka la bofokodi; gomme ka lebaka la mathata ao o a fetoga, gomme a ba motho yo a amogelwago. Ka tsela yeo mongwadi o diriša mehuta ye meraro yeo ya dinako go beakanya thulaganyo yeo ya ditiragalo tša boitshwaro ka katlego.

5.1.3.4 Kakaretšo

Mongwadi o šomiša thekniki ya nako ka dikarolo tše tharo, e lego (a) nako ya tshwanelo, (b) nako ya atmosfere le (c) nako ya seka/seswantšho. Nako ya tshwanelo e gatelela mekgwa ya go se loke ya Tsiri, mola nako ya atmosfere yona e gatelela go otlwa ga gagwe ka lebaka la go hloka tsebe. Ka lehlakoreng le lengwe nako ya seka yona e gatelela go amogelwa ga Tsiri ka diatla tše borutho ge a boa bokgolwa. Nako ya seka/seswantšho ke kemedi. Ka go realo e emela selo se se itšego, e ka ba go loka goba go se loke. Nako ye e emela ditiro tša go se loke ga Tsiri, eupša ka lehlakoreng le lengwe e

emela go loka ka ge boTsiri ba fiwa mangwalo semmušo go yo nyaka mošomo.

5.1.4 Lefelo

Lefelo la thulaganyo le fapana le la diteng ka gore la thulaganyo le fiwa mošomo. Mojalefa (1995:9) o šitlela phapano yeo ka go re mafelo a diteng a laetša histori mola a thulaganyo a fetoga diswantšho goba dika. O tšwela pele ka go bolela gore mafelo a thulaganyo a lebantšhwa le moko wa ditaba gore a fetoge diswantšho go swana le ge sethokgwa se ka emela bobbe gomme motse wona wa emela botse. Maila (1997:112) o re lefelo le le arotšwe ka dikarolo tše tharo, e lego (a) lefelo la tshwanelo, (b) lefelo la atmosfere le (c) lefelo la seka/seswantšho.

Mafelo ao a tlo tsinkelwa ge a lebane le padinyana ye ya Madiba, *Tsiri*.

5.1.4.1 Lefelo la tshwanelo

Kekana (2000:13) o hlaloša kgopolo ye ka go re ke lefelo leo ditiragalo tša sengwalo di diregago le go diragalela go lona. Yelland (1983:14) o tlaleletša kgopolo ye ka go re lefelo (la tshwanelo) ke lefelo la nnete leo ditiragalo tša kanegelo di diregago go lona. Lekganyane (1997:85) o oketša ka go hlatholla ka go re mafelo a tshwanelo ke a tlhago gomme a lebane le tiragalo yeo e hlalošwago pading goba kanegelong le ge e le tiragatšong.

Bjale go tlo tsopolwa mehlala ye meraro ya mafelo a tshwanelo fela go emela ye mengwe ka gobane tlhalošo ye bjalo e tlo akaretša le ya ao a mangwe.

- (a) Sekolo se rile xo tsêna, morutiši a lemoxa xe a bitša maina xore Tsiri xa a xôna. Xe a botšiša xo ba tšwaxo xa xabô a kwa xorê Tsiri e sa le a

theoxela ka nokeng, a napa a tsene ka monga wa selôkô (let.16).

- (b) Xê xo lewa dinama kxorong, a tingwe dingathana, a fiwe fêla nthatanyana ya lesothwane, xola bašemane ba ba ngwe ba ipshina ka dinama ba bile ba amoxela le matamišwa a ba fiwaxo ke banna. Tsiri yêna a seke` a fiwa ke motho selo (letl.13).
- (c) Xê a botšiša xo ba tšwaxo xaxabô a kwa xore Tsiri e sa le a thêoxêla ka nokeng, a napa a tsena ka monga wa selôkô. Ke xe a kxêtha bašemane ba baxolo fale xore ba ye xo tsoma Tsiri xôna kowa nokeng. (let.16).

(Go thaletše monyakišiši dikarolwaneng tša ka godimo).

Mafelo ao a tshwanelo, sekolo, kxorong le nokeng a nepiša mafelo a nnete ao Tsiri a dirilego ditiro tša go tšwa tseleng go ona. Ka go realo a emela go se loke ka lebaka la ditiro tšeo tša Tsiri tša go se tsebagale. Ka fao mafelo ao a bohlokwa thulaganyong ya ditiragalo tša padinyana ye ka gobane a lebane le moko wa ditaba, e lego go re bobbe bo hlolela motho mathata. Ka mokgwa woo Madiba o diriša mohuta wo wa thekniki ya mafelo a tshwanelo go utolla mekgwa (semelo) ya go se loke ya Tsiri.

Ka nokeng go hlalošwa bjalo ka lefelo la tshwanelo ka gobane ke mo tiragalo ya go utama ga Tsiri gore a se bonwe ke batswadi le barutiši e diregago gona.

Go ka akaretšwa ka go re Madiba o dirišitše mafelo a tlhago bjalo ka thekniki ya go tšweletša bohlokwa bja ona gore molaetša wa gagwe o be pepeneneng. Ka fao ge, bohlokwa bja mafelo a ke go goroša ditiragalo gore mmadi a lemoge moko wa ditaba.

5.1.4.2 Lefelo la atmosfere

Cohen (1973:173) o re lefelo la atmafere ke mokgwa goba tsela yeo mongwadi a e tšweletšago ka nepo ya go godiša maikutlo goba khuduego. Kekana (2000:114) o tlaeletša ka go re lefelo la khuduego le lebane le moya. Mojalefa (1993:17) yena o fo akaretša ka go bolela gore lefelo la mohuta wo le bopa letšhogo/poifo goba lethabo le ge e le manyami goba lešoko. Ka mantšu a mangwe mohuta wo wa lefelo o lebane le khuduego ye e tšweletšwago go mmadi. Ke ka fao Fowler (1973:14) a nogo re:

It is often created by the viewing of ordinary events from unusual angle, giving them an air of mystery.

Seo se hlathollwago ke gore khuduego e ka tšweletšwa ka mokgwa wa sephiri gore e lebane le makalo le maatlakgogedi.

Bjale go tlo tsopolwa mehlala ye mebedi fela go kgonthišiša lefelo la atmosfere go tšwa mo go padinyana ya *Tsiri*.

- (a) Xê ba re 'koti' ka nokeng ya Moketsi ba xahlana le Lekxowa le nametšê pitsi ya mekxôrô, ye khunong mmeleng. La kutuma la boledišana le bônâ le kxatlakxatla ka Sesotho ka xobane Seburu bašemane bao le sa xo kxopêla borôthô ba be ba sa se tsebe. Moesa wa mašoto ke Tsiri, a napa a thwalwa ke Lekxowa lela, ya ba xe a kxaoxane le bale ba bangwe (letl.28).
- (b) Mmaxwê a thaba kudu xe a mmôna, a mo rotološa ka boxôbê bya xo šebya ka mafsi a dikêkê. A bôna botse xore byale ke xôna a

xometšexo xae xa mahlaku, bathong (letl.32-33).

(Go thaletše monyakišiši dikarolwaneng tša ka godimo).

Ditsopolwa tše pedi tše di theilwe godimo ga maikutlo (a) kwelobohloko le (b) mahlatsa a Tsiri. Ke go re ke ka nokeng ya Moketsi fao Tsiri a thwetšwego gona (mašoto a Tsiri) mola kua 'xae xa mahlaku' e le fao Tsiri a fepšago gona (o kwelwa bohloko ke mmagwe). Ka tsela yeo thekniki ye e godiša lehlakore la go loka la Tsiri, e lego karolo ya go amana le go fetoga ga gagwe.

Go ka akaretšwa ka go re Madiba o dirišitše mafelo a mabjalo ka nokeng le gae (lapeng la Madubaduba) bjalo ka thekniki ya go godiša thekniki ya atmosfere ya lethabo. Tsiri o thaba ge a hwetša mošomo mola batswadi ba gagwe ba thabišwa ke go boa ga gagwe bokgolwa.

5.1.4.3 Lefelo la seka/seswantšho

Thobakgale (1996:80) le Maila (1997:105) ba hlaloša mafelo a mohuta wo ka go re ke diswantšho tša ditiragalo tše di diregago sengwalong. Ge ditiragalo tše di diregago lefelong leo e le tše botse, gona lefelo leo le emela go loka eupša ge ditiragalo e le tše mpe gona lefelo leo le emela go se loke. Mojalefa (1995:17) o tiišetša seo ka go re lefelo leo baanegwa ba kanegelo ba phelago ka lethabo go lona, le fetoga seswantšho sa lethabo goba boipshino. Lekganyane (1997:85) o ruma kgopolo ye ka go hlaloša gore mongwadi wa paditseka o šomiša sethokgwa bjalo ka seka sa kotsi go tšweletša lefelo la seswantšho sa mohuta woo.

Go tla lekolwa mohuta wa lefelo la seka ka go tsofola mehlala ye meraro go emela ye mengwe mo padinyaneng ye:

- (a) Xê re tsena ka moraleng wa xa Malehu re tla humana sebešo se oletšwe melôra, mahô le

mafêhlô a fexilwe xa-botse bodulong bya ôna, dipitša di beetšwe thokô di hlophilwe xotee, xomme xo fyetšwe xo se ne ditholê (letl.5).

- (b) Makhina a êta a mo tšhwethšwethiša ka moraxo xa leotwana, a mo swere ka thapô yeo a mo tlemilexo letsôxô ka yôna, xore a se kxônê xo thšaba. Ba fihla Polokwane ka nakô ya bone mathapama, Tsiri a lala a robetše le bao ba letetšexo thseko (letl.31).
- (c) Letšatši xe le thapama Tsiri a rongwa xo phapha dikxong sethokxwaneng se lexo theng xa noka. O` be a thwethiša kiribane xore a yê xo e tlatša dikxong, a fihla a e emiša kxaufsi xa lexong le letona la mohwiliri, la xo oma. A tôpa selêpê sa xaxwe, a re nke re kwê. Selêpê sa re xo bêtha sa ba sa thselela xodimo se se šo sa dira le xe e ka ba lefatšana (letl.32).

(Go thaletše monyakišiši dikarolwaneng tša ka godimo).

Le lengwe le lengwe la mafelo ao le emela seka se se rilego: (a) morala o emela botse/bothakga, e lego bophelo bja mmakgonthe bja batswadi ba Tsiri. Ka lehlakoreng le lengwe (b) Polokwane ke seka sa bobo/bošula, ka gobane ke moo Tsiri a letetšego tsheko ya gagwe, gomme ka go le lengwe (c) sethokgwa sona se emela seswantšho sa mošomo (go šoma kudu ga Tsiri). Ka fao mmadi a letetšego gore ka kgang Tsiri o tlo gopola ga gabo, ka gore sethokgwa se tlo mo gapeletša go boela mo go lokilego (gae) a tloga mo go sego gwa loka (sethokgweng) moo a hweditšego mošomo wo mothata gona (Makgoweng).

Ka tsela yeo ge, go ka rungwa ka go re Madiba o šomiša thekniki ya lefelo (la tshwanelo, la maikutlo le la seka) go bonagatša molaetša wa

gagwe. Thekniki ye nngwe le ye nngwe e dirišwa go tšweletša mekgwa (semelo) ye mebe goba ya go loka ya Tsiri.

5.1.5 Kakaretšomoka

Tikologo ya thulaganyo e arogantšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le lefelo. Nako ya thulaganyo e fiwa mošomo wo o rilego, e ka ba wa seka: bošego bo emela bobbe mola mosegare o emela botse. Godimo ga moo nako ya thulaganyo e arotšwe ka dikarolo tše tharo: (a) nako ya tshwanelo, (b) nako ya atmosfere le (c) nako ya seka/seswantšho. Bohlokwa bja dinako tše ke go nepiša ditiragalo fao di diregago.

Lefelo la thulaganyo le lona le fiwa mošomo wa go ba seka goba seswantšho bjalo ka ge sethokgwa, mohlala, se emela bobbe gomme motse wona o emela botse. Go swana le nako, lefelo la thulaganyo le lona le arotšwe ka dikarolo tše tharo: (a) lefelo la tshwanelo, (b) lefelo la atmosfere le (c) lefelo la seka/seswantšho. Mohola wa mafelo a ke go nepiša mafelo a ditiragalo tša Tsiri.

KGAOLO YA BOSELELA

6.1 THULAGANYO IV

6.1.1 Matseno

Kgaolo ye e yo sekaseka ditiragalo ge di lebane le kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Ge go ahlaahlwa tlhalošo ya kalotaba ya Tsiri go tlo šomišwa lenaneo le:

- Ditiragalo tša kalotaba ya *Tsiri*
- Kakaretšo ya diteng tša *Tsiri*
- Dithekniki tša kalotaba ya *Tsiri*

6.1.2 Ditiragalo tša kalotaba ya *Tsiri*

Beckson le Ganz (1960:4-5) ba hlaloša ditiragalo tša kalotaba ka go re:

Though critics imply the term action to refer to the succession to events in a play or novel, a distinction may be made between the physical action, consisting of character's internal conflicts or the clash of wills between the characters.

Borateori ba ba hlatholla gore ditiragalo tša kalotaba di na le tatelano ye e rilego. Tatelano yeo ya ditaba e tšweletšwa ka tsela ya thulano ya baanegwa. Thulano e lebane le go loka le go se loke magareng ga baanegwa. Mojalefa (1995:37) o tlaleletša ka go re:

Ditiragalo tšeo di swantšha mahlakore a mabedi bophelong, e lego botse le bobé.

Ka mantšu a mangwe ditiragalo di ka lebana le lehlakore la go loka (botse) le lehlakore la go se loke (bobe). Groenewald (1999:20) o ruma kgopolo ye ka go re ditiragalo tša kalotaba di thulantšha molwantšhwa le molwantšhi gore thulano yeo e be sehloa. Ka go realo tiragalo ye kgolo ya kalotaba ke ya thulano gare ga ditiro tša go loka (tša molwantšhwa) le ditiro tša go se loke (tša molwantšhi) ka ge maatlakgogedi a thoma fao.

Bjale go latela tlhalošo ya ditiragalo tša kalotaba ya *Tsiri*.

6.1.3 Kakaretšo ya diteng tša *Tsiri*

Madiba o tšweletša kalotaba ya padinyana ya *Tsiri* go thoma letlakaleng la bohlano, temaneng ya mathomo go fihla letlakaleng la boselela. Mongwadi o belega mogopolo wa mmadi o tsena le wona ka lapeng la Madubaduba. Madubaduba o dula nageng ya Molotodi. Madubaduba ke seroto. Boroto bja gagwe bo tiišwa ke ge Madiba a re:

Leina lé ó be a le rewa ka xe e be e le motho
wa xo duba-duba a šoma ka maatla, a sa ke a
rata xo dula ka matsôxô (letl.5).

Madubaduba o na le mosadi, leina la gawe ke Malehu. Mosadi wa Madubaduba le yena ke seroto. Ga se seroto fela, eupša o a ithata. Lapa la xaxwe le dula le hlwekile:

Lapa leo le be le kxahliša, mekxopô ya lôna e
le ya sekwala, mafaô ôna xa re sa bolela, a be
a baletšwe xabotse, le dipfoto tša ôna e le tše
boxêxaxo (letl.5).

Se se sa tiiša gore Malehu ke sethakga ebile o aga motse wa Madubaduba gabotse.

Ditaba tše tša Madubaduba le Malehu di rungwa ka thulano ya mathomo ye e tšwelelago ka mo padinyaneng ye: Madubaduba le Malehu ba hlokile thari nako ye telele:

Batho bao ba batho ba be ba phetše mengwaxa ye mentši ba se na ngwana. Ka moraxo xa lebaka le letelele ba fiwa ngwana wa mošemanyana (letl.5-6).

Ka setšo monna ge a na le lapa goba a nyala mosadi, o swanetše go katološa kgoro gore maina a tsoge le yena a gole. Mohlare o gola ka makale. Go hloka thari ga Madubaduba le Malehu nako ye telele ke yona thulano yeo e lego mollwane magareng ga kalotaba le tšwetšopele. Ka fao go hloka thari fao ga Madubaduba go hlola thulano yeo mo nyakišišong ye e tlogo bitšwa phekgogo. Ge Serudu (1989:61) a hlaloša kgopolo ye o re:

Ke tiragalo yeo e bešeletšago goba e thenkgollago thulano goba phapano ye e šetšego e nyaretše gannyane gore kgabo ya thulano e laumele godimo.

O gatelela gore phekgogo e godiša ditiragalo tša mathomo tša sengwalo go tloga mo mathomong. Ka go realo e hlola phišegelo ya mathomo sengwalong.

Trapido (1985:119) o tlaleletša ka go re ke:

... the instant at which some overt act upsets the equilibrium that opened the play and moves the plot forward.

Trapido o hlatholla gore phekgogo e godiša ditiragalo tša kalotaba. Ka mantšu a mangwe thulano e golela pele. Ka go realo e bohlokwa kudu mo thulaganyong ya ditiragalo tše tša *Tsiri*.

Bjale go yo hlokomelwa dithekniki tše Madiba a di dirišitšego ge a rulaganya ditaba/ditiragalo tša kalotaba ya *Tsiri*.

Ge go balwa ditiragalo tša thulano yeo ya mathomo go lemogwa dithekniki tše pedi, e lego (a) motifi le (b) kelonako.

- **Motifi**

Le ge kgopolo ye e šetše e hlalošitšwe kua morago, go bohlokwa gore e katološwe fa ka botlalo ka gobane e amana le thulaganyo ya ditiragalo go feta tlhalošo ya semelo sa moanegwa. Serudu (1989:35) o hlaloša motifi ka go re ke lefoko goba polelo yeo e boeleditšwego sengwalong. Cohen (1973:191) o tiiša seo ka go re motifi o lebane le semelo ka tsela ya go tšweletša maitshwaro le tebelelego ya moanegwa.

Abrams (1981:121) yena o re motifi ke:

... a conspicuous element, such a type of incident, device, reference or formula, which occurs frequently in works of literature.

Abrams o gatelela gore motifi ke poeletšo ya lefoko, polelo goba ditiragalo go tšweletša selo se se rilego se bohlokwa.

Ge go balwa 'batho bao ba batho' (tsopolong ya ka godimo) go ya ka tlhalošo ya Serudu le Abrams, go tšwelela ditlhalošo tše pedi, e lego (a) tlhalošo ya legato la mathomo ('*metarphor order one*') le (b) tlhalošo ya go teba ya legato la bobedi ('*metarphor order two*').

Bjale go yo hlalošwa magato ao a tlhathollo ka kelohloko. Kgato ya mathomo ya tlhathollo ke ya ge Madiba a boeletša lentšu le 'batho'. Tlhathollo ya poeletšo ya mohuta wo ke ya molaleng ka gobane go boeletša ka tsela ye ga go nyake kgopolo ye e tebilego, ka gobane mmadi o e lemogile gabonolo. Ke go re ga a nyake mabjoko a lephefo a mmadi. Fela ge go ka tsinkelwa ka šedi ye kgolo, poeletšo yeo e tšweletša bohlokwa bjo bo rilego, e lego go gatelela kwelobohloko. Ke go re ka thekniki ye Madiba o gapeletša mmadi gore a ikgweranye le lapa la Madubaduba ka lebaka la go hloka thari ga lona nako ye telele. Ka go ikgweranya fao mongwadi o re lapa leo ke lapa leo le lokilego ka gobane o re go mmadi a le šokele ka lebaka la go hloka thari. Taba ye e hlola gore go hlalošwe kgato ya bobedi ya tlhathollo ye e tebilego, e lego ye e lebanego le semelo sa Madubaduba go ya ka fao se hlalošwago ke Cohen ka godimo ka gona.

Ka gare ga sekafoko se 'batho bao ba batho', Madiba o gapeletša mmadi go šokela lapa la Madubaduba, ka lebaka la go tšweletša semelo sa gagwe (Madubaduba) sa go loka. Ka lebaka la go loka ga gagwe mmadi o kwa bohloko ge a tšea lebaka le letelele a hloka thari. Ka setšo mosadi ge a hloka thari ke bogoboga ka gobane Baswana ba mo reela leina la moopa. Ke ka fao mmadi a ikgweranyago le yena ka tsela ya go mo kwela bohloko ka lona lebaka leo.

- **Kelonako**

Groenewald (1992:9) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

Kelonako e bonala ge nako ya histori le nako ya thulaganyo di bapetšwa. Phapano yeo ke thekniki ya mongwadi go gatelela ditaba tše bohlokwa. Ke go re, ke ge a diegiša goba go akgofiša lebelo la kelonako.

Madiba o no re:

Ka moraxo xa lebaka le letelele ba fiwa
ngwana wa mošemanyana.

Nako ya histori e lebane le ditiragalo tše Madiba a di tlogetšego ge a bolela gore ka morago ga lebaka le letelele ba hlokile thari. Bjale go tlo lebelelwa ditaba tše o tša histori tše Madiba a di tlogelelago mmadi gore a ikanegele tšona go tlaleletša kanegelo ya gagwe. Malehu a ka no be a ile a ya dingakeng gantši, ka maano a go remelwa. Godimo ga moo go ka no be go bile le tiragalo ya go phasa badimo. Segolothata ke gore Madiba o tlogetše ditiragalo tše kgolo tše pedi, e lego tiragalo ya kalafo le ya diphaso tše o dumelago gore mmadi o tseba ka ga tšona. Ke ka labaka leo mmadi a sa makalego ge mongwadi a ngwala fela gore 'ka moraxo xa lebaka le letelele' go bile tiragalo yeo. Ye ke yona nako ya histori ye Madiba a e dirišago go rulaganya ditaba tša thulano ya mathomo ya lapa la Madubaduba, ye e lebanego le go hloka thari ga lona.

Bjale go yo hlokomelwa nako ya thulaganyo bjalo ka karolo ya thekniki ya kelonako.

Ge a rulaganya ditaba tše di lebanego le nako ya thulaganyo, Madiba o akaretša ditaba ka lefokwana le tee le lekopana leo le hlalošago ditiragalo tše ntši tše di ka bago di tšere nako ye telele ge di balwa. Ka go realo o hlohleletša mmadi go fetša kanegelo ka pela ge a e bala. Ke ka mokgwa wo Groenewald (1992:9) a rego nako ya thulaganyo e lebane le go akgofiša lebelo la thulaganyo ya ditiragalo tše di swanetšego go balwa ke mmadi.

Go ka rungwa ka go gatelela ka mantšu a Groenewald (1992:9) ge a re 'kelonako e tšwelela ge nako ya histori e bapetšwa le nako ya thulaganyo'. Papetšo ye bjalo e dira gore go lemogwe phapano yeo e itirago thekniki yeo mongwadi a e šomišago go gatelela ditiragalo tše

bohlokwa sengwalong. Ka go rulaganya ditaba ka mokgwa wo, go ka bolelwa ka go diegiša goba go akgoiša lebelo la kelonako mo go *Tsiri*. Taba yeo e lebane le go akgoišwa ga nako. Thekniki ye, Madiba o e dirišitše ka katlego ye kgolo ge a rulaganya ditaba tše di lebanego le thulano ya mathomo mo go kalotaba, e lego tša go hloka thari ga Madubaduba.

Go tlo lemogwa gore Madiba o diriša dithekniki tše pedi tše tša motifi le kelonako go godiša thulano ya mathomo ye e lego molwane magareng ga kalotaba le tšwetšopele. Thulano ye e magareng ga molwantšhi (Madubaduba) le mothuši (Malehu). Thulano magareng ga molwantšhwa/molwantšhi le mothuši ga e na le maatla, fela bohlokwa bja yona bo lebane le go akgoiša nako.

Ke ka fao ge go balwa tša thulano ya Madubaduba le Malehu go lemogwago gore le ge thulano ye e se na le maatla, fela e bohlokwa ka gobane e lebane le (a) phišegelo ya mmadi (maatlakgogedi), mmadi o rata go tseba gore na mafelelong lapa la Madubaduba le tla fiwa ngwana le (b) molaetša wa padinyana ye, wo o lebanego le boitshwaro bjo bo nepišago le ngwana wa bona, Tsiri yo a sa tlogo belegwa.

6.1.4 Tšwetšopele

6.1.4.1 Matseno

Abrams (1981:16) o hlaloša gore tšwetšopele ke:

The rising action (a section that Aristotle had called complication) begins after the opening scene and exposition.

Abrams o gatelela gore tšwetšopele ke ge ditiragalo tša sengwalo di golela pele goba di oketšega. E lebane le go raragana ga mathata. O tlaleletšwa ke Mampuru (1986:176) ge a re:

This phase encompasses that part of the story from the first event of the plot to the climax. Here the author indicates the development of the basic situation, suggests any important conflicts and develop his character.

Go hlathollwa go tšwela pele ga ditiragalo tšeo di lebanego le thulano yeo e tla dirago gore ditaba di lebe sehloeng.

Brooks (1975:8) o sepela tsela e tee le Mampuru ge a re:

...complication implies resistance to the movement towards solution of the problem from which the plot stem.

Rateori yo o šupa gore ditaba tša thulaganyo di thatafala gannyane go iša sehloeng. Kgopolo ye e tlatšwa ke Meij le Snyman (1986:36) ge ba re:

Die intrigue dwing die verloop van die verhaal na 'n punt toe. Hierdie klimaks of slot kan die oplossing wees of die oplossing kan daarna volg.

Ba tšweletša ponagalo ya go re tšwetšopele e lemogwa ka dikgogakgogano tšeo di išago sehloeng goba seremong. Mojalefa (1996:17) o akaretša dikgopolo tše ka go re tšwetšopele e thoma ka thulano ya mathomo ya go rotoga mo ditiragalong tša kalotaba. Ke go re 'tšwetšopele e thoma mola kalotaba ya go felela gona gomme ya felela ka thulano ya pele ga ya mafelelo'.

Tšwetšopele e ka rungwa ka go re e rotoša maatlakgogedi gore moko wa ditaba o be pepeneng. Ka go realo tšwetšopele e theilwe godimo ga dithulano.

6.1.4.2 Kakaretšo ya diteng tša tšwetšopele

Mo go tšwetšopele go gatelelwa thulano. Ge go balwa padinyana ye ya *Tsiri* go lemogwa gore Madiba o e rulagantše ka dithulano tše masomepedi. Mo go dithulano tše masomepedi, e tee fela ka monwana ke thulanogare mola tše lesomesenyane e le dithulano tša ka ntle (thulanontle). Bjale go yo tšweletšwa dithulano tše o ka tatelano go ya ka fao Madiba a beakantšego padinyana ye ya *Tsiri* ka gona. Tšona di thoma letlakaleng la boselela go fihla letlakaleng la bomasometharoseswai:

- Tsiri o thulana le Malehu
- Tsiri o thulana le batswadi
- Tsiri (le bakgotse ba gagwe) o tšhaba mmutla
- Tsiri o ragwa ke Bolese
- Malehu o roga bašemane
- Tsiri o kwerwa ke badiši
- Tsiri o lwa le basetsana
- Bašemane ba kwera Tsiri
- Tsiri o thulana le bakgalabje
- Tsiri ga a rate sekolo
- Tsiri o thulana le Seelana
- Malehu o hlapola Sejamabu
- Tsiri o thulana le Sejamabu
- Sekamela o otlala Tsiri
- Radikamase o otlala Tsiri
- Tsiri o thulana le Makhina
- Tsiri o thulana le Makxakwe
- Tsiri o thulana le megopolo
- Tsiri (le bagwera ba gagwe) o swarwa ke lephodisa la Lekgowa
- Tsiri o thulana le boroto

Bjale go latela tlhalošo ya dithulano tšeo go ya ka tatelano ya tšona.

❖ Tsiri o thulana le Malehu

Thulano ya Tsiri le mmagwe e tšwelela letlakaleng la boselela, temaneng ya bone. Tsiri o na le makokwana ka gobane o gana go rongwa:

Ge motho a mo roma a nape a xane nnako.
Xwâ šitwa le xe a rongwa ke mm`axwê xo yo
kxa meetse a nape a khwenešitše (letl.6).

Ge go tsinkelwa polelo ye ya ka godimo go tlo lemogwa gore Madiba o dirišitše thekniki ya molaodiši go rulaganya thulano ya Tsiri le mmagwe, Malehu.

• Molaodiši

Ge kgopolo ye e hlalošwa go gateletšwe gore molaodiši ke mongwadi yo mongwe yo a thušago mongwadi go ngwala sengwalo. Yena ga a na le leina, eupša o lemogwa ge go balwa. Ka mehla dipolelo tša molaodiši di amana le maikutlo a mmadi gore le yena a thuše go kgatha tema tharollong ya mathata. Bjale go tlo lemogwa polelo ya molaodiši ka tirišo ya 'motho' go tšwa setsopolweng sa ka godimo. 'Motho' e akaretša motho yo mongwe le yo mongwe gammogo le mmadi. Ka go šomiša 'motho' yoo gape e lego mmadi, molaodiši o gapeletša mmadi gore a amogele seo se bolelwago, e lego go gana go rongwa ga Tsiri. Ka go beakanya ditaba ka tsela ye ya molaodiši, mongwadi o gapeletša kgodišo ya thulano magareng ga baanegwa ba. Ka go realo thulaganyo ye bjalo e hlola kgogedi. Gape go lemogwa gore thulano ye e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Malehu), ka go realo ga e na le maatla ka gobane e magareng ga moanegwagolo le moanegwanyane. Bohlokwa bja yona

bo lebane le go tšweletša molaetša ka gore e lebane le maitshwaro a go se loke a Tsiri a go gana go rongwa ke batswadi gomme ke ka fao a bonwago a na le lenyatšo. Ka setšo, makhura a ngwana ke go rongwa e sego go gana go rongwa.

❖ Tsiri o thulana le batswadi

Ge go balwa mo letlakaleng la bošupa temaneng ya boraro, go bonala Tsiri a dira botswea. O thoma go golela batswadi ba gagwe. Ga a na mekgwa ye mebotse. Mongwadi o re:

Ka mehla xe lebaka la xo nthša dihuswane xore di yê mafulong le batamela, Tsiri a nape a nthše mokxwa wa xo tšea ditsetse. Ka a mangwe matšatši le xo itwatša xo ba xona (letl.11).

Mo setsopolweng sa ka godimo gona go tšwelela thekniki ya tlogelo. Bjale go yo hlokomelwa ka fao e beakantšwego ka gona polelong ye.

• Tlogelo

Magapa (1997:123) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

Tlogelo ke thekniki ya mongwadi ya go akgofiša nako. Ke tsela ya go se hlaloše ditaba ka botlalo goba ka go široga, e lego go se nepiše taba thwi. Ka tlogelo mongwadi ga a hlaloše taba ka botlalo le ge e le gore ditaba tšeo di bonala di le bohlokwa. Ka tlogelo mongwadi o re mmadi a ikhweletše ditlhalošo tšeo yena a sa di bonego, ka gore ge ditaba tšeo di ka hlalošwa ka botlalo, di tla utollela mmadi sephiri.

Bjale go yo hlokomelwa tše di tlogetšwego ka nepo ya go akgofiša nako goba ka go se hlaloše ditaba ka botlalo gore mmadi a ikhweletše tlhalošo/ditlhalošo. Ka tirišo ya 'a mangwe matšatši', Madiba o tšweletša gore go na le ditiragalo tše dingwe tše di ka bago di tlogetšwe matšatšing ao a sa a bolelago, tše di lebanego le mekgwa ya go se loke ya Tsiri. Tlogelo ya ditiragalo tše e lebane le go akgofiša nako ya go anegwa ga ditiragalo tša padinyana ye.

Thulano ye e dirišwago fa, e gare ga molwantšhwa (Tsiri) le molwantšhi (Madubaduba). Go lemogwa gore ke thulano ya magareng ga baanegwagolo. Ka tsela yeo, e na le maatla. Ke ka fao maatla a yona a amanago thwi le molaetša wa padinyana ye, e lego maitshwaro a Tsiri a mabe. Ka mokgwa woo thulaganyo ye bjalo e godiša phišegelo ya mmadi go balela pele.

❖ Tsiri (le bakgotse ba gagwe) o tšhaba mmutla

Ge go balwa mo letlakaleng la seswai temaneng ya mathomo, Tsiri le bakgotse ba gagwe ba tšhaba mmutla ka gore ba kwele gore mmutla o na le thipa ye bogale ye khubedu, ka gona ba gopola gore mmutla o tlo ba hlaba ka yona. Thulano e tšwelela magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (mmutla).

Madiba o tiiša taba ye ka go re:

Thaka ye thsêsane ya itahla, ya phara mmoto e lebile xae, xo se yo a naxanaxo xore dikwana, diputšane le dinamane di tla lahlêxa. Ba be ba holofêla taba yela ya mphaka wa mmutla, 'me ba xopotše xore mmutla woo o tlike xo ba hlaba ka thipa. Xôna mothšabong woo Tsiri a lahla mongatsana wa xaxwê wa

kepisana. Le la lehono kêfana yeo ya Tsiri e sa ile (let.8).

Madiba o dirišitše thekniki ya nonwane setsopolweng sa ka godimo go beakanya ditiragalo tša thulano ya padinyana ye.

- **Nonwane**

Serudu (1989:35) o re nonwane ke kanegelo ya setšo ye kopana, yeo go sa tsebjego gore e thomile ka mang. Ga se ya ngwalwa, ka fao e phatlalatšwa ka go laodišwa. Ditaba tša nonwane ga di kgodiše.

Godwin (2000:1) o hlaoša kgopolo ye, nonwane ka go re:

Folktales are meant to transmit information, traditional wisdom regarding manners, morals, customs, common sense and warnings.

O fo re nonwane e na le mohola. Mohola woo ke go ruta mekgwa/maitshwaro, setšo le go eletša.

Bjale ge, ge go balwa tša thulano ya Tsiri tša go amana le nonwane, go lemogwa gore Madiba o tšweletša bohlokwa bja thuto ye e rilego ya go hlalošwa ka tsela ya mohutangwalo wo wa nonwane. Molaetša wo o tšweletšwa ka go thulanya bana (boTsiri) le mmutla (phoofolo ye e phelago bophelo bja motho). Ka wona mokgwa woo wa kgohlano ya baanegwa ba mohuta woo, go a makatša ka gobane ditiragalo tšeo di hlalošwa ka mokgwa wa go se tlwaelege, e lego go lwa/thulanya motho le phoofolo (selo sa go se kgone go bolela goba go dira mediro ya motho/go mothofatša).

Godimo ga moo ditaba tšeo di bolelwa ka tsela ya go se kgodiše – mmutla o tlo hlaba badišana bao ka mphaka. Tlhalošo ye bjalo ya thulano yeo e ba le maatlakgogedi ka gobane ga se ye e tlwaelegilego.

Thulano ye e tšwelelago mo, ga e na le maatla ka gore e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (mmutla). Mmutla o emela batho goba baanegwa. Mohola wa yona (thekniki) ke go tšweletša maitshwaro, ka go realo e bohlokwa ka gore e amana le molaetša wa puku ye.

❖ Tsiri o ragwa ke Bolese

Mo letlakaleng la lesome temaneng ya bobedi, Bolese, kgomo ya go namelwa ke mošemane tsoko, ka go kwa go lapa le go imelwa ke morwalo, e buhlagana fase. Tsiri o swara mosela wa Bolese o o fetla boditsi ntlheng, a o tetemetša ka meno. Ka go kwa bohloko, Bolese ya tsoga ka go tshelela godimo, Tsiri a šala a khupile boditsi ka ganong, Bolese e tlogile le meno a gagwe a pele. O itahlela fase a ragaraga, molomo o dutla bobete. A fetša beke ka moka e le molwetši wa lepai.

Ge a hlaloša tiragalo ye ka botlalo mongwadi ka molomo wa baanegwa o re:

“Tsiri, e lomê mosela e tla tsoxa”. A napa a bokxama fase moxal’a Tsiri, a swara mosela wa Bolêsê, a o fêtle boditsi ntlheng, a o tetemetša ka menwana ale a xaxwê a matšêrwana. Bolêsê ya tloxa le mênô a xaxwe a pele (letl.10).

Ge mmadi a ka tsinkela ka leihlo le bogale polelong ya ka godimo, go tlo lemogwa gore Madiba o dirišitše thekniki ya phetogonepišo mo thulaganyong ya thulano magareng ga Tsiri le Bolese. Bjale go yo lekolwa kgonthe ya taba yeo ka botlalo.

- **Phetogonepišo**

Lebaka (1999:92) o nepiša thekniki ye ka go re ke ge go fetoga go nepišwa mo go bolelwago ke mongwadi, gomme go yo šomišwa moanegwa goba molaodiši go hlaloša ditaba tša kanegelo yeo. Groenewald (1993:23) o re mongwadi o nepiša taba ka go fetola tebelelo ge a šomiša moanegwa wa kanegelo.

Ditaba tše tša ka godimo ga di hlalošwe ke motho o tee eupša ba babedi. Di hlalošwa ke yo mongwe wa bašemanyana le mongwadi. Thulaganyo ye bjalo ya Madiba e šomišitšwe go godiša thulano yeo. Ke go re ge kgakgano yeo e hlalošwa ka ditebelelo tše pedi: ya mogwadi le ya moanegwa, e bonagala gabotse go feta ge e anegwa ke motho (moanegwa) o tee. Fela thulano ye ga e na le maatla a makaalo ka gobane e magareng ga moanegwa yo bohlokwa (molwantšhwa) le moanegwa yo e sego yo bohlokwa (mothuši), ka go realo ga se ye maatla. Eupša e bohlokwa ka gobane e lebane le molaetša wa padinyana ye, e lego go hloka maitshwaro a mabotse ga Tsiri.

- ❖ **Malehu o roga bašemane**

Thulano ya Malehu le bašemane e tšwelela letlakaleng la lesome, temaneng ya bone. Ka morago ga go ragwa ke Bolese, Tsiri ge a fihla gae melomo e rurugile, e hubetše, mahlo a thibane. Malehu ge a mmona a befelwa kudu, a lala a hlapaola bošego ka moka, a ya le ka malapeng a bo bašemane bao ba bego ba na le Tsiri a ba roga, a re kootse ke bona ba go dira gore Tsiri a gobale. Thulano ye e tšwelela magareng ga mothuši le mothuši:

Tsiri xe a fihla xae mathapama melomo e be e ruruxile, mahlô a thibane, le hloxô e mo ôpa o šoro, a šitwa le xo bolêla xabotse se se mo diraxaletšexo. A fetša beke ka moka e le

molwetši wa lepai. Mm'axwê xe a sa ka a kxangwa ke pêlô mohlang woo xo ile xwa makatša. Mmefêlô woo Malehu a bexo a o befetšwe wôna xa xwa ka xwa ba le yo a lekaxo xo mmolediša. A lala a hlapaola bošexo byohle, a ya le ka malapeng a bo- bašemane bao ba bangwe, a êta a roxana ka sebefedi se sexolo (letl.10).

Ge go balwa setsopolwa se ka šedi go lemogwa gore Madiba o šomišitše thekniki ya tebelelo.

- **Tebelelo**

Ka thekniki ya tebelelo go gateletšwe gore ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi goba la moanegwa. Mo setsopolong Madiba o dirišitše tebelelo ya mongwadi, ke go re ke yena a tsebago ditaba tše tša mahlapa a Malehu go feta Malehu ka nama. Go ka thwe o re Madiba o tšhaba go diriša Malehu ka nama go dira tša go se loke, ka gobane ke motho wa go loka. Mahlapa ao a bolelwa ke mongwadi gore mmadi a se hloye Malehu ka ge e le moanegwa wa go loka. Taba ye e dirwa ka gore Malehu o dirišwa diphošo ke morwa wa gagwe, Tsiri. Ka go realo phošo yeo ya Malehu o e dirišwa ke moanegwa yo mongwe, e lego ngwana wa gagwe. Gantši kgomo ka mo gobe e wetšwa ke namane. Ka tsela yeo, diphošo tšeo tša Malehu ga se tše bogale. Ke ka lebaka leo mmadi a emago le yena ge a dira diphošo, ka gobane o mo kwela bohloko ka gore a itswalanya le yena.

Thulano ye ga se ye maatla eupša ke ye bohlokwa ka gobane e tšwetša pele kgodišo ya thuto ya Madiba: Go hloka maitshwaro a mabotse bophelong ga se go loke.

❖ Tsiri o kwerwa ke badiši

Mongwadi o re:

Mabudi xe a xoxa mathapama Tsiri wa batho o' sa tlo buša a ikôbêla le xôna. Bašemane xe ba batamêla xae le bônà ba thôma xo ôpêla ma-šia-xo-diša,

Ba re:

Ma-šia-xo-diša, a-bo kxomo,
A bolaya nôxa, a-bo kxomo,
A re ke mmutla, a-bo kxomo,
A fa kokàxwê, a-bo kxomo,...(letl.12).

Ge go ka hlokomelwa dipolelo tše tša ka godimo ka badiši le mongwadi, go tlo lemogwa gore Madiba o šomišitše dithekniki tše pedi go godiša thulano ye bjalo ka mokgwa wa go kwerwa ga Tsiri ke badiši. Dithekniki tše di lemogwago ke boipoeletšo le tlhabeledi.

• Boipoeletšo

Ge kgopolo ye e hlathollwa, go hlalošitšwe gore e gatelela tiragalo ya taba yeo e bolelwago nako le nako. Ke go re tiragalo e tee yeo e boeletšwa ke batho bao ba fapanego.

Setsopolweng sa ka godimo, tiragalo yeo ke ya go tšhaba go diša. Go tlo hlokomelwa gore tiragalo yeo e hlalošwa ke mongwadi le badiši. Ka go rulaganya ditaba ka tsela ye, mongwadi o kgalema maitshwaro a Tsiri a go se loke gore phošo yeo e lemogege gabonolo. Ka setšo ngwana ge a seleka o a kgalwa. Go lemogwa gore thulano ye e dirišitšwego mo e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le bathuši (badiši). Ka gobane thulano ye ga e magareng ga baanegwagolo (molwantšhwa

le molwantšhi) ga e na maatla, fela e bohlokwa ka gore e amana le maikemišetšo/thuto a Madiba, e lego bobodu (go hloka maitshwaro) ga bo bušetše selo bophelong.

- **Tlhabeledi**

Serudu (1989:50) o re lereo le, le šupa poeletšo ya mothalotheo goba methalotheo. Ke setlabele sa kgale sa theo gomme poeletšo ye ga e tle ka mantšu a go swana ka mehla.

Madiba o boeleditše 'a-bo-kxomò mafelelong a košana ye, gomme poeletšo ye e gatelela molaetša wa koša ye, e lego go kgala maitshwaro a Tsiri a mabe. Ka gobane mo go hlaolwa Tsiri bjalo ka mošemane wa diphošo.

- ❖ **Tsiri o lwa le basetsana**

Mo letlakaleng la lesomepedi, temaneng ya bobedi, Tsiri ge a hlwele le basetsana, bašemanekayena ba ile madišong, o šala a nkgišetšana mahwafa le basetsana. O topa maswika o tia yo a lwago le yena ka ona. Basetsana ba thoma go mo hlanogela, ba opela dikoša ka yena. Tsiri o fetša ka go tsema hlogo fase a leka go ikgakantšha tšeo di bolelwago ke koša ya basetsana.

Ge ba mo opela ba re:

Kota-kota mmotwaneng,
Se-šika-le-banenyana,
Lešilo o šilofetše,
Xo diša xo xo lebane (letl.12).

Mo košaneng ye e opelwago ka mo godimo, go tšwelela thekniki ya koša.

- **Koša**

Ge thekniki ya koša e hlalošwa go lemogilwe gore e tšweletša mešomo ye e rilego maphelong a batho. Ye mengwe ya mehola ya koša ke go tšweletša maikutlo a motho ka tsela ya kgwabo le go nolofatša mošomo.

Koša ye ya ka godimo e hlagiša maikutlo a basetsana a kgwabo a go se rate mekgwa ya Tsiri. Ka go realo ba kgala mekgwa yeo ya go se amogelege, ya bošolopudi ya Tsiri.

Thulano ye e beakantšwego fa, e gare ga moanegwagolo (Tsiri) le banegwanyana (basetsana). Ka go realo go lemogwa gore ga e na le maatla, efela e na le mohola ka gobane e lebane le molaetša ka go tšweletša maikutlo ao a kgalago maitshwaro a mabe a Tsiri.

- ❖ **Bašemane ba kwera Tsiri**

Tsiri o ngwega madišong o utama ka mohlare wo mogolo wa mookgopo gore a se bonwe ke motho. Ge dipudi di goroga ka meriti o itira yo e kago o tšwa madišong, gomme seo se dira gore bašemane ba mo kwere:

Dipudi di rile xo tsêna a itira yo e kaxo o' tšwa natšo madišong, fêla bašemane ba bangwe ba mo kwêra, ba mo xexeya, a dio hwela natšo, a sa rate xo lemoxiwa ke banna xore xa a tšwe xo diša (letl.11).

Thulano ye e rulagantšwe ka go šomiša thekniki ya kwero.

- **Kwero**

Oxford (2008:218) e hlaloša kgopolo ye ka go re ... *is to cause to appear foolish or absurd*. Tlhalošo ye e gatelela go tlaetša. Kgopolo ye e tlaeletšwa ke *Reserve Dictionary* (1990:347) ka go re:

... is to make scornful comments at something or criticize bitterly and mercilessly.

Dikwero ke polelo ye bogale ya go kgalemela mediro ye mebe ya motho. Bjale go yo lekolwa ka fao Madiba a dirišago polelo ya mohuta wo go kgalemela Tsiri medirong yeo ya go se loke (bošolopudi).

Bašemane ba kwera Tsiri ka go mmolela gampe gore maitshwaro a gagwe a go se loke a tšwelele nyanyeng. Ka go realo e ba tša bopudi. Thekniki ye ya go kwera e godiša thulano ya Tsiri le bašemane ka gobane e utolla maitshwaro a bašemane a gore ga ba rate mekgwa (semelo) ya Tsiri ya go tšwa tseleng.

Thulano e gare ga molwantšhwa (Tsiri) le bathuši (bašemane). Thulano ya mohuta wo, ga e na le maatla. Bohlokwa bja yona ke go kgalemela maitshwaro a go tšwa tseleng a Tsiri. Ka go realo e amana thwi le molaetša wa padinyana ye, e lego go ba le maitshwaro a mabotse gobane ge go sebjalo o tlo tsena mathateng.

❖ **Tsiri o thulana le bakgalabje**

Ka fao ge, ba mo otlala ka kgati ya go mo lekana, e lego go mo tima dijo:

Kôtlô ye nngwe yeo ma-šia-xo-diša a ôtlwaxo ka yona ke xo tingwa dinama tša kxôro le kxatsela (mothobe) ya dikxomo tša ditswetši. Tšôna tšeo Tsiri a ôtlwa ka tšona. Xê xo lewa dinama kxorong, a tingwa dingathana a fiwa

fêla nthatanyana ya lesothwana, xola bašemane ba bangwe ba iphsina ka dinama ba bile ba amoxela le matamišwa a ba a fiwaxo ke banna. Tsiri a se ke a fiwa ke' motho selo (letl.13).

Setsopolwa se se tšweletša thekniki ya nepišo. Se oketša thulano ya Tsiri le bakgalabje. Bjale go yo hlokomelwa ka fao nepišo e godišago thulano.

- **Nepišo**

Ka thekniki ye, go ya ka tlhalošo ya peleng, go boletšwe gore ditiragalo tše di tšweletšwa ka leihlo la mongwadi le ge e le moanegwa. Ditaba tše di nepišwago ke mongwadi ka bakgalabje ke mekgwa ye mebe ya Tsiri yeo e tlogo mo šitiša go phela le batho mo bophelong bja gagwe bja ka moso. Ditiragalo tše di nepišwago ke tša thulano ya Tsiri le bakgalabje.

Thulano ye e gare ga molwantšha (Tsiri) le bathuši (bakgalabje). Ka go realo ga e na maatla fela e bohlokwa ka gobane e kgala maitshwaro a go se amogelege a Tsiri. Ke ka fao go thwego e lebane le molaetša wa puku ye.

- ❖ **Tsiri ga a rate sekolo**

Ge go balwa letlakaleng la lesometharo temaneng ya bobedi, letlakala la lesomenne ditemaneng ya mathomo, ya bobedi, ya boraro le ya bone, letlakala la lesometlhano ditemaneng tša mathomo, ya bobedi, ya bone le ya bohloano le letlakaleng la lesometshela ditemaneng tša mathomo, ya bobedi le ya boraro, Tsiri o hlephiša moko ge a eya sekolong. Ke go re ga a kganyoge selo ka sekolo. Dithuto le tšona di thoma go mo palela ka gore ga di nyakane le sebedu. Tsiri a napa a hloya sekolo sa mmaruri. Ka gobane mogopolo wa gagwe o lapišwa

ke sekolo. Dipuku o di ntšha matlakala gomme batswadi ba bolawa ke go reka tše mpsha leboelela.

O ikgobokeletša dikotlo go barutiši ka go se dire mošomo wa sekolo ka tshwanelo. O thoma go ngwega sekolong: ka maru o a itwatša gore a hlwe a robetše. Ge go se na le maru o goma tseleng, a hlwa ka maopeng. Barutiši ba roma bana gore ba mo sware. O tsena ka mongwa wa seloko ka gobane ke mpšhe lebelong. Thulano e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (sekolo).

Madiba o tiiša go se rate sekolo ga Tsiri ka go re:

Môya wola wa xo mmoifiša xo diša wa buša wa mo tlêla xape. Byale o thoma xo ngwêxa sekolong. Xa-xolo xe xo ne maru a nape a itwatše, a ipothabotho ka lepae, a hlwe a pompetše ka bolwetši bya mainyakelo. Xê sekolo se tšwele Tsiri a ye dipapading a hlwe a thsela kxanthule le basetsana. Xê a botšišwa xore hloxo e byang a re: “E sa homotše” (letl.14-15).

Madiba o dirišitše gape thekniki ya boipoeletšo go tšweletša thulano ya Tsiri le go se rate sekolo ga gagwe.

- **Boipoeletšo**

Thekniki ye e gatelela go boeletšwa ga tiragalo goba ditiragalo ke motho wa go feta o tee.

Ditaba tša boradia bja Tsiri di hlalošwa ke mongwadi gammogo le Tsiri. Tiragalo yeo e gatelelwago ka tsela ya go boeletšwa ke ya go lebana le bobodu (bja go tšhaba go ya sekolong). Ge taba yeo e bolelwa ke batho (mongwadi, Madiba le molwantšhwa, Tsiri) ba bohlokwa ba mo

thulaganyong ya ditaba, e gapeletša mmadi go lemoga ge e le ye bohlokwahlokwa. Ke ka fao mmadi a amogelago kgonthe ya yona ka moya wo o feletšego.

Thulano ye e tšwelelago mo e gare ga moanegwa yo bohlokwa (Tsiri) le mothuši (sekolo). Sekolo se emela moanegwa yo mongwe. Le ge go le bjalo thulano ye ga e na le maatla eupša e na le mohola ka gore e tšweletša maitshwaro (semelo) a mabe a Tsiri nyanyeng, yona taba yeo e amanago le molaetša wa padinyana ye.

❖ Tsiri o thulana le Seelane

Thulano magareng ga Tsiri le Seelane e tšwelela letlakaleng la masomepedi temaneng ya mathomo go fihla temaneng ya boraro. Tsiri o nametše pudi ya phooko. O e kgorometša gore dinaka tša yona di hlabe tonki ye e bitšwago Seelane. Seelane ka go kwa bohloko, e raga Tsiri leramo (mothamo) ka ge a be a dutše mokokotlong wa pudi yeo. Ka go kwa bohloko, Tsiri o a golola, o leba gae. Thulano e gare ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Seelane).

Madiba o re:

Seelane xe e e-kwa xo hlabiwa ka maotong, ya fereetša ngatha, ya potlokodiša hlôxô ya pudi, ya raxa Tsiri mothama (lerama), xobane o be a dutše mokokotlong wa pudi yeo, a lebeletše thoko (letl.20).

Mmadi ge a bala setsopolwa se ka šedi, o lemoga gore mo Madiba gona o dirišitše thekniki ya tebelelo go beakanya thulano ya Tsiri le Seelane.

- **Tebelelo**

Ge thekniki ye e hlalošwa go lemogilwe gore e gatelela ka mo kanegelo e laodišwago ka gona. Ke go re e ka ba ka molomo wa mmadi, molaodiši goba moanegwa. Bjale ge, mo ditaba di hlalošwa ka tebelelo ya mongwadi. Mongwadi ka ge a tseba ditiragalo tše tša thulano ya Tsiri le Seelane go feta ba bangwe, mmadi o di amogela e le tša therešo.

Mo le gona thulano e tšwelela e le magareng ga moanegwagolo (Tsiri) le moanegwanyane (Seelane). Ka go realo thulano ya mohuta wo ga e na le maatla, efela e bohlokwa ka gobane e lebane le maitshwaro a mabe a Tsiri, taba ye e lego molaetša wa padinyana ye.

- ❖ **Malehu o hlapaola Sejamabu**

Ge go balwa letlakaleng la masomepedi, temaneng ya bone, Malehu o hlapaola Sejamabu le ba lapa labo ka ge Tsiri a re o teilwe ke Sejamabu. O ba bitša baloi le babolai. O mo hlapaotše kudu a mmotša le tšeo a go dija mohla wa tlala.

Madiba o fo re:

Ya tlala wa xo fetiša ya Malehu pelo, a ya kowa le lapa a roxana, a letša dinkô a bile a hêmêlana. A hlapaola Sejamabu le ba lapa labô, a ba bitša baloi le babolai. Lehono bonkane byola bya Tsiri le Sejamabu bya xo nthšana sa 'inong xa bo sa xopolwa. Bo lebaletšwe ruri (letl.21).

Ge polelo ye e lekodišišwa gabotse, go hlokomelwa gore Madiba o e tšweleditše ka thulaganyo ya thekniki ya seka.

- **Seka**

Seka ke polelo ya go utama yeo e sego ya mehleng. Mo setsopolweng sa ka godimo, Madiba o šomišitše dika tše tharo, e lego (a) 'go tlala pelo', (b) 'go letša dinko' le (c) go nthšana sa inong'. Ka tirišo ya dika tše tharo tše, mmadi o kgona go lemoga semelo sa Tsiri ka gobane boraro bja tšona di gatelela go se loke ga gagwe moo go hlohleletšago Malehu, mmagwe go rogana ka lebaka la maaka a gagwe. Le ge Malehu a omana bjalo, mmadi o ikgweranya le yena ka gobane ke motho wa go loka. O tseba gore diphošo tše o di dirišwa ke Tsiri. Ka go realo mmadi o bona maitshwaro a mabe a Tsiri ka ge e le mološanyi. Ka tsela ye mohola wa dika tše o lebane le go godiša thuto ya Madiba mabapi le ditiro tše mpe (maitshwaro a go se loke) tša Tsiri.

Madiba o beakantše thulano ye ya gare ga Malehu le Sejamabu, e sego go godiša kgogedi fela, eupša le go tšwetša pele tebanyo ya gagwe (mongwadi). Thulano yeo e gare ga mothuši le mothuši ka go realo e hloka maatla, fela e bohlokwa ka gobane e lebane le kgogedi le molaetša wa padinyana ye.

❖ **Tsiri o thulana le Sejamabu**

Mo thulano e bonala mo letlakaleng la masomepeditee temaneng ya mathomo. Tsiri o robetše ka moraleng a tsetla. O ragilwe ke tonki yeo e bitšwago Seelane. Ge a botšišwa o re o teilwe ke Sejamabu:

Xê a mmotšiša Tsiri a mo fêtola ka lentšwana
le lesêsane a re: Ke iteilwe ke Sejamobu
(letl.20).

Mongwadi o rulagantše thulano magareng ga Tsiri le Sejamabu ka thekniki ya poledišano le boipoeletšo. Fela ga go yo hlalošwa boipoeletšo ka gobane ka fao thekniki ye e hlalošitšwego ka gona ka godimo, (tlhalošo yeo) e sa swana le ya tlhalošo ya mo.

- **Poledišano**

Ge go hlalošwa thekniki ye go gateletšwe gore e thuša go bonagatša semelo sa moanegwa. Ka poledišano mmadi o lemoga semelo sa Tsiri. O tseba ge e le motho yo a lokilego goba yo mobe. Mmadi ga ikgweranye le Tsiri ka gobane ka molomo wa gawe o ipolela gore ga se a loke – ke motho wa maaka.

Mo gona thulano e tšwelela magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le moanegwathuši (Sejamabu). Ka go realo e hloka maatla ka gobane e tšwelela magareng ga moanegwagolo le moanegwanyane. Bohlokwa bja yona bo lebane le kgodišo ya semelo sa Tsiri sa maitshwaro a go se loke (a maaka).

- ❖ **Sekamela o otlá Tsiri**

Thulano ya magareng ga Sekamela le Tsiri e tšwelela matlakaleng a a latelago: letlakala la masomepedinne temaneng ya bone, letlakaleng la masomepedithano, temaneng ya bobedi, letlakaleng la mosomepeditshela, temaneng ya mathomo. Dipudi tša boTsiri di tsene ka tšhemong ya Sekamela. Ge Sekamela a katana le go di ntšha le bašemane ba bangwe, boTsiri ba a tšhaba. Sekamela a swara Tsiri, a mo otlá ka morwetlwa; a mo tatetša ka kgati a mo gomišetša mohlapeng go badišana gore a diše nabo. Thulano e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Sekamela):

Dipudi tša sabalala le thšemo ya Sekamela, tša kotakota nawana, di ôbêlêla diako tša mabêlê, di bile di kxethula le mefakana ya mafela, fao thšemo e byetšwexo lefela, ka xe di be di phaletše le thšemo yohle... Sekamela a mo lôka moretlwa xa – bedi, xa – raro (letl.24-25).

Mo ditaba gona di rulagantšwe ka thekniki ya nepišo.

- **Nepišo**

Ge thekniki ye e tsinkelwa go lemogilwe gore bohlokwa bja yona bo lebane le go hlaloša selo pha gore taba e bonale gabotse; ka mokgwa wo e lego ka gona. Mongwadi o nepiša ditaba tše ka nama ka gobane a di hlatha go phala ba bangwe. O nepiša maitshwaro a Tsiri a go se hlokomele. Ka fao ge, o godiša maitshwaro a go se loke a moanegwa yo. O ka re o re ngwana ge a sa hlokomele, o eletšwa ka moretlwa gore a ithute boikarabelo. Ka go realo mmadi o amogela gore kotlo yeo ya Tsiri e mo lebane ka gobane maitshwaro a gagwe a a nyamiša.

Madiba o rulagantše thulano ye gare ga molwantšhwa (Tsiri) le moanegwathuši (Sekamela). Mohuta wo wa thulano ga o na le maatla ka gobane o tšwelela magareng ga molwantšhwa le moanegwathuši, fela le ge go le bjalo, e na le mohola ka gore e tšweletša tebanyo ya Madiba ya go re maitshwaro a mabe ga se a loka.

- ❖ **Radikamase o otlala Tsiri**

Mo letlakaleng la masomepedisenyane, temaneng ya bone, ka mosegare wa sekgalela ge tadi e amuša tatšana, Tsiri o fenywa ke boroko, a ithobalela. Dikgomo tša ditswetši tša amuša. Ka go realo go hlokega maswi a kofi. Radikamase o a hlakahlakana, o wela Tsiri godimo ka mobja goba lerala la go tlema dikgomo maoto ge di gangwa. Ge a ekwa bohloko o phula selo sa go kgereša dithaba, fela seo ga se sa mo thuša ka selo ka gobane Radikamase o tšwela pele go mo alafa ka moreana woo wa lerala. Tsiri o a tšhaba gomme Radikamase o mmege maphodiseng. Thulano e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Radikamase).

Ge a tliša kgonthe ya taba yeo mongwadi o re:

Tsiri a hlwa a' dišitše mamane a nnoši. Mosexare o moxolo, xola letšatši le fiša, Tsiri a fenywa ke borôkô, a ithôbalêla, 'me maamane a ya xo bo-mmawô, a fihla a amuša. Radikamase pelo e be e mo thsetše, a se sa botšiša, a nama a wela mošemane yola wa batho xodimo ka mobya wola (latl.29).

Madiba o rulagantše thulano ya Radikamase le Tsiri ka thekniki ya tebelelo le ya molaodiši. Ka ge tirišo ya thekniki ya tebelelo e šetše e hlalošitšwe ka botlalo, mo e ka se hlathollwe ka gobane tlhalošo yeo ya peleng ga e fapane le ye ya go otlwa ga Tsiri ke Radikamase. Ka tsela yeo, mo go tlo tsinkelwa tšhomišo ya thekniki ya molaodiši fela.

- **Molaodiši**

Thekniki ya molaodiši e gatelela gore ditaba di hlalošwa ka leihlo la mongwadi yo mongwe yo a thušanago le mongwadi (Madiba). Polelo yeo ya mongwadi yoo yo mongwe, e lego molaodiši, e lemogega ka tirišo ya '...a wela mošemane yola wa batho ka godimo...'. Polelo yeo ya 'wa batho' ga se ya Madiba ka gobane o itebanya le maikutlo a mmadi. Ke go re polelo ye e gapeletša mmadi gore a kwele Tsiri (mošemane yola wa batho) bohloko. Madiba a ka se hlaloše ditaba ka mokgwa woo wa go ama mmadi, ka gobane o tseba gore mmadi ga a tsebe selo ka ga thulano ya Radikamase le Tsiri. Ka go hlaloša ditaba ka tsela yeo, molaodiši o dira gore thulano yeo e se be le maatla ka gobane go dirwa gore Tsiri a kwelwe bohloko molatong woo wa go robala a le mošomong. Le ge go le bjalo thulano ye e bohlokwa ka gobane e lebane le (a) maatlakgogedi le (b) tebanyo ya Madiba mabapi le maitshwaro a mabe a Tsiri.

❖ Tsiri o thulana le Makhina

Thulano ya Makhina le Tsiri e tšwelela matlakaleng a masometharo temaneng ya mathomo, le masometharotee, temaneng ya bobedi. Ka morago ga go otlwa wo šoro ke Radikamase, Tsiri o tšhabela gae. Radikamase o mmege gape maphodiseng. Go rongwa Makhina wa lephodisa go lota mohlala wa Tsiri. Makhina o hwetša Tsiri a robetše ka nokeng. O mo swara gabohloko ka ge a mo tshwetshwethiša ka morago ga leotwana, a mo swere ka thapo yeo a mo tlemilego gore a se kgone go tšhaba. Thulano e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Makhina):

Ba fihla Polokwane ka nakô ya bone mathapama. Tsiri a lala a robetše le bao ba letetšexo thseko (letl.31).

Polelong ye go tšwelela thekniki ya nepišo.

- **Nepišo**

Mo thulaganyong ya thulano ye, ditiragalo di nepišwa ka leihlo la mongwadi. Taba ye e bolela gore mongwadi o tseba thulano ya Tsiri le Makhina go feta ba bangwe (molaodiši le baanegwa). Thulano ye e hlagišwago fa e lebane le maitshwaro a Tsiri a mabe. Le ge thulano yeo e hloka maatla ka gobane e magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le moanegwathuši (Makhina), fela e bohlokwa ka gobane e amana le go kgalema Tsiri gore a dire tša go loka.

❖ Tsiri o thulana le Makxakwe

Thulano ya Makxakwe le Tsiri e bonala letlakaleng la masometharoseswai temaneng ya bobedi le ya boraro. Makxakwe o duma Tsiri a boela gae a hlalana le bokgolwa ka gobane ge a le nageng, ga a gopole gae. Ka setšo phihlo ya nageng ga e na le mong.

Ka go realo Makxakwe o thulana le bofamolele bja Tsiri gomme o rata ge Tsiri a boa gae:

Madubaduba o rekiša matholêxatse a mabedi, a fa Makxakwe thšêlêtê xore a yê xo bitša Tsiri. Ke' xona xo namêla xa Makxakwe xapê xo yo bitša lelxôlwa le lexolo, Tsiri. Mohlang a xôrôxang xae a na le Tsiri motse ka moka wa tlala lapa la Madubaduba, xo tllilwe xo bôna Tsiri (letl.38).

Madiba o dirišitše gape thekniki ya tlogelo go tšweletša thulano magareng ga Tsiri le Makxakwe.

- **Tlogelo**

Ka thekniki ya tlogelo go lemogilwe gore mongwadi o akgofiša nako ka tsela ya go se hlaloše ditaba/ditiragalo ka botlalo goba ka go široga. Ke go re fa ga go nepiše ditaba thwi.

Bjale go tlo tsinkelwa ditiragalo tšeo di tlogetšwego ke mongwadi ka nepo ya go akgofiša nako gore mmadi a di feleletše ka boyena. Mongwadi o anega ge a tloga gae a eya go bitša Tsiri Makgoweng. Ge mmadi a sa beile tsebe mabapi le mosepelo wa leeto, o kwa Makxakwe a šetše a goroga gae le Tsiri. Gona fao Madiba o tlogetše ditiragalo tše dingwe tše go yena e sego tše bohlokwa, bjalo ka (a) mosepelo wa go tloga gae go ya le go boa le (b) go hlokega mathata a go hlohleletša Tsiri gore a boe gae, bjalobjalo. Ditaba tše ka moka tše, go ka thwe Madiba o tlogelela mmadi ditiragalo tše gore a inyakele tšona. Ge mongwadi a dira bjalo o ra gore mmadi a fetše go bala sengwalo sa gagwe ka pela. Taba yeo gape e lebane le kelonako.

Thulano ye e tšwelelago gape mo e gare ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (Makxakwe). Ka go realo ga e na le maatla ka gobane e

tšwelela magareng ga moanegwagolo le moanegwanyane, eupša mohola wa yona ke go tšweletša maitshwaro a go se amogelege a go lebala ga gabo.

❖ Tsiri o thulana le megopolo

Ge go balwa letlakaleng la masometharopedi, temaneng ya boraro, Tsiri o thulana le megopolo ya gagwe ka go bolela a nnoši. O re: 'Nna nka ikela xae, nna, nka dio hlaka ka tsela ye e tšwe ke tloketše boxobe ka xešu' (letl.32). O tomolelane le mohlako ka mahlong, ka gona o gopola gae ga Mahlako. Mo thulano e gare ga molwantšhwa, Tsiri, le mafahla a gagwe.

Madiba o dirišitše thekniki ya polelonoši le thekniki ya tekolapejana go utolla diphiri. Dithekniki tše pedi tše, di šoma modiro o tee wa go swana, ka go realo go yo hlalošwa e tee fela, e lego ya tekolapejana.

• Tekolapejana

Thekniki ye e tsinketšwe kua morago gomme go lemogilwe gore e sedimoša mmadi ka tšeo di tlogo direga kua pele. Godimo ga moo thekniki ye e utolla gore Tsiri o tlo ya gae kgauswinyana kgahlanong le maikemišetšo a gagwe. Madiba o hlagiša ditaba tše ka mokgwa wa go ba le pelopedi ga Tsiri. Thulanogare ye e tšweletša maikutlo a Tsiri a go laetša gore ga a sa rata bophelo bja Makgoweng, ka gona o gopola gae. Ka fao mmadi o gopola gore Tsiri o tlo fetoga a ba motho wa go loka ka gobane gae go amanywa le lefelo leo le lokilego. Ke ka fao go ka thwego thulano ye e lebane le tekolapejana. Ke go re mmadi, ka thekniki ye, o lemoga gore Tsiri o tlo tloga Makgoweng (lefelole la go se loke) a ya gae (lefelole leo le lokilego).

Mo gona thulano, e tšwelela magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le molwantšhwa (maikutlo/letswalo a Tsiri) ka gore maikutlo a gagwe ke seswantšho seo se emelago yena Tsiri ka nama. Thulano ya mohuta

wo, e na le maatla ka gobane e amana thwi le maitshwaro a Tsiri, e lego go fetoga ga gagwe. Ka go realo ga e sa le Tsiri yo motala, ke Tsiri yo mofsa.

❖ **Tsiri (le bagwera ba gagwe) o swarwa ke lephodisa la Lekgowa**

Mo letlakaleng la lesometharonne temaneng ya bobedi le ya boraro, ge boTsiri ba le Tshwane ba bogetše sehlwaseeme sa Paul Kruger, ba hlabana mašata le go sepela ka go thibela batho. Lephodisa la Lekgowa ge le bona gore ba šitiša batho go sepela, la napa la ba swara ba išwa kgolegong: mo go rotoga thulano magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (lephodisa la Lekgowa):

Ba xahlana le lephodisa la Lekgowa, xomme xe le bôna xore ba šitiša batho xo sepela, la napa la ba kxanyoxa. Tsiri le bašemane ba bahlano ba xo tšwa Tswêtle ba a swarwa. Xê ba išitšwe thsekong xwa humanwa xore ba bararo ba bôna xa ba na dipasa. Tsiri le ba babedi ba lokollwa ba xômela toropong (letl.34).

Mo polelong ye, Madiba o dirišitše thekniki ya tebelelo gape go tšweletša go swarwa ga boTsiri.

• **Tebelelo**

Mo go gatelelwa ka mo mongwadi (baanegwa goba molaodiši) a tšweletšago ditiragalo tša kanegelo ka gona. Mo thulano ye e bolelwa ka leihlo la mongwadi. Go realo go ra gore thulano ye ya boTsiri le lephodisa e hlathwa ke Madiba go feta bao ba bangwe. Ke go re o na le kgonthe ya thulano yeo ka botlalo. Seo mmadi o se amogela ka pelo ka moka.

Le ge go le bjalo thulano ye e hloka maatla ka gobane e tšwelela magareng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (lephodisa la Lekgowa), efela e bohlokwa ka gore e lebane le maitshwaro a go se loke a molwantšhwa, Tsiri.

❖ Tsiri o thulana le boroto

Mo letlakaleng la masometharothano, temaneng ya boraro le ya bone, Tsiri o tenwa ke mošomo wa dipolaseng wa go buna mašemo. O otile ebile o šetše ka ditšhika. Ge a etšwa mošomong, moo a robalago gona ga a rate go tsošwa ka ge a be a lapile kudu gomme seo se mo gopotša boiketlo bja kua gae. Mo gape thulano e magereng ga molwantšhwa (Tsiri) le mothuši (boroto):

Moo a rôbalaxo xôna mathapama o' be a sa rate le xo tsošwa, molapô woo a bexo a o lapa... (letl.35).

Madiba o beakantše setsopolwa se ka go diriša thekniki ya tekolanthago.

• Tekolanthago

Lekganyane (2002:146) o re tekolanthago ke thekniki ya go gopola tša nthago. Serudu (1989:45) o thekga kgopolo ye ka go re:

Tekolanthago ke tsenotseno ya moela wa tatelano ya mehleng ya ditiragalo kanegelong goba papading ka nepo ya go ukama ditiragalo tšeo di šetšego di diregile di nago le kamano le tša bjale.

O bolela gore tekolanthago e amana le poeletšo ya ditiragalo tšeo di diregilego kua morago ge go anegwa mo sengwalong. Ke ka fao Abrams (1988:41) a rego tekolanthago ke:

...interpolated narratives or scene often justified as a memory, a reverie or a confession by one of the characters which represent events, that happened before time at which the work opened.

O hlaloša go šalela inong ga tiragalo ye e rilego, ka gobane ditiragalo tšeo di diragetše pele, moanegwa o sa di elelwa. Ka go realo mathata a go šoma kudu fao go dirago gore Tsiri a dule a lapile mmeleng le kgopolong, a mo gopotša morago mo a tšwago gona – ga gabo. Yona taba yeo e lemoša mmadi gore Tsiri o tlo boela gae ka lebaka la mathata ao.

Thulano ye bjalo, ka mokgwa wa thulaganyo ya thekniki ye tekolanthago, e bohlokwa ka gobane e godiša kgonagalo ya gore Tsiri o tlo sokologa ka lebaka la gore bjale o fenywa ke mathata.

6.1.5 Thumo

Go lemogwa gore Madiba o atlegile mo tirišong ya thulano mo go tšwetšopele ka gobane thulano ga ya dirišwa go hlohla phišegelo ya mmadi fela, eupša e godiša bohlokwa bja thuto ya gagwe. Le ge go le bjalo mo go ditaba tša tšwetšopele go lemogwa mafokodi a Madiba. Mafokodi ao a lebane le tirišo ya (a) dithekniki le ya (b) dithulano. Madiba o šomišitše dithekniki tše pedi go feta tše dingwe ka maatla, e lego tebelelo le nepišo ge a anega ditaba tša gagwe. Bofokodi bjoo bo godišwa le ke gore tebelelo le nepišo di bolela selo se tee, e lego tlhalošo ka leina la mongwadi, moanegwa goba molaodiši. Thulaganyo ye bjalo e be e tlo phalwa ke ya go diriša dithekniki tša go feta tšeo mo thulaganyong ya ditiragalo tša tšwetšopele. Le ge a šomišitše

dithekniki tše dingwe, o di diriša mmogo le tebelelo goba nepišo; ka tsela yeo ga di be le maatla a peakanyo ya ditaba. Taba yeo ke bofokodi.

Bofokodi bjo bongwe bo lebane le thulaganyo ya thulano magareng ga baanegwa. Thulano e swanetše gore e lebane le molwantšhwa le molwantšhi, ka ge e le baanegwagolo. Bjale dithulano tša Madiba di godimo ga molwantšhwa le baanegwathuši. Ka go realo dithulano tše bjalo ga di na maatla a go swana le tša magareng ga molwantšhwa le molwantšhi goba molwantšhi le molwantšhwa.

6.1.6 Sehloa

Brooks (1975:3) o hlaloša kgopolo ye ka go re:

Climax is the point at which the forces in conflicts reach their moment of greatest concentration, the moment at which, as it develops subsequently, the apparently dominant force becomes the subordinates.

Setsopolwa se se ra go re dikgakgano tšeo di bego di kgatlampana go tšwetšopele, di fihla mafelelong. Ka go realo sehloa ke mafelelo a dithulano tša mo go tšwetšopele. Ke ka fao Barret (1965:269) a rego:

The climax is that point in a play or story at which the action reaches its culmination, most critical stage in its development after which tension is relaxed or unravelled.

Barret o gatelela gore sehloa se lebane le mafelelo a phišegelo. Serudu (1989:41) o mo tšea kgopu ge a re ke makgaolakgang ka ge ka morago ga sona go sa hlwe go e ba le thulano goba phapano.

Mathata a rarolotšwe. Ke moo baanegwa (molwantšhwa le molwantšhi) ba rumago dithulano tša bona.

Masola le Kgatla (1993:81) ba oketša ka go re sehloa ke mo ditiragalo di gagamalago, ga di sa boela morago. Ge mathata ao a thomilego go tšwetšopele ya kanegelo a a gola gomme a fihla seremong seo go thwego ke sehloa. Mo karolong ye go a kgaoga gore yo mongwe le yo mongwe a bune dikudumela tša moputso wa gagwe.

MacDonald (1979:548) o akaretša ditaba tšeo di hlalošitšwego ka go re:

The climax takes place where the reader experiences the greatest emotional response to a character's problem, when the situation is such that the conflict must be resolved one way or the other, or when the main character starts to take a decisive action to end the conflict.

MacDonald o tiiša taba ye ka go re mmadi o ba le kukego ye kgolo ya go nyaka go bona mathata goba thulano ka moo e fedišwago ka gona.

Go ka rungwa ka go re sehloa se lebane le thulano ya mafelelo. Thulano yeo ke ye kgolo, ya maatlakgogedi a magolo. Ke yona yeo e gapeletšago mmadi go balela go fetša sengwalo seo a tlogo ba a se bala.

6.1.6.1 Kakaretšo ya diteng tša sehloa

Se bohlokwa ge go sekasekwa sehloa, go hlokomelwa thulano ye kgolo ya mafelelo, ya go ba le maatlakgogedi, yeo e hlohloletšago mmadi go fišegalelwa go balela sengwalo pele.

Bjale go latela kakaretšo ya ditiragalo tša sehloa go ya ka fao Madiba a di rulagantšego karolong ye ya thulaganyo ka gona. Go lemogwa gore ditiragalo tša sehloa sa *Tsiri* di thoma letlakaleng la masometharosenyane, temaneng ya boraro, go fihla letlakaleng la masomenne temaneng ya bobedi. Tšona ke tša go thewa godimo ga thulano ya *Tsiri* le mosadi wa gagwe.

Ka morago ga lehu la batswadi ba *Tsiri*, *Tsiri* o tsenelela lehumo la diruiwa le bagwera leo ba mo šietšego lona. Ge a tagilwe o tsena ka šakeng o hlaba kgomo yeo a gahlanago le yona ka lerumo. Madiba o tiiša se ka go re:

- (a) A se sa botšiša a hlaba kxomo yeo a hlakanaxo ka yona. Ya itahla fase ye phaswana ya tswetši (letl.39).

Ge a se na le selo, o reka bjala ka pudi a ithabiša le bagwera. Mongwadi o re:

- (b) ... a reka pitša ya byala ka pudi ye kotswana, a ba laela xore ba tle ba e tšeye ka moswane (letl.39).

Go ditiro ka moka tše tša go se loke, mosadi wa gagwe ge a mo kgala, *Tsiri* ga a obje molala, o lala le bahu ebile ga a mo reriše goba go mmegela, o no hlaba a ja le bagwera:

Mosadi o be a šetše a lekile xantši xo mo kxala, fela dikeletšo tša xaxwe *Tsiri* a di tšeiša phefo (letl.40).

Mosadi wa *Tsiri* a nyaka a kangwa ke pelo ge a bona tše *Tsiri* a di dirago. A gopola tšhego le mohlako wo o tlogo ba gona lapeng la bona ka lebaka la botagwa bja monna wa gagwe, *Tsiri*.

Bjale go tlo hlokomelwa dithekniki tše mongwadi a di šomišitšego ge a rulaganya ditiragalo tše tša sehloa.

❖ Dithekniki tša sehloa

Mo go sehloa go tšwelela dithekniki tše pedi ka magetla mo padinyaneng ye ya *Tsiri*, e lego go šwalalanya lehumo la diruiwa ke Tsiri. Madiba o tiiša se ka go re:

- (a) Xo be xo šetše xo robetšwe xe ba fihla fao xae. Tsiri o be kxalexile nama. Xo tsêna ka xae ke xo tšea lerumô xo leba 'šakeng. A se sa botšiša, a hlaba kxomo yeo a hlakanaxo ka yôna. Ya itahla fase ye phaswana ya tswetši (letl.39).
- (b) Mo ba hlwêlexo ba e-nwa o' be a rile xo fêlêlwa ke mašelenyana ao a bexo a a swere, a reka pitša ya byalwa ka pudi ye kotswana (letl.39).
- (c) Mosadi o be a šetše a lekile xantši xo mo kxala, fela dikeletšo tša xaxwe Tsiri a di tšeiša phefo (letl.40).

Ditsopolweng tše pedi tša mathomo mongwadi o dirišitše thekniki ya tebelelo, mola setsoploweng sa mafelelo go tšwelela thekniki ya seka.

• Tebelelo

Tebelelo ke lehlakore leo taba ya kanegelo e laodišwago ka lona. Ke go re, mo padinyaneng ye, ke ditaba tšeo di laodišwago ka leihlo la mongwadi ka ge e le yena a di tsebago go feta ba bangwe. Ditsopolweng tša ka godimo, ditaba di laodišwa ke mongwadi. Ditaba tšeo di lebane le bošaedi bja Tsiri – o senya lehumo la gagwe la

diruiwa le bakgotse. Gomme seo se laetša go hloka maitshwaro a mabotse ga Tsiri. Ge ditaba di hlalošwa bjalo mmadi o di amogela e le tša therešo. Gomme ditaba tšeo tša therešo di lebane le go iša maemo a godimo a Tsiri fase. Ka fao go ka thwe di rulagantšwe go hlaloša masetlapelo kua pele ge Tsiri a ka se hlokomele. Ke go re o tlo itshola ka moso ka tšeo a di dirago nakong ye.

Thulano ye ya sehloa e lebane le mafelelo a mathata. Mmadi bjale o letetše gore ditaba di tlo ya seremong. Bjale mmadi o lemoga mofenyi. Ke go re Tsiri o fentšwe ke dikganyogo tše mpe tša gagwe. Go šetše fela gore a fetoge gore mmadi a mo amogele ka gobane a itshola diphošong ka moka tša gagwe.

- **Seka**

Go gateletšwe gore seka ke polelo ya go utama, e sego ya mehleng. Mongwadi o re, 'Go tšeiša phefo', ke seka seo e lego polelo ya go širela. Gantši polelo ya go širela e tšweletša phišegelo le šedi kgopolong ya mmadi. Mongwadi o ka re o re go mmadi o hlokomele bjale ka gobane ke diriša polelo ye e sego ya mehleng, ka go realo ge o ka se hlokomele, o ka no se kwešiše ditaba ka tshwanelo. Ditaba tšeo di swanetšego go hlokomelwa ke mmadi di lebane le go se hlokomele ga Tsiri, ke motho wa go tšeiša ditaba phefo – ga a na le šedi. Ka fao ga go makatše ge a sentše leruo la batswadi ka gobane o hlokile tsebe ka gona go tšeiša ditaba phefo.

6.1.7 Tlemollahuto

Magapa (1997:92) o re tlemollahuto ke mo diphiri le *makunutu* tšeo mongwadi a tšweletšego a di utetše mmadi go tloga mathomong, a di utollago gona. Lebaka (1999:152) o katološa kgopolo ye ka go re ke tiragalo ya mafelelo fao go fedišwago ditaba tša kanegelo. Ke ka fao Lewis le Altenbernd (1966:24) le Mojalefa (1995:25) ba tiišago seo ka go re ke mo ditaba di rungwago gona. Go akaretšwa diphapano le

makatika ao a bego a diragalela molwantšhwa le molwantšhi. Fowler (1982:58) o tlaleletša ka go re:

Denouement denotes the neat end of the plot, the final resolution of all conflicts in a play, the tying up for those loose ends, usually in the last act or even a scene.

Fowler o šupa gore tlemollahuto ke morumo wa ditaba; ditaba di fihlile seremong. Purser le Warren (1975:883) ba thekga kgopolo ye ka go re:

The untieng of the plot, the final resolution of the complications of the plot. It sometimes but not always, coincides with the climax.

BoPurser ba bontšha gore mathata ka moka ao a diregilego go thulaganyo a fihla mafelelong goba a a rarologa.

Bjale go rungwa ka go re tlemollahuto ke mo ditaba di rarologago gona. Lehuto leo le bego le ngangegile le a tlemologa.

Bjale go latela tlhalošo ya ditiragalo tša tlemollahuto ya *Tsiri*.

6.1.7.1 Kakaretšo ya diteng tša tlemollahuto

Ditiragalo tša tlemollahuto di tšwelela letlakaleng la masomenne, temaneng ya boraro. Go tlo lemogwa gore tlemollahuto e lebane le mafelelo a ditiragalo tša kanegelo. Ge go hlokomelwa ka fao Madiba a rumago padinyana ya gagwe ya *Tsiri* ka gona, go lemogwa dintlha tše di latelago:

- Tsiri o feditše lehumo la diruiwa le bagwera, ta!

- Tsiri ke mohloli ga a na selo,
- Tsiri o a itshola, o šetše fela ka nkabe,

Bjale go hlokomelwa dithekniki tše Madiba a di dirišitšego ge a rulaganya ditaba tša tlemollahuto. Madiba o hunolla lehuto leo le bego le hunetšwe la padinyana ye ka go re:

Mengwaxanyana e se mekae leroô lela la Madubaduba la fêlêla, Tsiri ya šala e le mohloli, a šaya le pudi ya leleme le letala. Le xo lema a phela ka xo lemiša. Tlala ya mo thswenya ka mo lapeng. Lapa la xaxwê la ôma lešaba lela la batho, xwa se sa tla motho. Xo ithsola xa Tsiri bakeng sa lehumô leo a le sentšexo, xa xwa ka xwa hlwa xo sa mo hola selô. Xo šetše fela nkabe (letl.40).

Ge setsopolwa se se tsinkelwa ka leihlo le bogale go lemogwa gore Madiba o dirišitše dithekniki tše tharo, e lego (a) tebelelo, (b) seka le (c) tekatekano.

- **Tebelelo**

Thekniki ye go boletšwe ka yona kudu ka gona mo e ka se sa hlalošwa ka gore ditaba tše di swana le tšeo di hlalošetšwego kua morago. Ke go re tlhathollo ya yona e emela tšeo di šetšego di hlalošitšwe peleng. Ka gona go tlo lebeletwa seka le tekatekano fela.

- **Seka**

Seka ke polelo yeo e utamilego, e sego ya mehleng go ya ka tlhalošo ya peleng. Ge mongwadi a šomiša seka ke go re o rata go tanya šedi ya mmadi.

Mongwadi o fo re:

- (a) ... a šaya le pudi ya leleme le letala,
- (b) Lapa la xaxwe la oma lešaba lela la batho.

Dipolelwana tša ka godimo di tšweletša dika tše pedi:

Seka sa mathomo se gatelela go se be le selo. Ka tirišo ya seka se, Madiba o tšweletša go hloka le go hlaka, taba ye e lebanego le maemo a tlase a Tsiri bjale. Ka go realo Tsiri ke modiidi wa go šokiša. Leruo la gagwe le fedile, le latetše mong wa lona Madubaduba.

Seka sa bobedi se gatelela gore batho ga ba sa tseba sefero sa motse wa Tsiri. Ga go sa tla motho ka gore tša go ja di fedile. Batho ba pšhele.

Dika tše di gatelela gore maitshwaro a mabe a wetša motho mathateng. Yona taba ye ke yeo Madiba a ratago ge mmadi a ka e lemoga ka ge e le ye bohlokwa – e lebane le molaetša wa gagwe wa padinyana ye. Ke ka fao taba (molaetša) e tšweletšwago mo mafelelong go gatelela bohlokwa bja yona.

- **Tekatekano**

Fowler (1982:88) o hlatholla kgopolo ye ka go e amanya le monagano wa go re: *'balance is the equipoisie or equilibrium'*.

Polelo ye e gatelela tekatekano. Kgopolo ye e tlaleletšwa ke Short (1999:131) ge a re:

Balance is the equipoisie between contrasting, opposing or interacting elements equally between the totals of the two sides.

Mo go gatelelwa tekatekano ya dilo tše pedi. Lekganyane (2001:94) o tšwetša taba ye pele ka go re:

Balance is the condition of equal equilibrium between opposing forces, that state of material system in which the forces acting upon the system or those of them which are taken into consideration, are so arranged that their resultant at every point is zero.

Rateori yo o gatelela gore tekatekano e magareng ga mahlakore a mabedi a a ganetšago goba a go se swane/kwane go bonagatša se sengwe se bohlokwa. Ka go realo go bolelwa gore tekatekano e lebane le go lekana ga maatla ga mahlakore a mabedi ao a thulanywago.

Bjale go yo lebelelwa ka mo tekatekano e dirišitšwego ka gona padinyaneng ya *Tsiri*.

Ge go tsinkelwa padinyana ye, go lemogwa gore bogolo bja kanegelo ya matseno le ya mafelelo bo a lekana. Ke go re thulaganyo ya ditemana tša kalotaba le tša tlemollahuto di a lekana.

Se sengwe gape se bohlokwa ke go re ge mongwadi a tšweletša taba ya gagwe o thoma ka lapeng la Madubaduba, le ge a beakanya tlemollahuto le gona go bjalo ka gobane ditiragalo di direga ka lapeng la Madubaduba.

Mongwadi o šomišitše ditemana tše nne go bopa kalotaba. Le ge Madiba a beakantše tlemollahuto ka ditemana tše pedi fela, thulaganyo yeo ga e fapane wo kaalo le yeo ya matseno ka botelele.

Gape mo go kalotaba ditaba di anegwa ka molomo wa mongwadi gomme le go tlemollahuto go bjalo. Bjalo ka matseno Madiba o fetša ditaba tša gagwe gabotse ka gore o di anega ka boripana. Thumo ye bjalo e kgotsofatša mmadi ka gobane ke ye kopana. Ge ditaba di fetšwa ka go anegwa ka botelele di lapiša mmadi ka gore di fediša moya wa phišegelo – mmadi ga a sa fišegelwa go balela pele.

Godimo ga moo Madiba ga a rere ge a ruma kanegelo ya gagwe. Ka go realo go ka thwe o hlompha mmadi wa gagwe – ga a nyatše kgopolo ya gagwe. Ke ka tsela yeo go thwego mongwadi ga a gapeletše mmadi go amogela seo a ngwalago ka sona. O tlogela mmadi go tšea dipheho ka boyena a se na le khuetšo ye e rilego. Ka fao ge, thumo ya Madiba e a kgotsofatša ka gobane matseno a *Tsiri* a bitša mafelelo a yona. Go na le takatekano ye botse ya ditiragalo tša mathomo le tša mafelelo.

6.1.8 Kakaretšo

Kgaolong ye go boletšwe ka kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Go akareditšwe ditiragalo tše di lebanego le ye nngwe le ye nngwe ya dikgopolo tše. Ditiragalo tša kalotaba di na le tatelano ye e rilego, gomme mošomo wa tšona ke go thulantšha baanegwa. Tšwetšopele e lebane le dithulano magareng ga go loka le bobo. Sehloa sa *Tsiri* sona se lebane le thulano ye kgolo yeo e hlohleletšago/gapeletšago mmadi go balela pele le pele. Tlemollahuto yona e gatelela go hlaka le go diila ga *Tsiri*, ke ka fao go sa makatšego ge mafelelong a itshola a sokologa.

Dithekniki tše mongwadi a di dirišitšego go rulaganya ditiragalo tša kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto le tšona di hlokometšwe ka tsinkelo gore go lemogwe bohlokwa bja tšona thulaganyong ya padinyana ye.

Madiba o tšweleditše dithulano tše masomepedi go gatelela mekgwa ya Tsiri ya go se loke, yeo e lebanego le bobodu. Ka go realo bobodu bo palediša Tsiri go atlega bophelong. Madiba o dirišitše, magareng ga tše dingwe, dithekniki tše di latelago: molaodiši, tlogelo, phetogonepišo, tebelelo, boipoeletšo, tlhabeledi, koša, nepišo, seka, poledišano, tekolopejana, nonwane, kwero. Bohlokwa bja dithekniki tše bo hlalošitšwe bjalo ka go bea mafokodi a Tsiri nyanyeng. Ka fao mmadi o mo hloya le go feta ka gore mekgwa ya gagwe ga e amogelege setšhabeng.

KGAOLO YA BOŠUPA

7.1 THUMO

7.1.1 Matseno

Mo kgaolong ye go tlo akaretšwa dikgaolo ka moka tšeo di lebanego le phatišišo ye. Go tlo thongwa ka kgaolo ya mathomo go fihla ka kgaolo ya boselela.

7.1.2 Kgaolo ya pele

Kgaolong ya mathomo go hlalošitšwe gore Madiba ke yo mongwe wa bangwadi ba mathomo ba bohlokwa ba dikanegelo tša pulamadibogo tša thuto tša Sepedi. Go lemogilwe gape gore Madiba o ngwadile mehuta ya direto le dipadišo tšeo e lego motheo wa go bala ka sekolong. Ka fao Madiba ke mongwadi yo bohlokwa historing ya dingwalo tša Sepedi.

Go lekodišitšwe gape le borateori bao ba nyakišišitšego padinyana ya *Tsiri* (1953), e lego Groenewald (1993), Gèrard (1981) le Serudu (1981). Go hlokometšwe gore banyakišiši ba ga se ba fihla tebung la legapu ka gobane ba swayaswayile fela ka mediro ya Madiba.

Lengwalonyakišišo le, le kgethile mekgwa ye mebedi ya nyakišišo, e lego (a) go hlaloša le (b) go hlatholla. Go lemogilwe gore go hlaloša go nepiša dipharologantšho tša selo se se hlalošwago. Ka lehlakoreng le lengwe go hlatholla go amana le kwešišo ya se se hlalošwago. Ke go re kgopolo ye e thuša go tšweletša mohola wa se se hlalošwago.

Godimo ga moo, go hlalošitšwe taetšonyakišišo ye e tlogo šalwa morago nyakišišong ye, ya go bitšwa naratholotši. Ka ge naratholotši e lebane le sebopego sa sengwalo, nyakišišo e hlatholotše matlalo a mararo a sengwalo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

Diteng di hlalošitšwe e le letlalo la mathomo la sengwalo, leo le tlemaganywago ka sererwa. Sererwa ke taba yeo e bolelwago sengwalong. Ge thulaganyo e hlalošwa go gateletšwe gore ke letlalo la bobedi la sengwalo leo le kgokaganywago ke moko wa ditaba. Moko wa ditaba ke thuto/molaetša wa mongwadi.

Ka lehlakoreng le lengwe mongwalelo wona o hlaotšwe ge e le letlalo la boraro la sengwalo. Wona o hlalošitšwe ka boripana ka gobane ga se o lebane thwi le nyakišišo ye.

7.1.3 Kgaolo ya bobedi

Kgaolo ya bobedi e hlaloša diteng tša padinyana ya *Tsiri*. Ge diteng di hlalošwa go hlokometšwe (a) kakaretšo ya ditiragalo tša *Tsiri*, (b) sererwa sa padinyana ye, e lego mathata a tlišwa ke bobodu le (c) dielemente tša diteng tša *Tsiri*.

Diteng di theilwe godimo ga dielemente tše nne, e lego baanegwa, ditiragalo, nako le lefelo. Go hlalošitšwe gore baanegwa bona ba arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) baanegwagolo le (b) baanegwanyane. Baanegwagolo bao ke mongangišwa le mongangiši. Mongangišwa ke moanegwa yo mogolo yoo bogolo bja ditiragalo tša sengwalo bo theilwego godimo ga gagwe. Ge e le mongangiši yena ke moanegwa yo a ganetšanago le ditiro tša mongwangišwa. Baanegwa ba, ba na le tebanyo yeo e lebanego le sererwa.

Go boletšwe gape ka kamano ya baanegwagolo le baanegwanyane gomme kamano yeo e laolwa ke lenaneo le le latelago: tebanyo, bokgontšhi, bothuši, boganetši le bothušegi. Go ya ka lenaneo le, go tšweleditšwe kwano/tswalano gare ga bothuši le boganetši. Ke go re bothuši bja mongangišwa bo swana le boganetši bja mongangiši mola bothuši bja mongangiši bo swana le boganetši bja mongangišwa.

Ditiragalo le tšona di ahlaahlilwe ka go arolwa ka dikarolo tše pedi, e lego (a) magoro a ditiragalo le (b) ditiragalo ka botšona. Magoro a ditiragalo a bopa kanegelo gomme a laolwa ke sererwa ka gobane ke sona se lemošago mehuta ye meraro ya magoro, e lego (a) legoro la mathomo: Tsiri ke sebedu, (b) legoro la bobedi: Tsiri o wela mathateng le (c) legoro la boraro: Tsiri o a sokologa/fetoga. Ditiragalo ka botšona ke tše nnyane tše di theilwego ke magoro ao a mararo. Kokwane ye bohlokwa yeo go lemogwago ka yona gore ke ditiragalo ka botšona ke ya phetogo ka gobane e bolela go fetoga ga moanegwa, nako le lefelo. Phetogo yeo e bohlokwa ge go sekasekwa ditiragalo tša diteng tša *Tsiri*.

Tikologo le yona e tsinketšwe, e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego (a) nako le (b) lefelo. Mo go nako go hlalošitšwe mehuta ye mebedi ya nako, e lego (a) nako ye e itšego le (b) nako ya ditiragalo. Nako ye e itšego ke nako ya go se elege, e a akanywa. Nako ya ditiragalo yona e a elega ka gore go tsebja mo e thomago le mo e felelago. Go lefelo go laeditšwe lefelo leo baanegwa ba phelago go lona le leo ditiragalo tša sengwalo di diregago gona. Mafelo le ona a laolwa ke sererwa. Gape go boletšwe gore mafelo le ona a arotšwe ka dikarolo tše pedi, elego lefelo le le itšego le lefelo la ditiragalo.

7.1.4 Kgaolo ya bararo

Kgaolong ye go sekasekilwe thulaganyo I. Go lekotšwe dikgopolo tše bjalo ka moko wa ditaba, moakanyetšo,thaetlele le dikokwane tša thulaganyo. Moko wa ditaba wa *Tsiri* o lebane le go kgala bobodu. Ka moakanyetšo gona go gateletšwe gore ke morero goba lenaneo la dikokwane tša thulaganyo. Go lemogilwe gape gore moakanyetšo o na le mehola ye mebedi, e lego go hlopha mohuta wa sengwalo le go laola semelo sa baanegwa.

Thaetlele yona ke leina leo puku e tsebjago ka lona. Mohola o mogolo wa thaetlele ke go sedimoša mmadi ka sephuthelwana seo sengwalo

se se phuthetšego (seo se hwetšwago ka gare ga sengwalo). Thaetlele ya *Tsiri*, go hlalošitšwe ge e amana le ditiragalo tšeo di dikologago godimo ga yona (*Tsiri*). Dikokwane tša thulaganyo, e lego kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto di hlalošitšwe. Mohola wa kalotaba ke go tšweletša bothata goba thulano mathomong a sengwalo. Tšwetšopele yona e tšweletša thulano goba bothata bjoo pele. Sehloa ke magomo goba mafelelo a thulano. Tlemollahuto ke kokwane ya mafelelo a thulaganyo, ke fao ditaba di rarologago gona.

Go lemogilwe gape gore kalotaba ke matseno a ditaba tšeo di rulagantšwego ke mongwadi ge a thoma go ngwala sengwalo. Bohlokwa bja yona ke go rotoša thulano magareng ga baanegwa le go hlola maatlakgogedi. Thulano yeo e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego (a) thulanogare le (b) thulanontle.

Mohola wa thulanogare ke go tšweletša menagano le maikutlo a moanegwa ka boyena; moanegwa ga a lwe le motho eupša o thulana le dikgopolo tša gagwe. Thulanontle yona e lebane le go se kwane ga batho goba dilo; ke phapano yeo e lego pepeneneng (e ka bonwa ka ditiro).

7.1.5 Kgaolo ya bone

Kgaolo ye e lebane le thulaganyo II. Mo go gateletšwe ka fao baanegwa, e lego molwantšhwa, molwantšhi le mohlohleletši ba tšweletšago kamano yeo e tiišago maatlakgogedi le go tšwetša moko wa ditaba pele. Godimo ga moo go hlokometšwe gape le mehuta ye mebedi ya diphapantšho, e lego diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Diphapantšhotshwanelo di amana le baanegwa ka ge di hlaloša semelo sa moanegwa ka go nepiša dikokwane tše pedi tša moakanyetšo, e lego motho wa maemo a godimo goba maemo a fase le motho wa go ba le bofokodi goba wa go hloka bofokodi. Ge e le diphapantšhotlaleletšo tšona di tlaleletša diphapantšhotshwanelo, ka go re di hlaloša moanegwa ka go tširoga.

Ge teori ya mongwadi le molaodiši e hlalošwa, go lemogilwe gore go gatelelwa gore mongwadi ke motho yo a ngwalelago mmadi sengwalo ka nepagalo. Ge e le molaodiši yena, mohola wa gagwe go ka thwe ke mongwadi yo a thušago mongwadi go ngwala sengwalo ka go boledišana le mmadi goba motheeletši.

Ge go hlalošwa semelo sa Tsiri, go šomišitšwe diphapantšhotshwanelo le diphapantšhotlaleletšo. Diphapantšhotshwanelo di hlaloša maemo a godimo a Tsiri ka gobane batswadi ba gagwe ba na le ditseka. Go tšweleditšwe gape gore molwantšhwa, Tsiri, o na le bofokodi bja go lebana le maitshwaro a mabe. Diphapantšhotlaleletšo di tšweleditšwe ka karolwana e tee fela, e lego tlhompho. Diphapantšhotshwanelo di boletšwe ge di hlagiša Madubaduba bjalo ka motho wa maemo a godimo wa go hloka bofokodi. Mohola wa diphapantšhotlaleletšo ke go hlaloša semelo sa moanegwa ka go tširoga.

Madiba o šomišitše dithekniki tše masomepeditee go hlaloša semelo sa Tsiri. Godimo ga dithekniki tše mongwadi o dirišitše tše lesometshela, e lego toro, tekolanthago, nepišo, poledišano, tebelelo, seema, pheteletšo, tekolapejana, polelonoši, khuetšo, Makgoweng motifi, tlhalošišo, koša, leeto, moriti le phapantšho go rulaganya semelo sa bofokodi bja Tsiri.

Go dirišitšwe gape dithekniki tše ntši go utolla semelo sa Madubaduba, e lego bontši, lehlaodi, papetšo, nepišo le tebelelo. Bohlokwa bja dithekniki tše, ke go tšweletša Madubaduba bjalo ka motho wa maemo a godimo wa go hloka bofokodi.

7.1.6 Kgaolo ya bohloano

Kgaolong ye go nyakišitšwe tikologo ge e nepiša thulaganyo. Go lemogilwe gore tikologo e arotšwe ka dikarolo tše pedi, e lego nako le

lefelō. Nako ke lebaka leo ditiragalo di diregago go lona. Godimo ga moo nako e arotšwe ka dikarolwana tše tharo: nako ya tshwanelo, nako ya atmosfere le nako ya seka. Nako ya tshwanelo ke nako ya tlhago, mohola wa yona ke go laetša baenegwa le ditiro tša bona. Nako ya atmosfere ke nako ye e tšweletšago khuduego go mmadi. Mohola wa nako ye, ke go tšweletša maikutlo ka tsela ya lethabo, manyami goba poifo/kotsi. Mo go *Tsiri* mohola wa yona ke go tšweletša maikutlo a manyami ge *Tsiri* a otlwa ka gobane o ikarogantše le go loka. Nako ya seka ke nako yeo e emelago selo se se itšego. Bohlokwa bja yona ke go emela mahlakore a mabedi, e lego botse le bobē. Ntle le fao, go filwe mehlala go tšwa padinyaneng ya *Tsiri* yeo e nyalelanago le mehuta ye ya dinako. Mehola ya mehlala yeo ke go gatelela mekgwa ya go se loke ya *Tsiri*.

Lefelo le lona bjalo ka nako le arotšwe ka dikarolwana tše tharo, e lego lefelō la tshwanelo, lefelō la atmosfere le lefelō la seka. Go hlatholotšwe gore lefelō la tshwanelo ke lefelō la tlhago moo ditiragalo tša sengwalo di diregago gona. Bohlokwa bja mohuta wo wa lefelō ke gore le lebane le tiragalo yeo e hlalošwago pading goba kanegelong le ge e le tiragatšong. Lefelo la atmosfere lona ke lefelō la khuduego gomme mohola wa lona ke go bopa letšhogo/poifo, lethabo, manyami goba lešoko. Lefelo la seka ke lefelō la diswantšho tša ditiragalo tše di diregago sengwalong; bohlokwa bja lefelō le ke go emela go loka goba go se loke. Mongwadi o dirišitše tikologo (nako le lefelō) bjalo ka thekniki ya go gatelela ditiragalo tša padinyana ye, *Tsiri*.

7.1.7 Kgaolo ya boselela

Kgaolo ye e nepiša thulaganyo III. Go yona go sekasekilwe tlhalošo ya dikgopolo tša kalotaba, tšwetšopele, sehloa le tlemollahuto. Mohola wa tlhalošo yeo ke go tšweletša thulaganyo ya ditiragalo tša *Tsiri*. Dithekniki tše Madiba a di dirišitšego dikarolong tše tša thulaganyo ke tše pedi. Tšona ke: motifi le kelonako. Mohola wa dithekniki tše ke go gatelela mekgwa ya go se loke ya *Tsiri* yeo e lebanego le bobodu.

Godimo ga moo kalotaba e hlalošitšwe ge e lebane le thulano le maatlakgogedi. Mo go Tsiri go lemogilwe gore Madubaduba o thulana le Tsiri mabapi le mekgwa ya gagwe (Tsiri) ya go se amogelege, ya bobodu. Thulano ye, e tšhuma hlaga ya maatlakgogedi go mmadi ka ge a rata go tseba moo thulano e tlogo felelago gona.

Tšwetšopele le yona e hlalošitšwe gomme go lemogilwe ge e nepiša moo ditaba tša kalotaba di tšwetšwago pele. Ditaba tšeo di godišwa ka thulano. Dithulano tša ditiragalo tša *Tsiri* ke tše masomepedi (20) mo go tšwetšopele. Nyakišišo e hlalošitše dithulano tšeo tša *Tsiri* ka go latelana go ya ka fao, Madiba a di rulagantšego ka gona. Godimo ga moo go šomišitšwe dithekniki tše di fapafapanego dithulanong tšeo ka nepo ya go godiša maatlakgogedi le go tšweletša molaetša wa Madiba.

Ge e le sehloa sona se hlalošitšwe e le moo dithulano tša tšwetšopele di rungwago gona. Se lebane le thulano ye kgolo ya mafelelo. Go ka thwe ke mafelelo a maatlakgogedi ka gobane mmadi o tseba maemo a ditaba. Sehloa sa padinyana ya *Tsiri* se bonala ge Tsiri a thulana le mosadi wa gagwe ka go fetša lehumo la diruiwa le bagwera leo batswadi ba mo tlogeletšego lona. Go šomišitšwe thekniki ya seka le tebelelo go tšweletša ditiragalo tšeo tša sehloa. Tiragalo ye, ke yona ye kgolo ya mafelelo.

Go hlalošitšwe gape gore tlemollahuto ke fao ditaba di rarologago gona. Diphapano di a rungwa. Mafelelo a ditaba tša padinyana ya *Tsiri* ke ge Tsiri a itshola sebakeng sa lehumo leo a le sentšego. Go lemogilwe gape dithekniki tše pedi, e lego tebelelo le tekatekano. Bohlokwa bja tšona ke go tšweletša maitshwaro a go se kgahliše a Tsiri.

8 METHOPO

Methopo ya nyakišišo ye e arotšwe ka dikarolwana tše pedi, e lego (a) sengwalo sa mathomo le (b) dingwalo tša tlaleletšo.

8.1 SENGWALO SA MATHOMO

1. MADIBA, M.J. 1953 *TSIRI*. PRETORIA: J.L. VAN SCHAİK LTD.

8.2 DINGWALO TŠA TLALELETŠO

1. Abrams, M.H. 1981. *A Glossary of Literary Terms*. New York. Rinehart and Wiston.
2. Aichile, G. 1985. *The Limits of Story*. Chicago: Scholars Press.
3. Bal, M. 1980. *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*. Toronto: London.
4. Baldick, C. 1990. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press: Oxford.
5. Barret, H.C. 1965. *The Theory and Technique of playwriting*. New York: Hill and Wang.
6. Barton, M.S.H. 1975. Character Portrayal in the Novel: An analysis of flat Characterization. PhD Thesis, Michigan: University of Michigan.
7. Beckson, K. & Ganz, A. 1960. *A Reader's Guide to Literary Terms*. London: Thames and Hudson.
8. Beetle, C. 1949. A.L.A. *Cataloguing Rules for Author and Title Entries* (2nd Ed). Chicago: American Library Association.
9. Blacking, J. 1993. *How Musical is Man?* London. University of Washington Press.
10. Boshego, P.L. 1983. Theme, Character, Setting, Style and Language in I.T. Maditsi's Short Stories, A Critical Evaluation. M.A. Dessertation, Pretoria: University of South Africa.
11. Brewster, B.D. 1979. Characterization in Henry James Statement and Narrative Situation in four Novels. PhD Thesis, North Caroline: University of North Caroline.

12. Brooks, C. 1975. *An Approach to Literature*. New Jersey: Englewood Cliff.
13. Brooks, B.J. 1989. *The Emphatic Reader. A study of the Narcilssistic and Drama of the self*. Massachussets: The University of Massachussets.
14. Burden, M. 1995. *Kenmerke van die Afrikaans Volkslied*. *South African Journal of Cultural History*, volume 7, No. 1: 1-48.
15. Chaka, M.P. 2004. *The Usability and Effectiveness of a Printed Information booklet*. Pretoria: M.A. Thesis: University of Pretoria.
16. Chatman, S.E. 1967. *Story and Discourse*. London: Cornell University Press.
17. Chuo, J.H. 1992. *A conceptual Framework for the Marketing of Tourism*. Pretoria: University of Pretoria.
18. Cohen, B.B. 1973. *Writing About Literature*. Glenview Illinois: Scott Foresman and Company.
19. Conradie, P.J. 1974. *Hoe om 'n Drama te Outleed*. Kaapstad: Academica Blokboeke.
20. Cuddon, J.A. 1977. *A Dictionary of Literary Terms*. Oxford: Basil Blackwell.
21. Culler, J. 1972. *Structuralist Poetics*. Itacha, New York: Cornell University Press.
22. Daniel, J.O. 1989. *Theory and History of Literature*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
23. Desmond, T.C. 1993. *An Introduction to Tswana Gramma*. Cape Town: Longmans, Green and Co.
24. Dietrich, R.F. 1975. *The Art of Fiction*. New York: C.B.S. College Publishing.
25. Fowler, A. 1982. *Kinds of Literatures*. Oxford: Basil Blackwell.
26. Fowler, R.A. 1973. *A Dictionary of Morden Critical Terms*. New York: Routledge and Kegan Paul.
27. Frederick, M. 1995. *Character and Narration in the Short Fiction of Soul Bellow*. New York: Peter Lang.

28. Fried, J. le Leah, M. 1972. *Funk and Wagnall's Standard Dictionary of Folklore: Mythology and Legend*. New York: Funk and Wagnall Publishers.
29. Genette, G. 1980. *A Dictionary of Literacy Terms*. Hong Kong: York Press.
30. Gérard, A.S. 1981. *Comparative Literature and African Literatures*. Goodwood: Via Africa Ltd.
31. Godwin, D. 2000. *Folktales from the Rainbow Nation*. Pretoria: Van Schaik
32. Gordon, S. le de Villiers, G.E. 1968. *Poetry now and then*. Johannesburg: Macmillan South Africa.
33. Gray, M. 1984. *A Dictionary of Literary Terms*: Hong Kong: York Press.
34. Grobler, G.M.M. 1987. *Mahuba*. Cape Town: Galvin and Sales.
35. Groenewald, P.S. 1983. The Literature in Northern Sotho. 1960-1982. *South African Journal of African Languages*, Vol. 3(1): 1-22.
36. Groenewald, P.S. 1991. Sesetho sa Leboa (Honase). *Dingwalo*. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
37. Groenewald, P.S. 1992. *Thutadingwalo*. B.A. (Honase) Sesetho sa Leboa. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
38. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesetho sa Leboa 1*. Pretoria: Via Afrika.
39. Groenewald, P.S. 1993. *Thutadingwalo ya Sesetho sa Leboa 2*. Pretoria: Via Afrika.
40. Groenewald, P.S. 1999. *Letsogo la Molao: 'n Stilistiese analise van 'n Prosateks*. *South African Journal of African Languages*. Vol. 20 (1): 61-69
41. Grove´ , A.P. 1957. *Beskounings oor Poësie*, Pretoria: J.L. Van Shaik.
42. Harap, L. 1949. *Social Roots of Arts*. New York: International Publishers.
43. Harris, L.S. 1992. *The Nature of English Poetry*. London: Dent.
44. Harvey, W.J. 1965. *Character and the Novel*. London: Chatto and Windus.

45. Hawthorn, J. 2000. *Studying the Novel*. London: Edward Arnold.
46. Heese, M. & Lawton, R. 1988. *The New Owl Critics: An Introduction to Literary Criticism*. Cape Town: Nasou.
47. Hirsch, E.D. 1967. *Validity in Interpretation*. Yale: Yale University Press.
48. Holman, C.H. 1936. *A Handbook to literature*. New York: The Bebb's Merill Company Inc.
49. Hornby, A.S. 1980. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
50. Howard, E.H. 1962. *Aspects of Fiction*. Toronto: Little Brown and Company.
51. James, A. 1992. *Morning near Genadendal: Poems*. London: Methuen.
52. Jones, S.C. & Easton, K.S.W. 1950. *A handbook of Literay Terms*. London: Angus and Robertson.
53. Jost, W. 1990. *A Companion to rhetoric and rhetorical Criticism*. Malden: M.A. Blackwell Publishing.
54. Kekana, M.I. 2000. *Moelelwa: Padinyana ya Boitshwaro*. Thesese ya M.A, Pretoria. Yunibesithi ya Pretoria.
55. Kelly, C. 1986. *The Telebook*. Oxford: Oxford University Press.
56. Kehen, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London, New York: Methuen.
57. Kenny, W. 1966. *How to analyse Fiction*. New York: Monarch Press.
58. Keuris, M. 1997. *The play: A Manual*. Pretoria: Van Schaik Publishers.
59. Kgatla, P.M. 1988. E.K.K. Matlala. *Mongwadi wa Tšhukudu*. M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
60. Kgatla, P.M. 2000. Kgolo, Tšwetšopele le Katlego ya kanagelokopana ya Sepedi (1951-1999), Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
61. Kruger, L. 1988. *Sebilwane* by M. Matome Fela. A Critical Analysis, M.A. Thesis. Potchefstroom: Potchefstroom University.

62. Kruger, A. 1991. Translating Metaphors that Function as Characterization Technique in the Narrative Fiction. *Journal of Literary Studies*. Vol. 7 (3/4): 289-295.
63. Lazarus, A & Smith, H.W. 1983. *A Glossary of Literature and Composition*. Illinois: Urbana University Press.
64. Lebaka, K.J. 1999. Megokgo ya Lethabo: Kanegelo ya Sepedi. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
65. Lekganyane, D.N. 2001. Lexicographic Perspectives on the Use of Sepedi as a High Function Language. PhD Thesis, Pretoria: University of Pretoria.
66. Lekganyane, E.M. 1997. Noto-ya-Masogana: Padi ya Boitshwaro Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
67. Lekganyane, E.M. 2002. Tihalošo ya Semelo sa Moanegwa Dingwalong Tša Sepedi. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
68. Lewis, A. & Altenbernd, L. 1966. *A Handbook for the Study of Drama*. New York: Macmillan Publishing Co. Inc.
69. Liberman, M.M. & Foster, E.E. 1968. *Aspects of the Novel*. London: Edward Arnold.
70. Luwaca, N. 1989. *Three Xhosa Novels – A Comparative Study*: Stellenbosch: University of Stellenbosch.
71. MacDonald, H.C. 1979. *Literature and Life*. Illinois: Scott and Foresman and Co.
72. Machiu, J.Z.O. 1994. Nnete Fela. Northern Sotho Dedective story: A Critical Evaluation. M.A, Dissertation. Pretoria: University of Vista.
73. Magapa, N.I. 1997. Papetšo ya Dikanegelotseka tša Lebopa. Thesese ya M.A. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
74. Mahole B.F. 2002. Lenong la Gauta. Padi ya Botseka. Thesese ya M.A, Pretoria: Unibesithi ya Pretoria.
75. Maibelo, J.R., Mojalefa, M.J., H.M.L. Lentsoane & P. Nkomo. 1991. *Direti tše Nne*. Cape Town: Vivlia.
76. Maila, R.A. 1997. Tshekatsheko ya A mo swina ngwana' thakana. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

77. Makena, R.I. 1995. *Sesotho sa Leboa sa Mahlaha*. Pretoria: Kagiso Publishers.
78. Malambane, R.O. 2002. L.D. Raditladi mokwadi wa Setswana. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
79. Mampho, E.E. 1999. Mamogobo. Mongwadi wa Padisetšo. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
80. Mampuru, D.M. 1986. A Critical Assessment of Lenong la Gauta as a Detective Novel. (Story). *South African Journal of African Languages*. Vol. 6 (4): 149-210.
81. Marggraff, M.M. 1994. The Moral Story in Zulu (1930-1955). Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
82. Marggraff, M.M. 1996. A Study of Style. D.B.Z. Ntuli's Ulingo. Thesese ya Bongaka, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
83. Martin, W. 1991. *Writing Historical Fiction*. London: A and C Black.
84. Masola, I.S. & Kgatla, P.M. 1993. *Makgonatšohle*. Pietermaritzburg: Shuter and Shuter (Pty) Ltd.
85. Mbiti, J.S. 1970. *Introduction to African Religion*. London: Hienemann.
86. MCarthy, M. 1961. Character in Fiction. *Partisan Review* 28: 66-68.
87. Meij, K. & Snyman, N. 1986. *Verhaal en Student*. Pretoria: Haum.
88. Meyer, I.A. 1990. Litterkunde onderrig in 'n Demokratiese Suid-Afrika: 'n Eklektiese Benandering met Tekservaring en Teksbestudering as Leerstrategieë. M.A Vernandeling, Pretoria: Univesiteit van Suid Afrika.
89. Mogapi, K. 1993. *Poko ya Segarona*. Gaborone: Gaborone Printing Works.
90. Mohlala, M.J. 1994. Tshekatsheko ya *Di sa re šaletše Monaganong*. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
91. Mojalefa, D.D. 1994. Tshekatsheko ya *Hlwayang Tsebe*. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
92. Mojalefa, M.J. 1993. Tshekatsheko ya Seretokanegelo sa *Sebilwane*. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
93. Mojalefa, M.J. 1995. Ntlhahle ya Pele (B.A) Sepedi 2002. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.

94. Mojalefa, M.J. 1995. Nthlahle ya Bobedi (B.A) Sepedi 2002. Pretoria: yunibesithi ya Pretoria.
95. Mojalefa, M.J. 1995. Nthlahle ya Boraro (B.A) Sepedi 2002. Pretoria: Unibesithi ya Pretoria.
96. Mokhondo, M. 1997. Introduction to Creative Writing. M.A. Thesis, Port Elizabeth: Vista University.
97. Morgan, S. 1943. *In the Meantime*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
98. Mosidi, M.H. 1994. Khuetšo ya O.K. Matsepe go Bangwadi ba Sesotho sa Leboa. Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
99. Moss, F.K. 1970. Characterization in charlotte Brontë's Fiction. PhD Thesis, Wisconsin: University of Wisconsin.
100. Moto, S.G. 1988. Plot in Northern Sotho Drama with Special reference to C.K Nchabeleng's Works. M.A. Dissertation, Sovenga: University of the North.
101. Muir, E. 1957. *The Structure of the Novel*. London: The Hogarth Press.
102. Murray, F.M. 1996. *The Problem of Style*. Oxford: Oxford University Press.
103. Nelson, J.R. 1974. *Hardy's People: Structure and Character in the Major Fiction*. London: Thesan Verlag Dermstaat.
104. Nicoll, A. 1993. *English Drama, 1900-1930. The Beginnings of the *Morden Period*. London: Cambridge University Press.
105. Nketia, J.H.K. 1975. *The Music of Africa*. London: Gollanoz.
106. Nokaneng, M. 1988. *Segagešo*. Bloemfontein: Via Afrika.
107. Ntombela, T.E. 1994. Characterization in C.T. Msimang's Novel Akuyiwe Emhlabeni. *South African Journal of African Languages*. Vol. 15 (3): 131-136.
108. Ntuli, D.B. & Swanepoel, C.F. 1993. *South African Literature in African Languages*. Pretoria: Acacia Books.
109. Ogude, J.A. 1997. The Use of Popular Forms and Characterization in Ngugi's Post Colonial Narrative. *English in Africa* 24 No.1: 71-87.
110. *Oxford English Dictionary*. 2008. Oxford: Oxford University Press.

111. Pearson, S.L. 1976. Studies of characterization in Euripides the Medea Elektra and Orestes. PhD. Thesis, Princeton: University of Princeton.
112. Perrine, L. 1983. *The Story and the Structure*. New York: Harcourt Brace Javanovich.
113. Peck, J. & Cole, M. 1986. *Literary Terms and Criticism*. London: Macmillan.
114. Phala, R.S. 1999. Thellenyane Batlabelela: Tiragatšo ya Boitshwaro, Thesese ya M.A, Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
115. Potter, J.L. 1967. *Elements of Literature*. New York: The Odyssey Press Inc.
116. Pretorius, W.J. & Swart, J.H.A. 1983. *Teaching African Literature: A Theoretical and Methodological Introduction*. Pretoria: University of South Africa.
117. Prince, G. 1987. *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
118. Purser, T.T. & Warren R.P. 1975. *An approach to Literature (5th ed)*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc.
119. *Reverse Dictionary*. 1990. New York: Montreal Publishers.
120. Rimmon – Kenen, S. 1983. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London, New York: Methuen
121. Rodney, H. & Geoffrey, K.P. 2002. 1842. *The Cambridge of the English Language*. London: Cambridge University Press.
122. Sefoka, M.M, 2007. Nyakišišo ya Lucas Motšheletšhele, Thesese ya M.A Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
123. Serudu, M.S. 1980. Northern Sotho I Guide 3. Pretoria: Unisa.
124. Serudu, M.S. 1981. New Trend in Northern Sotho Poetry with Special reference to H.M.L. Lentsoane's Mokgako, Pretoria: Unisa.
125. Serudu, M.S. 1989. *Šaka la Pelo ga le tlale*. Pretoria: Palm.
126. Serudu, M.S. 1989. *Koketšatsebo*. Pretoria: De Jager-Haum.
127. Serudu, M.S. 1995. *Sesotho sa Leboa sa Mahlaha*. Pretoria: Kagiso Publishers.

128. Serudu, M.S., G.M.M. Grobber, D.M. Kgobe, A.P. van der Merwe, M.L. Bopape le P.L Boshogo. 1995. *Northern Sotho Only study Guide for NSE 203 – Y*. Pretoria: Unisa.
129. Shaw, B. 1976. *Arms and the Man*. London: Longmans.
130. Shipley, J.T. 1970. *Dictionary of World Literary Terms*. London: George Allen and Unwin Ltd.
131. Shole, S.J. 1988. *Mefama ya Diterama tša Setswana*. Pretoria. J.L. Van Schaik. Ltd.
132. Short, M. 1999. Graphological Deviation, Style variation and Point of View in Marabon Stork Nightmares by Weish. *Journal of Literary Studies*. Vol.15 (3/4): 305-323.
133. Sinkuli, L.O. & Miruka, S.O. 1990. *A Dictionary Guide to English Literature*. Hongkong: Longman.
134. Skouskij, V. 1921. 'Der Parodistische Roman: Sterne's, 'Tristram Shandy' 'in : Striedter, 1969: 245-300. *Translation of Parodijnij, roman: Tristram Sendi Sterna'*, München: Fink.
135. Stein, J. 1973. *The Random House Dictionary of the English Language*. New york: Random House.
136. Stone, W. 1976. *The Short Story Introduction*. New York. Mcraw-Hill Book Company.
137. Strachan, a. 1988. "Uthingo Lwenkasazana" van D.B.Z. Ntuli, 'n Narratologiese ondersoek. Thesese ya Bongaka. Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
138. Sundell, R.F. 1967. *The Art of Fiction*. New York: C.B.S. College Publishing.
139. *The Bible*. 1976. Glasgow: William Collins Sons & Co Ltd Glasgow.
140. *The Free Dictionary*. 1979. LiconIn: Boston Mass.
141. Thobakgale, R.M. 1996. Tshekatsheko ya Dikanegelokopana tša S.N. Nkadimeng. Thesese ya M.A Pretoria: Yunibesithi ya Pretoria.
142. Thurley, G. 1983. *Counter Moderation in Current Critical Theory*. London: The Macmillan Press Ltd.
143. Trapido, J. 1985. *An International Dictionery Theatre Language*. Westport, Cohn: Greenwood Press.

144. Tynnyson, G.B. 1967. *An Introduction to drama*. London: Holt, Rinehart and Wiston.
145. Van Luxenburg, J. 1981. *Inlieding in de Literatuur/Wetenschap*. Muiderberg: Coutinho.
146. Wagencht, E. 1947. *Abram Lincoln, His Life, Work and Character*, New York: Creative Age Press.
147. Wales, K. 1989. *A Dictionary of Stylistic*. New York: Longman Group Limited.
148. Wales, K. 1995. *A Dictionary of Stylistic*. London: Longman.
149. Wilsmore, S.G. 1987. The Role of Titles in Identifying Literary Works. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol.45 (1): 226-514.
150. Wilton, A.J. 1994. *Characterization in Selected Novels of Pierre Loti: Geaflok and the Sea*. Dissertation Abstracts – International, London: Wilson Company.
151. Winks, R. 1980. *Detective Fiction (A Collection of Critical Essays)*. New Jersey: Prentice Hall Inc.
152. Woodmansee, M. 1994. *The Author, Art and the Market. Reading the History of Aesthetics*. New York: Yale University Press.
153. Yelland, H.C. 1950. *A Handbook of Literary Terms*. London: Augus and Robertson Publishers.
154. Yelland, H.L. 1983. *A Handbook of Literary Terms*. London: Augus and Robertson Publishers.

9 SUMMARY

In his monograph on Sepedi/North Sotho, Groenewald (1993:19) describes Moses Josiah Madiba as one of the first authors of didactic or moral tales. He also points out that Madiba's contribution includes other kinds of works, such as poetry and school readers. Groenewald (1993:19) emphasises Madiba's pioneering role in the development of literature in Sepedi. Because he was one of the earliest writers in Sepedi, his influence on the development of this literature should not be underestimated. In this study, the focus is therefore on the writing of Madiba as an author, but only his novelette *Tsiri* (1953) is selected for specific analysis. In the analysis, the content and structure of the work are discussed in detail and they are interpreted against the historical background of Sepedi literature in order to highlight Madiba's place in this literature. The descriptive model used in this study is an adaptation of the narratological model. It requires a comprehensive definition of the relevant concepts. In this case a distinction is made between the theme and topic as concepts. The elements of the content, namely the characters, the action, the milieu and historical time, are defined precisely.

The novelette deals with the difficult life circumstances encountered by the protagonist, which result in his falling into a life of laziness. The relationship that develops between the various characters is highlighted in terms of the topic. The historical course of the facets of the action is described. The various time aspects are closely examined, after which the milieu is discussed. The entire discussion is situated in an historical framework in order to reveal the importance of Madiba in the history of this literature.

The structure of the work is discussed in four sections. First, the theme of the story, the narrative strategy, the title and the pillars on which the structure rests are discussed. Second, characterization is explored, with particular emphasis on *Tsiri* and his father, Madubaduba, who

respectively represent the negative and positive poles in the novelette. This includes a discussion of the various narrative techniques which are used to persuade the reader to accept Tsiri after he repents. Third, the milieu is described in as far as it supports the theme. It contributes to the rationale for the turning point in Tsiri's life. The milieu is functionally incorporated by means of a multitude of techniques. Fourth, the study focuses on the action, which presents the events in terms of an exposition, the development, climax and dénouement. Once the author has indicated the conflict between the main characters, he uses a variety of narrative moments to increase tension. In particular, he uses changes of the point of view and focalisation extensively.

As can be expected in the early works in any literature, there are some bothersome structural flaws, and in this case they are related specifically to the use of the different points of view, where there is no clear rationale for the presence of the author's moralisation. Although this flaw is pointed out, this does not imply a negative critical analysis of the work. The fact remains that Madiba writes in a flowing narrative style and that his Sepedi language usage is impeccable, which makes him an important pioneer in the history of Sepedi literature. His pioneering work in the educational arena positions him as a champion of the Sepedi language. Further studies could evaluate his other novelettes and poems against this background.

9.1 KEY WORDS

Morality

Topic

Theme

Negative and positive

Content

Structure

Characterization

Narrative strategy

Narrative technique

Focalization and point of view

10 OPSOMMING

In sy monografie oor die Sepedi/Noord Sotho letterkunde beskryf Groenewald (1993:19) Moses Josiah Madiba as een van die eerste skrywers van die didaktiese of morele verhaal. Hy wys ook daarop dat Madiba se bydrae ander werke insluit, byvoorbeeld gedigte en skoolleesboeke. Groenewald (1993:19) beklemtoon Madiba se baanbrekerswerk in die Sepedi letterkunde. Omdat hy een van die vroegste skrywers in Sepedi was, mag sy invloed op die ontwikkeling van hierdie letterkunde nie onderskat word nie. In hierdie studie word die ondersoek derhalwe op die skrywerskap van Madiba toegespits, maar slegs die novelle *Tsiri* (1953) word vir spesifieke ontleding uitgesonder. In die bespreking word die inhoud en die struktuur van die werk indringend beskryf en dit word teen die historiese agtergrond van die Sepedi letterkunde geïnterpreteer om sodoende Madiba se plek in hierdie letterkunde duidelik uit te lig. Die beskrywingsmodel wat in hierdie studie gebruik word, is 'n aanpassing van die narratologiese model. Dit vereis 'n volledige omskrywing van die begrippe wat ter sprake kom. In hierdie geval word daar tussen die tema en die onderwerp as begrippe onderskei. Ook die elemente waaruit die inhoud bestaan, naamlik die karakters, die handeling, die milieu en historiese tyd, word presies omskryf.

Die novelle handel oor die hooffiguur se moeilike lewensomstandighede, wat daartoe bydra dat hy in luiheid verval. Die verhouding wat tussen die verskillende karakters ontwikkel, word ten opsigte van die onderwerp uitgelig. Die historiese verloop van die fasette van die handeling word beskryf. Die verskillende tydsaspekte word onder die loep geneem, waarna die milieu bespreek word. Die hele bespreking word binne 'n historiese raamwerk geplaas sodat die betekenis van Madiba in die geskiedenis van hierdie letterkunde na vore kom.

Die struktuur van die werk word in vier afdelings behandel. Eerstens word die tema, die vertelstrategie, die titel en pilare waarop die struktuur staan, bespreek. Tweedens word karaktertekening nagegaan; en hier val die kollig op Tsiri en sy vader Madubaduba, wat onderskeidelik die negatiewe en positiewe pole in die verhaal verteenwoordig. Dit sluit 'n bespreking in van die verskillende verteltegnieke waardeur die leser oorgehaal word om Tsiri, na sy berou, te aanvaar. Derdens, word die milieu beskryf en wel in soverre dit die tema ondersteun. Dit dra daarom by dat die keerpunt in Tsiri se lewe gemotiveer word. Deur 'n veelheid van tegnieke word die milieu funksioneel ingespan. Vierdens val die klem op die handeling wat onder vier hoofde aan die orde kom, te wete die eksposisie, die ontwikkeling, die klimaks en die ontknoping. Nadat die outeur die botsing tussen die hooffigure aangedui het, kom hy met 'n verskeidenheid vertelgrepe vorendag om die spanning uit te bou. Daar word veral gebruik gemaak van gesigspuntwisseling en fokussering word ekstensief aangewend.

Soos te wagte in enige vroeë werk in 'n letterkunde, kom daar hinderlike struktuurfouten voor, en in dié geval lê dit juis by die aanwending van die gesigspunttegnieke, waar die teenwoordigheid van die outeur se moralisering nie duidelik gemotiveer word nie. Hoewel die gebrek uitgewys word, lei dit nie na 'n kritiese ontleding van die werk nie. Die saak is dat Madiba 'n vloeiende vertelmanier het en

dat sy taal in onbesproke Sepedi is, wat hom in die geskiedenis van die Sepedi letterkunde 'n belangrike baanbreker maak. Sy pionierswerk op die gebied van die onderwys plaas hom as taalstryder voorop. In verdere studies sou sy ander novelles en gedigte teen hierdie agtergrond beoordeel kan word.

10.1 SLEUTELWOORDE

Moraal

Onderwerp

Tema

Negatief en positief

Inhoud

Struktuur

Karakterisering

Vertelstrategie

Verteltegniek

Fokussering en gesigspunt